

Slovenská republika

Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike

Na vypracovaní tejto spoločnej správy sa podielali:

Svetová banka – Nadácia S.P.A.C.E. – INEKO - Inštitút pre otvorenú spoločnosť

KRESBA NA OBÁLKE: MARTA POPUŠOVÁ

© SVETOVÁ BANKA – NADÁCIA S.P.A.C.E. – INEKO
BRATISLAVA 2002

ISBN: 80-88991-15-3
EAN: 9788088991151

MENOVÝ PREPOCET

(Výmenný kurz platný dňa 28. novembra 2001)

Menová jednotka = slovenská koruna (Sk)

1 Sk = 0,0205 USD

1 USD = 48,775 Sk

FISKÁLNY ROK

1. január – 31. december

ZOZNAM POUŽITÝCH SKRATIEK A AKRONYMOV

AFDC	:	Pomoc pre rodiny s odkázanými deťmi
DROM	:	Rómska mimivládna organizácia (Vidin – Bulharsko)
ECOHOST	:	Európske centrum pre zdravie transformujúcich sa spoločností
EU	:	Európska únia
MOP	:	Medzinárodná organizácia práce
INEKO	:	Stredoeurópsky inštitút pre ekonomické a sociálne reformy
IOM	:	Medzinárodná organizácia pre migráciu
IVO	:	Inštitút pre verejné otázky
LFS	:	Prieskum pracovnej sily
MFIP	:	Minnesotský program pre investície do rodiny
OECD	:	Organizácia pre ekonomickú spoluprácu a rozvoj
ROI	:	Rómska občianska iniciatíva
TANF	:	Docasná pomoc rodinám v núdzi
S.P.A.C.E.	:	Nadácia S.P.A.C.E. (Centrum pre analýzy sociálnej politiky)
UKF	:	Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
UNICEF	:	Medzinárodný fond OSN pre pomoc deťom v núdzi
UVVM	:	Ústav pre výskum verejnej mienky

Podakovanie

Táto správa bola vypracovaná tímom slovenských výskumných pracovníkov a zamestnancov Svetovej banky. Zo strany Svetovej banky práce na projekte koordinovali Dena Ringold a Helen Šahriari. Na Slovensku výskum koordinovala Iveta Radicová z Nadácie SPACE spolu s Michalom Vašekom z Inštitútu pre verejné otázky (IVO) a Michalom Šebestom z Katedry politológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Konzultantom projektu bol sociológ Imrich Vašeka a asistentom projektu bol Marián Babitz z Nadácie SPACE. Kompletný zoznam všetkých výskumných pracovníkov podielajúcich sa na projekte sa nachádza na konci tejto správy.

Táto správa čerpala z úzkej spolupráce s tímom autorov, ktorý pre Slovenskú republiku vypracoval štúdiu pod názvom „Štúdia životnej úrovne, zamestnanosti a trhu práce“. Hodnotnými komentármi a postrehmi prispeli Ana Revenga (vedúca tímu), Carolina Sanchez-Paramo, Carlos Silva-Jauregui, Anton Marcincin a Diana Steele. Materiály pre časť správy venujúcu sa vzdelaniu poskytla Halil Dundar. Hlavní recenzenti štúdie, Helena Ribe a Alexandre Marc, zvýšili kvalitu štúdie svojimi cennými postrehmi. Maureen Lewis dohliadala na proces prípravy a riadila ho. Celkové práce na štúdiu prebiehali pod vedením Rogera Grawea, Riaditeľa pre Slovenskú republiku. Ian Conachy bol zodpovedný za prípravu rukopisu do tlače.

INEKO a Inštitút pre otvorenú spoločnosť v New Yorku projektu poskytli neoceniteľnú logistickú a finančnú podporu. Eugen Jurzyca a Luboš Vagac z INEKO spolupracovali s tímom výskumníkov a v apríli 2000 v Bratislave usporiadali a organizacne zabezpečili konzultácie na pracovnej verzii správy. Deborah Harding, viceprezidentka Inštitútu pre otvorenú spoločnosť poskytla projektu finančnú podporu a správe cenné pripomienky.

Prácu tímu uľahčila spolupráca a podpora zo strany Kancelárie podpredsedu vlády SR pre ľudské práva, menšiny a regionálny rozvoj a Úrad splnomocnenca vlády pre problémy rómskej menšiny. Napokon by výskumný tím rád vyjadril svoje podakovanie za čas a osobný príspevok mnohým jednotlivcom v miestach konania výskumu v okresoch Stará Lubovna, Rimavská Sobota a Malacky, ako aj lídrom rómskych komunít z celej Slovenskej republiky, ktorí výskumníkom poskytli rozhovory pre potreby tejto štúdie.

Obsah

Podakovanie	iv
Zhrnutie základných faktov	vii
<u>Kontext</u>	vi
<u>Chudoba v rómskych osadách</u>	vii
<u>Situácia na trhu práce</u>	vii
<u>Prístup k verejným službám</u>	ix
Sociálne vylúčenie	x
<u>Navrhované stratégie a opatrenia</u>	x
<u>KAPITOLA 1: ÚVOD A KONTEXT PROBLEMATIKY</u>	1
1.1. Úvod a ciele výskumu.....	1
1.2. Historický kontext.....	4
1.3. Rómovia na Slovensku po roku 1989	7
1.4. Rómska populácia a jej rozptyl.....	9
1.5. Záver	12
<u>KAPITOLA 2: CHUDOBA V RÓMSKYCH OSADÁCH</u>	13
2.1. Definícia chudoby.....	13
2.2. Vnímanie chudoby.....	16
2.3. Materiálne rozmery chudoby.....	18
<u>KAPITOLA 3: EKONOMICKÉ AKTIVITY A STRATÉGIE PREŽITIA</u>	26
3.1. Nezamestnanosť na Slovensku	26
3.2. Formálna dynamika trhu práce	28
3.3. Stratégie prežitia	32
<u>KAPITOLA 4: PRÍSTUP K SOCIÁLNYM SLUŽBÁM</u>	35
4.1. Chudobní ľudia a sociálne služby.....	35
4.2. Vzdelanie	35
4.3. Prístup k zdravotnej starostlivosti.....	42
4.4. Sociálna pomoc	43
<u>KAPITOLA 5: SOCIÁLNE A ETNICKÉ ROZMERY RÓMSKEJ CHUDOBY</u> ...	47
5.1. Etnické vzťahy	47
5.2. Vzťahy s verejnými inštitúciami	50
<u>KAPITOLA 6: ASPEKTY RÓMSKEJ POLITIKY</u>	53
6.1. Výzvy a príležitosti.....	53
6.2. Navrhované stratégie a opatrenia	57
<u>Záver</u>	59
<u>Literatúra</u>	64
<u>Príloha 1: Metodológia</u>	66
<u>Príloha 2: Súhrnné údaje o miestach konania výskumu</u>	68
A. Stará Lubovna	68
B. Rimavská Sobota.....	70
C. Malacky.....	72
Príloha 3: Zoznam výskumných pracovníkov a spolupracovníkov.....	74

Zoznam grafov

Graf 1.1: Odhadované počty rómske populácie v Európe	2
Graf 1.2: Veková štruktúra Rómov a ich celkový počet na Slovensku, 1991	9
Graf 3.1: Nezamestnanosť na Slovensku (1993 – 2000)	23
Graf 3.2: Evidovaná nezamestnanosť podľa národnostnej príslušnosti, 1999	24
Graf 3.3.: Nezamestnanosť podľa dĺžky trvania, k 30. júnu 1999	26

Zoznam boxov

Box 2.1: Integrácia a segregácia	12
Box 2.2: Chudoba na Slovensku	13
Box 2.3: Typológia vnímania spoločenského postavenia Rómov	16
Box 2.4: Podmienky bývania Rómov v dedine okresu Stará Lubovna	19
Box 3.1: Neformálna zamestnanosť Rómov v Malackách	29
Box 4.1: Triedy nultých ročníkov na školách	35
Box 4.2: Poučenia z reformy amerického sociálneho systému	40
Box 6.1: Desegregácia rómskych škôl v Bulharsku: Vidinský model	55
Box 6.2: Propagovanie zamestnanosti medzi Rómami	57

Zoznam tabuliek

Tabuľka 1.1: Protirecívne údaje o celkovom počte rómskej populácie na Slovensku	8
Tabuľka 3.1: Podiel Rómov na celkovej evidovanej nezamestnanosti, 1992 – 1999	25

Zhrnutie základných faktov

Kontext

V Slovenskej republike žije jedna znajpocetnejších rómskych menšín v Európe. Hoci sa v sčítaní obyvateľstva z roku 1991 k rómskej menšine prihlásilo len 75 802 obyvateľov SR, čo predstavovalo 1,4 percent celkovej populácie, podľa neoficiálnych odhadov žije na Slovensku približne od 420 tisíc do 500 tisíc Rómov, čo predstavuje 8 až 10 percent celkového obyvateľstva. Z viacerých dôvodov sa slovenskí Rómovia stali najväčšími obetami procesu transformácie od plánovanej ekonomiky k trhovej. Vo všeobecnosti sú Rómovia chudobnejší než ktorákoľvek iná skupina populácie a sú na tom horšie než iní, z pohľadu prakticky ktoréhokolvek základného sociálneho ukazovateľa, vrátane vzdelania, zdravotného stavu, podmienok bývania a prístupu k príležitostiam na trhu práce a v rámci občianskej spoločnosti.

Napriek tomu je k dispozícii iba málo informácií o chudobe a životných podmienkach Rómov žijúcich na Slovensku. Legislatíva o ochrane súkromia zakazuje zbieranie väčšiny typov dát na etnickom základe a existujúce kvantitatívne výskumy – vrátane výskumu Microcensus z roku 1996 a sčítania obyvateľstva z roku 1991 – výrazne podhodnotili početnosť rómskej populácie, najmä kvôli tomu, že sa väčšina Rómov neprihlásila k rómskej národnosti a anketárskemu podhodnoteniu oblastí, v ktorých žije väčšina Rómov. Aby sme zaplnili túto informacnú medzeru, súčasťou tejto štúdie je aj kvalitatívny prieskum, ktorý sa špecificky zameriava na dokumentovanie životných podmienok v rómskych osadách.¹

V protiklade k situácii Rómov žijúcich v ostatných krajinách strednej a východnej Európy, na Slovensku žije väčšina Rómov v osadách a na perifériách dedín a miest. Približne jedna štvrtina všetkých slovenských Rómov žije v osadách, z ktorých väčšina sa nachádza v chudobnejších východných častiach krajiny. Osady sa jedna od druhej podstatne líšia v závislosti od ich geografickej polohy a stupňa jestvujúcej etnickej segregácie v oblasti. Niektoré osady vznikli ako dôsledok politických a administratívnych rozhodnutí prijatých počas druhej svetovej vojny a obdobia skorého socializmu, ktoré vytesnili Rómov mimo miest. Počas posledného desaťročia počet Rómov žijúcich v osadách rapídne stúpal, mnohí Rómovia sa navracali do svojich pôvodných osád kvôli dostupnosti lacnejšieho bývania.

Chudoba v rómskych osadách

Chudoba Rómov úzko súvisí so štyrmi základnými faktormi: (i) celková ekonomická situácia regiónu; (ii) veľkosť a koncentrácia rómskej populácie v osade; (iii) podiel Rómov v osade a (iv) stupeň geografickej integrácie alebo segregácie osady a jej vzdialenosť od najbližšej dediny alebo mesta. Situácia Rómov v ekonomicky vyspelejších regiónoch je vo všeobecnosti priaznivejšia. V jednotlivých regiónoch úroveň chudoby v rómskych osadách úzko súvisí so stupňom etnickej integrácie či segregácie. Podmienky v osadách, v ktorých žije výlučne rómske obyvateľstvo, sú podstatne horšie ako podmienky v integrovanejších komunitách. Najviac segregované a geograficky izolované osady sú súčasne ekonomicky a sociálne najzaostalejšie. V takmer všetkých úplne segregovaných osadách sa miera formálnej nezamestnanosti blíži k 100 percentám.

¹ Táto štúdia je neprezentatívnym sociologickým prieskumom rómskych osád situovaných v okresoch Malacky, Stará Ľubovňa a Rimavská Sobota.

Chudobní Rómovia zvyčajne identifikujú niekoľko všeobecných znakov vlastnej chudoby, predovšetkým: nedostatocná strava, nevhodné podmienky bývania a zlý zdravotný stav. Rovnako považujú za dôležitú svoju schopnosť zabezpečiť pre svoje deti dobré vzdelanie a viesť lepší život; avšak dôležitosť tejto schopnosti je v poradí dôležitosti až za naliehavšími problémami hladu a životných podmienok. Rómovia takisto vnímajú svoje vylúčenie a diskrimináciu voči nim ako dôležitý rozmer ich vlastnej chudoby.

Výživa. V najchudobnejších osadách sa výživa detí stala veľmi frekventovaným problémom. Výskumníci spozorovali príznaky zakrpatenosti niektorých rómskych detí. Niektorí učitelia informovali, že rómski žiaci sa nestravujú v školských jedálnach, pretože ich rodičia si nemôžu dovoliť platiť za obedy.

Bývanie. Podmienky bývania sú najhoršie v najizolovanejších a najsegregovanejších osadách. Prístup k elektrine, vode, plynu a ďalším verejným službám prakticky neexistuje alebo je značne obmedzený v mnohých marginalizovanejších osadách. Najväčším problémom v tomto ohľade je nedostatocný prístup k elektrine, vode, kanalizácii a odvozu odpadu. Väčšina Rómov žijúcich v osadách nevlastní svoje domy ani pozemky, na ktorých sú postavené. Nejasnosti ohľadne vlastníctva pozemkov zabráňujú zlepšeniu podmienok bývania, keďže ani jednotlivci ani miestne samosprávy nie sú schopní ani ochotní udržiavať jestvujúce budovy a miestnu infraštruktúru, ani do nich investovať, pokiaľ nie je vlastníctvo vysporiadané.

Zdravotný stav. Zdravotný stav Rómov je vo všeobecnosti horší ako u Nerómov. Výskyt prenosných chorôb súvisiacich so zlými životnými podmienkami, ako napr. žltacka, trachóm, tuberkulóza, meningitída a rôzne kožné ochorenia je výnimočne vysoký predovšetkým v izolovaných a segregovaných osadách. Lekári informovali, že v niektorých osadách hrozí epidémia niektorých chorôb, ktoré boli u väčšinového obyvateľstva eliminované, ako napr. tuberkulóza.

Vzdelanostná úroveň. Existujú výrazné rozdiely medzi úrovňou vzdelania rómskych a nerómskych detí. Veľmi málo slovenských Rómov pokračuje v štúdiu na strednej škole. Podľa scítania obyvateľstva z roku 1991 77 percent Rómov malo ukončené základné vzdelanie, 8 percent ukončilo ucnovské školy a menej ako 2 percentá ukončilo strednú školu s maturitou alebo univerzitu. Prieskum uskutočnený v roku 1990 však zistil, že 56 percent rómskych mužov a 59 percent rómskych žien nemalo ukončené základné vzdelanie (triedy 1-8). Slabá úroveň vzdelania stavia Rómov do obrovskej nevýhody na trhu práce a prispieva k výskytu ostatných korelátov chudoby, vrátane zlého zdravotného stavu.

Situácia na trhu práce

Pozícia Rómov na trhu práce sa počas obdobia transformácie dramaticky zmenila, čo spôsobilo obrovský nárast ich nezamestnanosti a necinnosti. Rómovia boli často medzi prvými prepúšťanými pracovníkmi v počiatočných fázach transformácie, pretože zvyčajne vykonávali málo kvalifikované alebo nekvalifikované práce. Následne kvôli svojej nízkej vzdelanostnej úrovni a jestvujúcej diskriminácii Rómovia narážali na neprekonateľné bariéry pri ich pokusoch znova vstúpiť na trh práce.

Hoci oficiálne údaje o nezamestnanosti podľa etnickej príslušnosti nie sú dostupné, prieskum uskutočnený v roku 1997 Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny

zistil, že v roku 1996 tvorili Rómovia 17 až 18 percent z celkového počtu nezamestnaných, pričom vo východných okresoch s väčšími rómskymi komunitami bol ich podiel na celkovom počte nezamestnaných až 40-42 percent. Údaje z registrov Národného úradu práce (ktorý do roku 1997 evidoval údaje o etnickej príslušnosti nezamestnaných) hovoria, že podiel Rómov na celkovom počte evidovaných nezamestnaných v Slovenskej republike sa pred rokom 1997 pohyboval medzi 15 a 20 percentami.

Miera dlhodobej nezamestnanosti medzi Rómami je výnimocne vysoká. Mnohí z našich rómskych respondentov boli nezamestnaní po mnoho rokov. Pracovné príležitosti pre Rómov z marginalizovaných oblastí sú redukované na dočasné práce v poľnohospodárstve, stavebníctve a v oblasti verejnoprospešných prác. Pre niektoré rómske rodiny predstavujú dávky sociálnej pomoci jediný zdroj príjmu. Mnohí Rómovia označili dlhodobú nezamestnanosť a sociálnu neistotu za najdemoralizujúcejšie aspekty svojich životov.

Vzhľadom na obmedzený formálny trh práce mnoho Rómov hľadá a nachádza zamestnanie v neformálnej ekonomike. Najrozšírenejšie zárobkové aktivity zahŕňajú zber a predaj druhotných surovín, predovšetkým kovového šrotu, ďalej drobný predaj a muzikantstvo. Ich aktivity v sektore neformálnej ekonomiky sú podporované výhodami pre zamestnávateľov plynúcimi z možnosti zamestnať pracovnú silu a súčasne sa vyhnúť plateniu daní a sociálnych odvodov. Rómovia žijúci v geograficky izolovaných a etnicky segregovaných oblastiach majú menšie možnosti zamestnať sa v sektore neformálnej ekonomiky, pretože ich komunity sú uzavretejšie a kanály pracovných príležitostí sú menej priechodné.

Mnohí Rómovia označili diskrimináciu za významnú prekážku ich zamestnanosti a za hlavný dôvod ich neochoty hľadať prácu mimo svojich komunít a dedín. Hoci Slovensko má platnú legislatívu zakazujúcu diskrimináciu v zamestnaní, Rómovia často uvádzajú ich vlastné skúsenosti s diskrimináciou. Viacero našich rómskych respondentov spomínalo, že keď požiadali o prácu telefonicky, zamestnávateľ ich prijal, avšak keď sa dostavili osobne, boli odmietnutí.

Prístup k verejným službám

Vzdelanie. Rómske deti v procese vzdelávania musia často celiť ťažším výzvam než deti z iných etnických skupín. Okrem problémov všeobecne zdieľaných chudobnými domácnosťami, ako napr. ekonomické obmedzenia, limitovaný prístup ku kvalitnému vzdelaniu a vzdelanostná úroveň rodičov, rómske deti musia prekonávať ďalšie prekážky vrátane nízkych požiadaviek na vzdelanie v ich komunite, geografickú izoláciu, nedostatocnú znalosť slovenského jazyka a podcenovania zo strany učiteľov. U rómskych detí je vyššia pravdepodobnosť preradenia do špeciálnych škôl pre mentálne a fyzicky zostalé deti, čo ďalej obmedzuje ich budúce vzdelanie a tým aj šance na trhu práce.

Zdravotnícke služby. Prístup Rómov z osád k zdravotnej starostlivosti je negatívne ovplyvnený geografickou vzdialenosťou osád od mestských oblastí, nedostatocnou komunikáciou medzi Rómami a poskytovateľmi starostlivosti a diskrimináciou.

Sociálna pomoc. V dôsledku vysokej miery nezamestnanosti a chudoby predstavujú dávky sociálnej pomoci dôležitý zdroj príjmu mnohých rómskych domácností. Takmer všetci dlhodobo nezamestnaní Rómovia, ktorí nám poskytli rozhovor, a predovšetkým tí, čo žijú v chudobnejších segregovaných osadách, sú existencne závislí na

dávkach sociálnej pomoci. Závislosť rómskych rodín na sociálnej pomoci iba posilňuje negatívne predsudky o Rómoch medzi nerómskou populáciou. Avšak táto závislosť sa prehlbuje samotným modelom poskytovania sociálnej pomoci a podporných mechanizmov, ktorý penalizuje tých, ktorí sú schopní nájsť si iba zle platené zamestnanie.

Sociálne vylúčenie

Prevažujúcim rysom rómskej chudoby je jej vzťah k sociálnemu vylúčeniu. Sociálne vylúčenie a diskriminácia Rómov v rámci občianskej spoločnosti veľmi negatívne ovplyvňuje ich prístup k pracovným príležitostiam, vzdelaniu a verejným službám. Obmedzená komunikácia medzi Rómami a Nerómami a negatívne predsudky na oboch stranách môžu viesť k zhoršeným vzťahom medzi Rómami na jednej strane a úradníkmi miestnych samospráv a poskytovateľmi sociálnych služieb na strane druhej.

Existujú náznaky, že negatívne vnímanie Rómov sa ďalej zhoršuje kvôli viacerým dôvodom, vrátane upadajúceho spoločenského postavenia Rómov, rastúcej nezamestnanosti a vzrastajúcej závislosti na sociálnych dávkach. Negatívne stereotypy sú ďalej posilňované geografickou izoláciou Rómov a stále viac obmedzeným kontaktom medzi Rómami a Nerómami, ktoré sú extrémne obmedzené v segregovaných osadách. V integrovanejších komunitách je úroveň kontaktov a interakcie medzi Rómami a Nerómami vyššia a ich vzájomné vzťahy sú bezproblémovjšie.

Navrhované stratégie a opatrenia

Opatrenia zamerané na pomoc rómskej populácii, zníženie jej chudoby a zlepšenie životných podmienok by mohli zahŕňať nasledovné:

Opatrenia na zlepšenie podmienok bývania Rómov, predovšetkým zlepšenie ich prístupu k inžinierskym sietiam a verejným službám prostredníctvom elektrifikácie, vybudovania kanalizácie atď. v izolovaných osadách. Hoci je zrejmé, že obyvatelia osád by mali za tieto služby platiť, je potrebné zvážiť udeľovanie dotácií domácnostiam s nízkym príjmom. Ďalšími dôležitými opatreniami by mohlo byť vyjasnenie vlastníckych vzťahov a zavedenie stimulov pre miestne samosprávy ohľadne poskytovania služieb rómskym osadám.

Opatrenia na rozšírenie zárobkových príležitostí pre rómskych pracovníkov: predovšetkým posilňovanie protidiskriminácie legislatívy, znižovanie sociálnych odvodov a ďalších mimomzdových nákladov, ktoré pôsobia proti najímaniu nekvalifikovanej pracovnej sily a rozširovanie okruhu kvalifikačných a rekvalifikačných kurzov v zamestnaní.

Opatrenia na zvýšenie vzdelanostnej úrovne Rómov: najmä odstránenie bariér brániacich rómskym deťom začať školskú dochádzku; riešenie problému jazykovej bariéry; výchova učiteľov (vrátane rómskych hovoriacich učiteľov a asistentov); zvyšovanie miery predškolskej dochádzky a uľahčenie prístupu na stredné školy.

Opatrenia na zlepšenie prístupu k zdravotnej starostlivosti pre Rómov žijúcich vo vzdialených oblastiach (zlepšenie miestnej infraštruktúry, napr. ciest a telekomunikácií): zlepšenie mobilnej zdravotníckej starostlivosti; zvyšovanie povedomia Rómov o ochrane zdravia, ako aj o reprodukčnom zdraví a antikoncepcii.

Opatrenia na elimináciu sociálneho vylúčenia prostredníctvom prijímania protidiskriminácie legislatívy: verejná osвета a informácie kampane; multikultúrne

vzdelávanie a výchova verejných cinitelov, ako napríklad starostov, zdravotných pracovníkov a ďalších verejných zamestnancov.

KAPITOLA 1: ÚVOD A KONTEXT PROBLEMATIKY

1.1. Úvod a ciele výskumu

V Slovenskej republike žije jedna z najpočetnejších rómskych menšín v Európe. Hoci sa v sčítaní obyvateľstva z roku 1991 k rómskej menšine prihlásilo len 75 802 obyvateľov SR, čo predstavovalo 1,4 % celkovej populácie, odhady skutočného počtu rómskej populácie sú podstatne vyššie. Podľa posledných odhadov predstaviteľov miestnej samosprávy a rómskych lídrov žije na Slovensku približne od 420 tisíc do 500 tisíc Rómov, čo sa rovná 8 až 10 percent celkového obyvateľstva a predstavuje jeden z najväčších podielov v Európe (pozri graf 1.1.). Napriek značnej početnosti rómskej populácie sú k dispozícii veľmi kusé informácie o skutočných životných podmienkach a prosperite Rómov žijúcich na Slovensku. Rozsah kvantitatívneho, ako aj kvalitatívneho prieskumu rómskych komunít v krajine, uskutočneného do dnešných dní je veľmi nedostatočný. Existuje preto viacero dôvodov, z ktorých najdôležitejšie sú všeobecný nedostatok prieskumov o chudobe a prosperite slovenského obyvateľstva a zákon o ochrane súkromia prijatý v roku 1993, ktorý zakazuje zbierať sociologické údaje na etnickom princípe.² V dôsledku toho táto správa čerpá z kvalitatívneho prieskumu životných podmienok Rómov, ktorý má za úlohu zaplniť tieto informacné medzery.

Slovensko patrí medzi etnicky najrozmanitejšie krajiny v strednej a východnej Európe. Sčítaním obyvateľstva v roku 1991 sa zistilo, že na Slovensku žijú príslušníci 17 rôznych národností. Rómovia sú po Madaroch druhou najväčšou národnostnou menšinou v krajine. V dôsledku vysokej pôrodnosti Rómov, ktorá je vyššia než pôrodnosť ktorejkoľvek inej skupiny populácie, je možné predpokladať, že ich podiel bude v nasledujúcich rokoch stúpať. Podľa nedávno zverejnených demografických odhadov by sa Rómovia pri zachovaní súčasného trendu mohli do roku 2060 stať väčšinovou populáciou.³ Vo všeobecnosti sú Rómovia nadmerne zastúpení medzi najchudobnejšou vrstvou a sú na tom horšie než iní z pohľadu prakticky ktoréhokolvek základného sociálneho ukazovateľa, vrátane vzdelania, zdravotného stavu, podmienok bývania a prístupu k príležitostiam na trhu práce a v rámci občianskej spoločnosti. Podľa dostupných informácií je socio-ekonomické postavenie slovenských Rómov podobné postaveniu Rómov žijúcich v iných krajinách strednej a východnej Európy. Hoci úroveň celkovej chudoby na Slovensku je nízka, v rámci jej územia jestvujú „kúty“ extrémnej chudoby, ktoré sa nachádzajú najmä v oblastiach s vysokou koncentráciou rómskeho obyvateľstva a izolovaných vidieckych oblastiach (Svetová banka, 2001). Rómovia sú znevýhodnení aj v iných oblastiach, vrátane prístupu k verejným službám a vylúčenia v rámci spoločnosti. Dostupné dôkazy svedčia o tom, že miera chudoby medzi slovenskými Rómami je vysoká a je vyššia v porovnaní s ktoroukoľvek inou skupinou obyvateľstva.

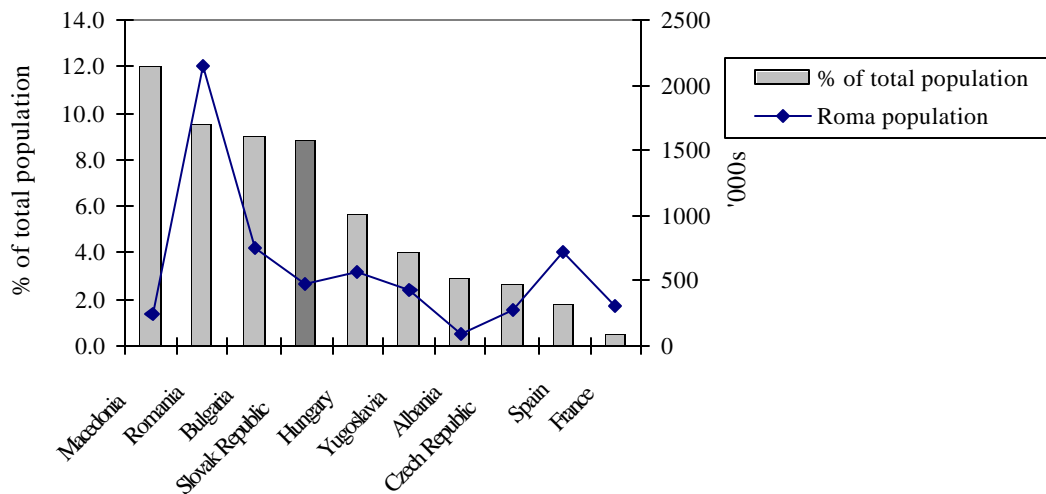
Pre posudzovanie chudoby na Slovensku sú k dispozícii len obmedzené empirické údaje. Prieskum Microcensus uskutočnený v roku 1996 a spracovaný v roku 1997 je najspoľahlivejším zdrojom informácií o prosperite slovenského obyvateľstva. Údaje

² Pozri: „Slovenská republika: Štúdiá životnej úrovne, zamestnanosti a trhu práce“, Svetová banka, 2001.

³ Pozri: The Economist, 2001.

zistované týmto prieskumom sa sústredili na ročný príjem jednotlivých typov domácností a vybrané demografické premenné vrátane veku, pohlavia, vzdelanostnej úrovne a zamestnania. Hoci reprezentatívna vzorka prieskumu mala za cieľ pokryť celú populáciu, existujú pochybnosti vsúvislosti s kvalitou pokrytia rómskej populácie, najmä rómskeho obyvateľstva žijúceho v izolovaných osadách.⁴ Indikátoryom, ktoré naznačujú, že reprezentatívna vzorka neadekvátne pokryla rómske obyvateľstvo, je veľkosť domácnosti a počet detí; napríklad iba veľmi málo rodín pokrytých správou Microcensus malo viac ako 3 deti, pričom priemerný počet detí v rómskej rodine sa odhaduje na 4,2 (Vašecka, 2000).

Graf 1.1: Odhadované počty rómskej populácie v Európe

Percento celkového obyvateľstva
Rómske obyvateľstvo

- Macedónsko
- Rumunsko
- Bulharsko
- Slovenská republika
- Maďarsko
- Juhoslávia
- Albánsko
- Česká republika
- Španielsko
- Francúzsko

Zdroj: Údaje o počte rómskeho obyvateľstva: J.P. Liegeois, 1994; Údaje o celkovom počte obyvateľov: Svetová banka, 2000.

Poznámky: Údaje sú najnovšie dostupné; údaje o populácii sú z roku 1997; krivka označuje údaje o Rómoch.

Keďže rómske osady sú často geograficky vzdialené a nie vždy oficiálne registrované – predovšetkým kvôli nejasným vlastníckym vzťahom – údaje o nich chýbajú vo väčšine oficiálnych štatistík a prieskumov domácností. Žiadny z dostupných prieskumov

⁴ Microcensus má ambíciu pokryť 1 percento celkovej slovenskej populácie.

domácností neuvádza údaje o etnicite, keďže zákon o ochrane súkromia zakazuje zbierania tohto typu informácií; v dôsledku toho nejestvuje objektívna báza, na ktorej by sa dal postaviť odhad chudoby rómskych rodín. Napriek tomu je v rómskych rodinách pozorovateľný castejší výskyt korelátov chudoby, čo naznačuje, že chudoba medzi Rómami je pravdepodobne vysoká a zrejme vyššia než v ktorejkoľvek inej skupine obyvateľstva.

Táto správa má ambíciu zaplniť medzery v informovanosti o Rómoch na Slovensku prostredníctvom sumarizácie informácií o životných podmienkach a prosperite Rómov a dokumentovať životné podmienky Rómov žijúcich v osadách. Čerpá z kvantitatívnych zdrojov informácií vrátane údajov o trhu práce z ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny. V záujme poskytnutia úplnejšieho obrazu o Rómoch žijúcich v osadách si autori správy objednali uskutočnenie kvalitatívneho prieskumu. Cieľom tejto správy je zlepšiť pochopenie situácie slovenských Rómov a uľahčiť prijatie koncepcií a programov zameraných na riešenie ich potrieb.

Zdroje údajov

Veľká časť Rómov na Slovensku žije v osadách na okraji dedín a miest, najmä v chudobnejších regiónoch na východe krajiny, hoci spoľahlivé informácie o polohe a veľkosti týchto osídlení sú značne obmedzené. Mnohé z týchto osád boli založené v dôsledku politických a administratívnych rozhodnutí prijatých počas II. svetovej vojny a obdobia raného socializmu, ktoré vytlačili Rómov mimo územia obcí a miest. Prieskum uskutočnený predstaviteľmi okresných úradov štátnej správy v roku 1998 odhadol celkový počet rómskych osád na 591, čo je značný nárast oproti 278 osadám zisteným v roku 1988. Nie je známe do akej miery bol rozdiel v celkovom počte zapríčinený skutočným nárastom a do akej miery to majú na svedomí kritériá uplatňované jednotlivými prieskumami.⁵ Pravdou je, že v priebehu posledného desaťročia možno pozorovať návrat Rómov do ich pôvodných osád kvôli zvyšujúcemu sa nedostatku dostupného bývania. Spolu s vysokou pôrodnosťou Rómov žijúcich v osadách tento faktor vysvetľuje nárast počtu rómskej populácie žijúcej v osadách.⁶ Celkový počet obyvateľov rómskych osád sa v období od 1988 – 1997 niekoľkonásobne zvýšil: zatiaľ čo v roku 1988 bol tento počet 14 988, do roku 1997 sa zvýšil na 123 034 obyvateľov.

Kvalitatívna štúdia životných podmienok v rómskych osadách nachádzajúcich sa v troch rozličných okresoch Slovenska bola uskutočnená, aby sa zaplnili informacné medzery o živote Rómov v osadách. V každom z troch okresov sa uskutočnil sociologický terénny prieskum pozostávajúci z hlbkových rozhovorov s jednotlivcami, domácnosťami a kľúčovými verejnými činiteľmi, napr. učiteľmi, doktormi, sociálnymi pracovníkmi, predstaviteľmi cirkví a miestnych samospráv. Terénny prieskum sa uskutočnil v decembri 2000 a v januári 2001. Štúdia skúmala povahu a koreláty chudoby, životné podmienky v osadách a osobnú skúsenosť Rómov žijúcich v týchto osadách. Hoci prieskum nie je reprezentatívny, jeho výsledky prezentujú názorné individuálne štúdie

---

⁵ Prieskum osád uskutočnený v roku 1998 kvalifikoval ako rómske osady aj viac-menej integrované getá v mestách a dedinách; v dôsledku toho je nejasné do akej miery je nárast počtu osád v roku 1998 výsledkom skutočného nárastu a do akej odzrkadľuje zmenu v metóde sčítania osád.

⁶ Databáza, ktorá je uchovávaná v Kancelárii splnomocnenca vlády SR pre rómske spoločenstvá poskytuje iba hrubý odhad celkového počtu osád a životných podmienok v nich. Prieskum v teréne uskutočnený pre potreby tejto štúdie zistil vážne chyby v databáze pokiaľ ide o počet i polohu osád.

a celkový, hoci letný, pohľad na životné podmienky Rómov v troch geograficky a socio-ekonomicky odlišných regiónoch. V rámci štúdie boli skúmané nasledujúce okresy:

Malacky: Ide o jeden z okresov s lepšími socioekonomickými podmienkami, podpriemernou nezamestnanosťou (13,5 % v roku 1999) a časťou populácie poberajúcou dávky sociálnej pomoci. Malacky sa nachádzajú v Bratislavskom kraji neďaleko hlavného mesta krajiny. V okrese je veľmi málo segregovaných osád.

Stará Ľubovňa: Ide o priemerný okres čo sa týka miery nezamestnanosti, počtu poberateľov sociálnych dávok a počtu a zloženia rómskych osád. Okres leží v Prešovskom kraji na východe Slovenska s vysokou koncentráciou Rómov.

Rimavská Sobota: Ide o relatívne chudobný okres v Banskobystrickom kraji s vysokou mierou nezamestnanosti (35 % v roku 1999) a vysokým podielom obyvateľstva poberajúcim dávky sociálnej pomoci.

Štúdiá sa zaoberá rómskou chudobou v jej širšom kontexte, vrátane nedostatočného prístupu k vzdelaniu a pracovným príležitostiam, príjmovej neistoty, sociálneho vylúčenia a zhoršených možností zúčastňovať sa na aktivitách občianskej spoločnosti. Štúdiá definuje chudobu z rôznych hladísk založených na sebahodnotení samotných Rómov a hodnotenia ich hmotných podmienok zo strany jednotlivých respondentov – vrátane podmienok bývania, výživy, zdravotnej starostlivosti a prístupu Rómov k verejným službám. Súhrnné údaje o podmienkach bývania Rómov v segregovaných osadách jednotlivých regiónov sa nachádzajú v Prílohe 2. Použité kritériá sú inherentne subjektívne a nemôžu nahradiť rigoróznú empirickú analýzu sociálnoeconomickej situácie Rómov. Dúfame, že zistenia tejto kvalitatívnej analýzy sa stanú východiskom pre prípravu a vypracovanie kvantitatívneho prieskumu, ktorý do hĺbky preskúma životné podmienky slovenských Rómov. Je dôležité si uvedomiť, že kritériá chudoby uplatňované anketármi sa nemuseli vždy zhodovať s hodnotením skúmaných domácností. Tento nesúlad iba zvýrazňuje vysoko subjektívnu povahu aplikovanej koncepcie.

Táto správa čerpá z jestvujúcej literatúry a z kvalitatívnej štúdie. Prvá kapitola nacrtnáva kontext štúdie prostredníctvom priblíženia historických korenov a charakteristík Rómov žijúcich na Slovensku. Druhá kapitola opisuje povahu chudoby v rómskych osadách na základe hodnotenia svojich životných podmienok zo strany samotných Rómov ako aj konkrétnych skúseností a pozorovaní anketárov. Tretia kapitola sa venuje postaveniu Rómov na trhu práce, rómskej nezamestnanosti, spôsobom hľadania si zamestnania a ich stratégiám prežitia. Štvrtá kapitola skúma prístup Rómov k verejným službám vrátane vzdelania, zdravotnej starostlivosti a sociálnej pomoci. Piata kapitola rozoberá otázky sociálneho vylúčenia a šiesta kapitola obsahuje odporúčania potrebných koncepcií a opatrení.

1.2. Historický kontext

Otázka pôvodu výskytu Rómov v Európe bola veľmi dlho zahalená tajomstvom a predmetom vedeckých polemík. Hoci niektoré macedónske legendy hovoria, že Rómovia žili v Európe už v čase Alexandra Veľkého vo 4. storočí pred našim letopočtom, relevantné historické pramene skôr naznačujú, že Rómovia prišli do Európy zo severnej Indie v niekoľkých migračných vlnách v období medzi 9. a 14. storočím, hoci príčiny ich migrácie do Európy a ich migračné trasy nie sú dodnes známe. Vedci, ktorí skúmali lingvistické korene rómskeho jazyka a sporú dokumentáciu tvrdia, že Rómovia prišli do

Európy cez Perziu a Kaukaz a potom pokračovali cez Byzantskú ríšu do južnej Európy (Fraser, 1995).

Najstaršie zmienky o Rómoch žijúcich na území dnešnej Slovenskej republiky sa datujú do roku 1322. Sprievádzajúcimi rokmi jestvuje vzrastajúce množstvo dôkazov o Rómoch žijúcich v stredoveku na území dnešnej Slovenskej a Českej republiky. Rómovia sa v tomto období vyskytovali ako osadníci aj ako nomádske kmene a skupiny, ktoré kocovali na základe povolení vydaných Svätým rímskym cisárom a pápežom. Rómovia, ktorí sa usadili na Slovensku, sa najčastejšie živili ako hradní muzikanti, obrábaci kovov a vojaci slúžiaci v maďarskej kráľovskej armáde.

Prvé protirómske opatrenia a koncepcie sa začali v Európe objavovať v 15. storočí. V Uhorskom kráľovstve sa zintenzívnili v priebehu 16. storočia po tureckej okupácii stredného Maďarska, keď mnohí usadlíci považovali Rómov za špiónov pracujúcich pre Turkov. V dôsledku toho boli rómski osadníci vytlačení na okraj miest a dedín a rómskym obrábacom kovov bolo dovolené predávať iba obmedzené množstvo tovaru.⁷

Diskriminácia politiky voči Rómom pokračovala aj počas raného obdobia Rakúsko-uhorskej monarchie v 18. storočí. Napríklad cisár Leopold I. prehlásil Rómov za banditov a nariadil obesenie všetkých rómskych mužov bez súdneho procesu. Počas panovania cisárovnjej Márie Terézie a jej syna a nástupcu Jozefa II. prišlo k zmene diskriminácie charakteru rómskej politiky. Obaja panovníci sa pokúšali asimilovať Rómov ako normálnych občanov monarchie a prijali viaceré legislatívne opatrenia, ktoré nariaďovali Rómom usadiť sa, platiť dane a povinnosť slúžiť miestnym zemepánom. Ďalšie edikty nariaďovali povinnú dochádzku Rómov do škôl a kostolov a zlepšenie infraštruktúry ich bývania.

Tieto opatrenia predstavovali prvý krok smerom k definitívnemu usadeniu Rómov, čo sa stalo dôležitým rysom, ktorý dodnes odlišuje Rómov zo strednej a východnej Európy od Rómov žijúcich v západnej Európe. Hoci tieto opatrenia sledovali často násilnú asimiláciu Rómov, boli zároveň prvým krokom na ceste k chápaniu Rómov ako občanov štátotvorného národa a k zastaveniu ich perzekúcií. Koncepcie presadzované v Rakúsko-uhorskej monarchii neskôr poslúžili ako model pre ďalšie európske krajiny, ktoré sa pokúsili Rómov asimilovať v 19. a 20. storočí.

II. svetová vojna

Prvá Československá republika, existujúca v medzivojnovom období (1918 – 1938) prijala legislatívu, ktorá obmedzila mobilitu a občianske práva Rómov, najmä skupín kocovníkov a bezdomovcov. Zákony zahrnuli napríklad vydanie identifikačných preukazov pre Rómov a povinné snímanie ich odtlačkov prstov. Existenčné podmienky Rómov sa výrazne zhoršili počas druhej svetovej vojny. Podobne ako Židia sa Rómovia po celej Európe stali tercom diskriminácie legislatívy a následne vyhladzovania podľa scenára „konečného riešenia“. Počas obdobia „požierania“, ako Rómovia nazývajú holocaust, bolo približne pol milióna Rómov z celej Európy popravených alebo zavraždených v koncentračných táboroch.

Situácia a životná skúsenosť Rómov žijúcich na území Čiech a Slovenska sa počas holocaustu výrazne odlišovali. Väčšina českých Rómov bola vyvraždená v koncen-

---

⁷ Detailnejšie pojednanie histórie Rómov na Slovensku prezentuje David Crowe vo svojej knihe *História Cigánov vo východnej Európe a Rusku*.

tracných táboroch.⁸ Naproti tomu iba málo Rómov zo Slovenska bolo deportovaných do vyhladzovacích táborov, hoci mnohí boli poslaní do pracovných táborov na území Slovenska. Práva slovenských Rómov počas obdobia existencie slovenského štátu boli v mnohých ohľadoch obmedzené. Rómovia mali zakázané zdržiavať sa na verejných priestranstvách a používať verejnú dopravu. Rómovia mohli vstupovať na územie miest a dedín iba v určené dni v týždni a iba v konkrétnom case a museli presťahovať svoje obydlia do vzdialenosti minimálne dvoch kilometrov od všetkých verejných ciest. Najmä toto nariadenie malo za následok zakladanie mnohých rómskych osád mimo dosahu infraštruktúry, z ktorých väčšina existuje dodnes. V roku 1941 bolo na Slovensku založených niekoľko pracovných táborov pre Rómov, kde pracujúci žili v extrémne chudobných podmienkach.

Po tom, čo na Slovensko vtrhli nemecké vojská v septembri 1944, sa situácia slovenských Rómov ešte zhoršila a násilie voči nim sa ešte zintenzívnilo. V mnohých mestách a dedinách sa Rómovia stali obetami masových poprav a Rómovia žijúci v južných a juhovýchodných regiónoch Slovenska, ktoré počas vojny zabralo Maďarsko, boli transportovaní do koncentračného tábora v Dachau.

Po druhej svetovej vojne mnoho Rómov zo Slovenska migrovalo do českých krajín v nádeji, že nájdu lepšie životné podmienky a prácu. V mnohých prípadoch bola táto migrácia vynútená v dôsledku opatrení prijatých povojnovým Československom. V priebehu niekoľkých rokov viac ako 15 000 slovenských Rómov emigrovalo na západ krajiny. Kvôli holocaustu a vnútroštátnej migrácii pochádza väčšina Rómov žijúcich dnes v Českej republike zo Slovenska.

Obdobie socializmu

Socialistický režim, ktorý uzurpoval moc v Československu vo februári 1948, prijal koncepcie a opatrenia zamerané na asimilovanie Rómov a eliminovanie ich etnických špecifik. Tieto opatrenia, ktoré boli poväčšine zhodné s koncepciami prijatými všetkými socialistickými vládami v krajinách po celom regióne, zanechali dedičstvo, ktoré ovplyvňuje socio-ekonomické postavenie Rómov aj v súčasnom období transformácie. Československá vláda odmietla oficiálne uznať Rómov ako národnostnú menšinu a vymyslela si pre nich pojem „občania cigánskeho pôvodu“. Okrem iných obmedzení rómskych občianskych práv táto klasifikácia znamenala, že Rómovia nemali právo na vlastné kultúrne aktivity. Rómovia nemohli zakladať vlastné hudobné telesá, mládežnícke alebo športové kluby. Rómske ľudové piesne nesmeli byť spievané na školách a vydávanie rómskych kníh a časopisov bolo zakázané.

Asimilacné opatrenia v oblasti bývania, zamestnania a školskej dochádzky boli prísne a agresívne. V roku 1959 vláda odštartovala násilnú kampan proti koczovníctvu Rómov a vypracovala plány na „rozptýlenie a presunutie“ Rómov, ktoré mali za cieľ presídliť Rómov z oblastí s početnými rómskymi komunitami na východnom Slovensku do Ciech. Tento program sa nikdy celkom neuskutočnil, hoci mnohé rómske rodiny boli proti svojej vôli presídlené do Českej republiky. Program bol na Slovensku koordinovaný Komisiou pre problémy cigánskeho obyvateľstva na Slovensku, ktorá bola založená v roku 1966 pod záštitou Predsedníctva Slovenskej národnej rady. Práca komisie sa

---

⁸ Hoci sa odhady líšia, predpokladá sa, že približne 6 000-8 000 českých Rómov bolo zabitých počas druhej svetovej vojny.

sústredila na presídlenie Rómov zo Slovenskej do Českej republiky. V roku 1967 bolo podľa tejto schémy zo Slovenska vystahovaných 3178 Rómov, z ktorých sa 1034 vrátilo na Slovensko ešte v tom istom roku.

Pocas taženia proti koczovníctvu štátni úradníci doslova rozbíjali rómske karavány, pričom v niektorých prípadoch zabíjali rómske kone uprostred noci (Fraser, 1995). Pocas obdobia Pražskej jari v roku 1968 sa tieto likvidacné opatrenia o niečo zmiernili. Rómom bolo po prvýkrát v histórii umožnené zakladať oficiálne organizácie a združenia, čo viedlo k založeniu približne 200 rómskych hudobných telies a 30 futbalových klubov.⁹ V roku 1969, po vpáde sovietskych vojsk, sa represívne opatrenia znovu zaviedli a násilná migrácia a presídlovacie schémy pokračovali so zvýšenou intenzitou. V období medzi rokmi 1972 a 1980 bolo zničených 4000 rómskych obydľí a 4850 Rómov bolo presídlených.

Snahy zlepšiť školskú dochádzku Rómov boli rovnako násilné. Vláda vydala nariadenie o povinnej školskej dochádzke. Avšak ciele tohto nariadenia neboli rodičom dostatočne vysvetlené a v dôsledku toho Rómovia vnímali školskú dochádzku ako povinnosť uloženú zhora. Napriek tomu sa ich školská dochádzka rapídne zvýšila. Zatiaľ čo v roku 1971 iba 17 percent Rómov dokončilo povinnú školskú dochádzku, do roku 1980 sa tento podiel zvýšil na 26 percent. Bohužiaľ, mnohí Rómovia boli preradení do „špeciálnych škôl“ zriadených pre mentálne a fyzicky postihnutých žiakov. Táto prax pretrvala dodnes a veľké množstvo rómskych detí v Českej i Slovenskej republike stále získava vzdelanie v týchto špeciálnych školách.

Niektoré z najstriktnejších protirómskych opatrení boli prijaté v osemdesiatych rokoch. Najznámejšie z nich zaviedlo sterilizačný program pre rómske ženy v snahe obmedziť rast rómskej populácie. V rámci programu sa miestni zdravotnícki pracovníci pokúšali presvedčať rómske ženy, aby sa dali za finančnú kompenzáciu sterilizovať.

1.3. Rómovia na Slovensku po roku 1989

Nežná revolúcia v novembri 1989 znamenala nové príležitosti pre národnostné menšiny, slobodu deklarovat vlastnú etnickú identitu a zúčastňovať sa na živote občianskej spoločnosti. V januári 1991 československé Federálne zhromaždenie prijalo Deklaráciu základných ľudských práv a slobôd, ktorá umožňovala slobodné určenie etnickej identity občanov, krátko na to, v apríli 1991 vláda Slovenskej republiky prijala dokument nazvaný Princípy vládnej politiky k Rómom, ktorý po prvýkrát v histórii uznal Rómov ako samostatnú národnostnú menšinu s rovnakými právami ako ostatné menšiny žijúce na území Slovenskej republiky.

Prvou rómskou politickou stranou založenou po novembri 1989 bola Rómska občianska iniciatíva (ROI), ďalšie politické strany a kultúrne združenia nasledovali coskoro. V parlamentných voľbách v roku 1990 boli po prvýkrát v histórii rómski zástupcovia zvolení do parlamentu a ďalší rómski predstavitelia boli vymenovaní na posty v Úrade vlády SR, Ministerstve kultúry a Ministerstve školstva.

Pod vplyvom zvyšujúcej sa pozornosti, ktorej sa rómskej problematike dostávalo zo strany domácich i medzinárodných inštitúcií, sa vládna aktivita vo vzťahu k Rómom

---

⁹ Rómovia mohli zakladať svoje organizácie aj počas prvej Československej republiky (1918 – 1938), avšak žiadne organizácie neboli oficiálne založené. Prvá rómska organizácia bola založená v roku 1948 a onedlho nato bola zrušená komunistami.

zintenzívnila ku koncu deväťdesiatych rokov. V novembri 1997 slovenská vláda prijala dokument nazvaný „Konceptné zámery Slovenskej republiky na riešenie problémov rómskej populácie v jej súčasných sociálnych a ekonomických podmienkach“. Dokument zhrnul najdôležitejšie problémy Rómov a zodpovednosť jednotlivých inštitúcií za ich riešenie.

Jedným z najdôležitejších pozitívnych posunov v oblasti riešenia rómskej problematiky bolo založenie Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómsku menšinu po voľbách v roku 1998. Úrad spadá do kompetencie podpredsedu vlády pre ľudské práva, menšiny a regionálny rozvoj a od roku 1999 bol na jeho čele vždy predstaviteľ rómskej menšiny. Úrad je zodpovedný za realizáciu vládnej politiky vo vzťahu k Rómom.

V roku 1999 prijala nová vláda novú „Stratégiu vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor realizacných opatrení“. Nový dokument formuloval detailnejšie akčný plán realizácie koncepcných opatrení vo vzťahu k rómskej problematike. Druhá fáza tejto stratégie bola prijatá v máji 2000, ktorá ešte viac spresnila realizované opatrenia. Dokument určil zodpovednosť konkrétnych ministrov a vedúcich krajských úradov za realizáciu konkrétnych opatrení. Hlavné oblasti, na ktoré nová stratégia kladie dôraz podľa poradia dôležitosti, sú: ľudské práva, vzdelanie, nezamestnanosť, bývanie, sociálne zabezpečenie a zdravotná starostlivosť. Nedostatkom stratégie je však to, že neurčuje ani objem finančných prostriedkov na realizáciu opatrení, ani zdroje tohto financovania.

Približovanie sa k EÚ. Proces prístupových rokovaní s Európskou úniou upriamila pozornosť na rómsku problematiku v Slovenskej republike, ako aj v iných krajinách strednej a východnej Európy, ktoré majú početnú rómsku menšinu. Rómska problematika je riešená v rámci politických kritérií pre vstup a tvorí súčasť podkapitoly nazvanej „Ľudské práva a ochrana menšín“. Vo svojej správe o pokroku Slovenska v pripravenosti na členstvo v EÚ, vydané v novembri 2000, Európska komisia konštatuje, že Slovenská republika zaznamenala veľký pokrok v prijímaní legislatívy a vytváraní inštitucionálneho rámca pre výkon menšinovej politiky tak, ako ich definovala spomínaná stratégia, avšak upozorňuje, že praktický výkon tejto legislatívy zaostával.

Migrácia. Migrácia slovenských Rómov v rámci Európy a mimo kontinent takisto vyvolala medzinárodné znepokojenie a upriamila pozornosť medzinárodného spoločenstva na životné podmienky Rómov na Slovensku. Prvá migračná vlna odštartovala v roku 1997, keď sa slovenskí Rómovia hromadne pokúšali získať politický azyl vo Veľkej Británii. V júni 1999 vyše tisíc slovenských Rómov požiadalo o azyl vo Fínsku. Všetci žiadatelia boli odmietnutí a Fínsko coskoro opätovne zaviedlo vízový režim pre slovenských občanov. Pokusy slovenských Rómov migrovať do iných krajín vrátane Nórska mali podobný výsledok. Nie je známe, koľko slovenských Rómov emigrovalo alebo sa pokúsilo emigrovať do ostatných krajín.

Pre migráciu Rómov jestvuje množstvo dôvodov. Samotní Rómovia uvádzajú celú škálu faktorov, ktoré ich nútia emigrovať, vrátane ťažkých ekonomických podmienok a rasovej diskriminácie. Medzinárodná organizácia pre migráciu (IOM) v roku 2000 vypracovala štúdiu o korenoch migrácie slovenských Rómov. Štúdiá zistila, že väčšina rómskych migrantov pochádza z mestského prostredia – teda nie z vidieckych osád – na východnom Slovensku. Väčšina z nich je v produktívnom veku, t.j. medzi 26-tým a 40-tým rokom (IOM, 2000).

1.4. Rómska populácia a jej rozptyl

Rómovia zostávajú druhou najväčšou národnostnou menšinou na Slovensku hneď po maďarskej menšine, ktorá podľa sčítania obyvateľstva v roku 2001 predstavuje 9,7 percent populácie. Avšak, ako sme už uviedli, presná veľkosť rómskej populácie nie je známa. Údaje o počte Rómov na Slovensku zistené jednotlivými sčítaniami obyvateľstva sa výrazne líšia a len potvrdzujú problematický charakter zbierania kvantitatívnych dát na základe etnicity (pozri tabuľku 1.1). Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1970 sa celkom 159 275 Rómov prihlásilo krómskej menšine, čo predstavovalo 3,5 percent celkovej populácie. O desať rokov neskôr ich počet vzrástol na 199 853, čiže 4,0 percentá. Jestvuje viacero dôvodov domnievať sa, že sčítania obyvateľstva z obdobia socializmu výrazne podhodnocovali veľkosť rómskej populácie. Vzhľadom na to, že Rómovia neboli oficiálne uznávanou národnostnou menšinou, nemohli sa pri sčítaniach deklarovat ako Rómovia. Napriek tomu sčítací komisári zaviedli nepísanú prax označovania sčítacích hárokov jednotlivcov, o ktorých sa domnievali, že sú Rómovia, písmenom „C“ (ako Cigán), bez toho, aby o tom rómski respondenti vedeli. V dôsledku toho boli údaje o počte Rómov často stanovené na základe vonkajších antropologických znakov respondentov a subjektívneho vnímania ich etnickej identity zo strany sčítacích komisárov.

Hoci pri sčítaní obyvateľstva v roku 1991 mali Rómovia prvýkrát po 60 rokoch možnosť prihlásiť sa k svojej národnosti, len veľmi málo z nich tak urobilo. Oficiálny počet Rómov zistených v sčítaní tak klesol na 75 802, čo predstavovalo 1,4 percenta celkového obyvateľstva. Táto výrazná zmena je pravdepodobne výsledkom niekoľkých faktorov, vrátane problémov Rómov pri vyplňaní sčítacích hárokov, ich vnútorného konfliktu ohľadne príslušnosti k etnickej skupine, a nedostatocného pokrytia území kde Rómovia žijú. Existujú dve základné vysvetlenia prečo mohli Rómovia v období ranej transformácie pocitovať neistotu pri deklarovaní svojej národnosti. Predovšetkým, keďže rómska národnosť v období socializmu oficiálne neexistovala, etnické väzby Rómov sa mohli oslabiť, v dôsledku čoho sa Rómovia mohli cítiť viac Slováckmi (alebo Maďarmi) než Rómami. Okrem toho, v samých počiatkoch transformácie mohli neistotu Rómov ešte viac prehľbit obavy z toho, aké dôsledky bude mať ich prihlásenie sa k Rómom, z negatívneho vnímania Rómov zo strany väčšinovej populácie, ako aj z toho, akým spôsobom verejní činitelia použijú tieto údaje.

Tabuľka 1.1: Protirečivé údaje o celkovom počte rómskej populácie na Slovensku

Rok	Odhad	Zdroj
1991	75 802	sčítanie obyvateľstva
1989	254 000	prieskum municipalít
1980	199 853	sčítanie obyvateľstva
1970	159 275	sčítanie obyvateľstva

Jeden rómsky líder takto komentoval nechut Rómov oficiálne sa hlásiť k ich národnosti:

„Ked budú robiť scítanie tu na juhu, iba jeden zo 150 Rómov v dedine sa prihlási k rómskej národnosti... Chceme dosiahnuť, aby sa žiaden Róm nehanbil za to, že je Róm.“

Posledné scítanie obyvateľov sa uskutočnilo v máji 2001. Rómski občianski a politickí lídri spolu s vládou SR vyvinuli mimoriadne úsilie, aby posmelili Rómov a primäli ich prihlásiť sa k vlastnej národnosti. Bohužiaľ, v čase písania tejto správy neboli výsledky scítania známe.

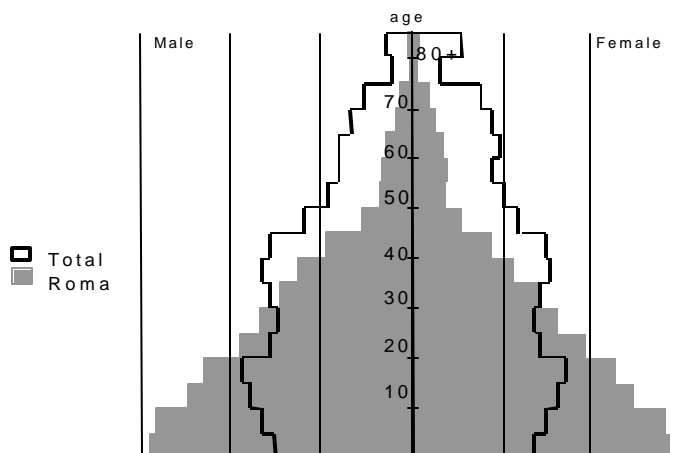
Charakteristickým rysom Rómov žijúcich v ktorejkoľvek krajine je ich rozmanitosť. Všade jestvuje niekoľko skupín a podskupín vzniknúcich na základe rôznych štepných procesov, vrátane klanovej príslušnosti a vierovyznania; mnohé z týchto podskupín majú iba obmedzený či žiaden kontakt s ostatnými podskupinami. Na Slovensku žijú tri hlavné skupiny Rómov: Rumungri, Olašskí Rómovia a Sinti. Jasnú väčšinu predstavujú Rumungri, ktorí sú vetvou usadených Rómov. Etnografi odhadujú, že Rumungri tvoria takmer 90 percent slovenských Rómov. V rámci tejto skupiny existujú samostatné podskupiny slovenských a maďarských Rómov, ktoré sú vymedzené jazykmi používanými v interakcii so svojím okolím. Olašskí Rómovia, alebo aj Vlašika Roma, sú potomkami kocovných kmenov. Najväčšími podskupinami medzi nimi sú Lovári, ktorí žijú v okolí Rimavskej Soboty, Jesenského a Lucenca, a Bugešti, ktorí majú sídla v Nitre a okolí, v Leviciach, Želiezovciach a Bratislave. Poslednú skupinu tvoria zvyšky potomkov germánskych Sintov. K tejto skupine sa hlási len veľmi málo slovenských Rómov. Podľa istého rómskeho lídra žijú v krajine iba tri klany Sintov.

Slovenskí Rómovia sa odlišujú aj na základe jazyka, ktorý používajú. Odhaduje sa, že vyše polovica Rómov na Slovensku hovorí niektorým z rómskych jazykov, avšak nevie sa, koľkí z nich ho používajú v domácnosti. Mnohí Rómovia žijúci na juhu krajiny používajú maďarcinu.

Rómska populácia je nerovnomerne rozptýlená po celom území Slovenska. Takmer dve tretiny Rómov žijú na východe krajiny, najmä v okolí Košíc, a v najjužnejších okresoch stredného Slovenska, napr. Rimavská Sobota. Podľa scítania obyvateľstva z roku 1991 Rómovia tvorili viac ako 5 percent celkového obyvateľstva v 9 okresoch východného Slovenska, z ktorých všetky sa nachádzajú v Košickom, Banskobystrickom a Prešovskom kraji.

Demografický profil rómskej populácie na Slovensku sa výrazne líši od profilu celkového obyvateľstva (pozri graf 1.2). Rómska populácia je v priemere podstatne mladšia a vďaka vyššej pôrodnosti rastie rýchlejšie než populácia iných etnických skupín. Celková pôrodnosť na Slovensku počas celého obdobia transformácie sústavne klesala, z 15,2 živo narodených na 1000 obyvateľov v roku 1990 na 10,7 v roku 1998 (UNICEF, 2000). Naproti tomu pôrodnosť medzi Rómami vykazovala rastúcu tendenciu, a to najmä v najizolovanejších a najsegregovanejších osadách. Na druhej strane, pravdepodobná priemerná dĺžka života Rómov je výrazne nižšia ako národný priemer, hoci najnovšie údaje nie sú k dispozícii. Podľa odhadov uskutočnených na základe scítaní obyvateľstva z rokov 1970 a 1980 je pravdepodobná priemerná dĺžka života rómskych mužov 55 rokov a rómskych žien 59 rokov, čo je oveľa menej ako pravdepodobná priemerná dĺžka života celej slovenskej populácie, kde sú tieto hodnoty 67 rokov u mužov a 74 rokov u žien (ECOHOST, 2000).

Graf 1.2: Veková štruktúra Rómov a ich celkový počet na Slovensku, 1991

Zdroj: Scítanie obyvateľstva, 1991

Údaje o štruktúre rodín z roku 1988 hovoria, že iba 25 percent rodín žijúcich v segregovaných osadách má tri alebo menej detí, zatiaľ čo 75 percent má štyri alebo viac detí. Až 41 percent rodín (z uvedených 75) má šesť alebo viac detí (Vašecka, 2000). Naproti tomu menej ako 10 percent rómskych rodín žijúcich v integrovaných mestách má šesť alebo viac detí. Kvalitatívna štúdia uskutočnená pre potreby tejto správy zistila, že v dedine Lomnicka v okrese Stará Ľubovňa zaznamenala rómska osada spopuláciou približne 1200 obyvateľov každoročný nárast o 70 až 80 ľudí počas celých deväťdesiatich rokov. Na druhej strane, demografický profil Rómov žijúcich v integrovanejších oblastiach sa viac podobal profilu nerómskeho obyvateľstva.¹⁰

Priemerný vek rómskych respondentov vo vzorke kvalitatívneho výskumu bol 34 rokov. Rómovia žijúci v osadách boli vo všeobecnosti mladší a mali viac detí ako integrovaní Rómovia. V osadách žije iba veľmi obmedzený počet starších Rómov. Napríklad, v segregovanej osade so 670 obyvateľmi v okrese Stará Ľubovňa, ktorú naši výskumníci navštívili, žilo iba 7 ľudí vo veku nad 60 rokov.

Podľa výskumnej vzorky možno usudzovať, že demografický profil Rómov žijúcich v integrovanejších osadách sa postupne mení. Zdá sa, že mladší Rómovia žijúci v integrovaných oblastiach postupne menia svoje reprodukčné správanie a majú menej potomkov. Jedna 36-ročná matka z dediny v okrese Rimavská Sobota to vysvetlila slovami: „Mám iba dve deti, pretože obidve sú choré a nechcem mať viac detí, aby som sa o ne mohla postarať.“ Vo všeobecnosti bolo dosť obtiažne hovoriť s rómskymi respondentmi na tému kontroly pôrodnosti a plánovaného rodičovstva. Počet detí v integrovaných rómskych komunitách i v izolovaných komunitách s lepšími ekonomickými podmienkami bol oveľa nižší než v segregovaných komunitách. Zatiaľ čo

¹⁰ Kvôli porovnaniu rôznych typov osád prosím, pozri kapitolu 2.

v integrovaných oblastiach bol priemerný počet detí v rómskych rodinách menej ako štyri (v Malackách dokonca medzi dve až tri), v segregovaných oblastiach bol priemerný počet detí päť.

1.5. Záver

Kontrasty medzi Rómami žijúcimi v segregovaných a integrovaných oblastiach sú zásadnou témou, ktorá sa ako červená nit táhajú celou touto správou. Vo všeobecnosti sú Rómovia v integrovaných oblastiach menej chudobní než Rómovia žijúci v osadách a majú lepší prístup k príležitostiam na trhu práce a k vzdelaniu. Naproti tomu Rómovia žijúci v izolovaných a marginalizovaných osadách uviazli v zacarovanom kruhu chudoby, ktorý je charakterizovaný obmedzenými príležitostami na vzostupnú mobilitu a limitovanou interakciou so zvyškom spoločnosti. Vzhľadom na to, že životné podmienky v osadách sa neustále zhoršujú a obyvateľstvo v nich žijúce sa neustále rozrastá, niektorí pozorovatelia upozorňujú, že začína vznikajúť „podtrieda“ slovenských Rómov, ktorá celkom vypadla z procesu ekonomickej a politickej transformácie. Nasledujúce kapitoly skúmajú rozsah chudoby medzi Rómami, jej korene a koreláty a navrhujú vhodné opatrenia a koncepcie na riešenie tohto problému.

KAPITOLA 2: CHUDOBA V RÓMSKYCH OSADÁCH

2.1. Definícia chudoby

Táto štúdia definuje chudobu širšie, čo znamená, že sa nesústreďuje iba na úzke hladisko materiálnej spotreby alebo zdrojov. Zahŕňa mnoho ďalších aspektov vrátane sociálneho vylúčenia, nedostatočného prístupu k sociálnym službám, zraniteľnosti a psychologických rozmerov stavu chudoby. V tomto kontexte sa sociálne vylúčenie chápe ako neschopnosť zúčastňovať sa na sociálnom, ekonomickom, politickom a kultúrnom živote v dôsledku faktorov, ako napr. nízky príjem, zlý zdravotný stav, nedostatočné vzdelanie, slabý kontakt s majoritnou populáciou a diskriminácia.

Vzhľadom na obmedzené množstvo kvantitatívnych údajov sa táto správa spolieha na kvalitatívne ukazovatele a pozorovania, ako aj na skúsenosti a vnímanie samotných Rómov. Absolútna, teda materiálna chudoba, označuje absenciu zodpovedajúceho bývania, oblečenia, stravy, prístupu k základnej infraštruktúre a inžinierskym sietiam – ako napr. cesty, tečúca voda, elektrina a kanalizácia – a zdravotnej starostlivosti. Okrem toho štúdia skúma chudobu Rómov v širšom zmysle aj z hľadiska prístupu k vzdelaniu a pracovným príležitostiam, stratégií prežitia, neistoty, sociálneho vylúčenia a príležitostí zúčastňovať sa na živote občianskej spoločnosti.

Štúdia zistila, že chudoba rómskej a nerómskej populácie na Slovensku má rozdielnu povahu. Chudoba v rómskych osadách je úzko previazaná so životnými podmienkami a, ešte konkrétnejšie, s úrovňou integrácie alebo segregácie. Chudoba medzi Rómami úzko súvisí so štyrmi základnými faktormi: (i) ekonomické podmienky v regióne; (ii) veľkosť a koncentrácia rómskeho obyvateľstva v osade; (iii) podiel Rómov v osade a (iv) stupeň geografickej integrácie alebo segregácie osady a jej vzdialenosť od najbližšieho mesta alebo dediny.

Regionálne ekonomické podmienky. Situácia Rómov v ekonomicky rozvinutejších regiónoch je vo všeobecnosti priaznivejšia v porovnaní s Rómami žijúcimi v chudobnejších oblastiach. Napríklad životné podmienky Rómov v okrese Malacky, v ktorom je nižšia miera nezamestnanosti (13,5 %) než celoštátny priemer (17,1 % v roku 1999) a ktorý leží v blízkosti Bratislavy (bližšie ako 50 km), boli lepšie ako podmienky Rómov z okresu Rimavská Sobota, kde miera nezamestnanosti v roku 1999 dosiahla úroveň 34,8 %. Rómske domy v segregovaných osadách v okrese Malacky sa v celku podobali na domy majoritného obyvateľstva. Vo všeobecnosti boli postavené z pevných materiálov, napr. z tehál, a mali pripojenie na elektrinu. Naproti tomu infraštruktúra bývania v osadách v okrese Rimavská Sobota bola horšia a rovnako horší bol aj všeobecný zdravotný stav a vzdelanostná úroveň. Dokonca aj Rómovia, ktorí dlhodobo žili na periférii dedín v Malackom okrese, boli na tom ekonomicky lepšie a mali väčšiu šancu nájsť zamestnanie ako Rómovia žijúci v ďalších dvoch okresoch skúmaných touto štúdiou.

Rómske osady. V porovnaní s Rómami z ostatných krajín v regióne žijú slovenskí Rómovia častejšie v osadách a na okrajoch dedín a miest. Typy osád sa značne líšia v závislosti od geografickej polohy a etnického zloženia. Približne jedna štvrtina slovenských Rómov žije v osadách, z ktorých mnohé ležia v chudobnejších východných oblastiach krajiny. Ich skutočný počet je však ťažké odhadnúť kvôli metodologickým problémom v sčítaní rómskej populácie a definícii, čo v skutočnosti „osada“ predstavuje.

Životné podmienky Rómov žijúcich vosadách sú vo všeobecnosti horšie než u zvyšku rómskej populácie.

Pre účely tejto správy sa „osadou“ bude rozumieť skupina ľudí koexistujúcich v určitej geografickej lokalite, a to buď vo vnútri alebo mimo mesta či dediny. Vo všeobecnosti rozlišujeme tri typy osád v závislosti od druhu koexistencie medzi Rómami a Nerómami. Prvý typ predstavujú kompletne **integrované** mestá a dediny; to je napríklad prípad Novej Lubovne v okrese Stará Lubovna, ktorý je stredne rozvinutým okresom na východe krajiny. Druhý typ predstavujú **separované** oblasti, v ktorých Rómovia žijú vrámci mesta alebo dediny, a to buď na ich okraji alebo v konkrétnej ulici alebo štvrti; to je prípad dediny Studienka v okrese Malacky. Posledný typ predstavujú úplne **segregované** osady mimo miest alebo dedín; toto bol prípad osady Kyjatice v okrese Rimavská Sobota, ktorá leží tri kilometre od najbližšieho mesta. Treba zdôrazniť, že tieto definície sú iba orientačné a pri absencii rigorózných metodologických merítok nám pomohli zadokumentovať typológiu osád. Najmä rozdiel medzi pojmami „separovaná“ a „segregovaná“ osada je niekedy hmlistý.

Box 2.1: Integrácia a segregácia

Táto štúdia zistila značné rozdiely medzi Rómami žijúcimi v segregovaných a úplne integrovaných oblastiach a to najmä medzi Rómami zo segregovaných oblastí a tými, ktorí koexistovali s Nerómami počas viac ako jednej generácie. Hoci je ťažké zovšeobecňovať, je možné definovať určité profily. Hlavnými dôvodmi pre lepšie životné podmienky boli najmä: (i) život v meste alebo dedine, kde Nerómovia tvorili väčšinu počas dlhého obdobia; (ii) vyššia úroveň vzdelania a (iii) skúsenosť a kontakt s lepšími životnými podmienkami (napr. rodičia a starí rodičia väčšiny Rómov žijúcich v integrovaných oblastiach boli za socializmu zamestnaní ako kvalifikovaní robotníci a preto aj ich ekonomické podmienky boli lepšie).

Naši výskumníci robili rozhovory s dvoma druhmi integrovaných Rómov. Prvým boli Rómovia, ktorí boli do nerómskeho prostredia presídlení v dôsledku koncepcií násilnej asimilácie v sedemdesiatych rokoch. Druhým boli Rómovia, ktorých rodičia a/alebo starí rodičia sa odťahovali z osád v snahe nájsť lepší život pre seba a svoje deti. Vo všeobecnosti bola úroveň vzdelania a situácia v zamestnaní lepšia v druhej skupine. Napriek tomu aj Rómovia z prvej skupiny mali vyšší životný štandard, než tí žijúci v segregovaných osadách. Tí Rómovia, ktorí sa odťahovali z osád, boli často nasledovaní ďalšími členmi rodiny, najmä bratmi a sestrami a ich rodinami. Niektorí z nich mali kontakty s Nerómami predtým, než sa z osád odťahovali.

Väčšina Rómov z integrovaných oblastí má ukončené stredné odborné vzdelanie so špecializáciou v takých oblastiach, ako hudba, vzdelávanie, účtovníctvo, obchod a stavebníctvo. Vzdialenejší rodinní príslušníci, ktorí nasledovali svojich príbuzných do integrovaných oblastí, boli takisto vzdelaní, a väčšinou mali stále zamestnanie. Príbuzní niektorých z nich pracujú v Českej republike.

Spoločným znakom Rómov žijúcich v integrovaných oblastiach bol pocit odlíšenia od Rómov žijúcich v osadách. Niektorí z nich sa o sebe vyjadrovali, ako keby boli z „inej kasty“. Niektorí dokonca vyjadrili hrdosť na to, že im rodičia v detstve nedovolili doma používať rómsky jazyk.

Geografická poloha a segregácia. V rámci jednotlivých regiónov vyzerá byt úroveň chudoby rómskych osád úzko prepojená s geografickou polohou osady a stupňom etnickej integrácie či segregácie. Podmienky v osadách osídlených výlučne rómskym obyvateľstvom, boli výrazne horšie ako podmienky v integrovanejších spoločenstvách. Táto charakteristika nám vytvára bludný kruh: čím izolovanejšia a segregovanejšia je osada, tým hlbšia a krutejšia je chudoba; jej obyvatelia zároveň majú menej príležitostí opustiť ju a pracovať mimo nej a v dôsledku toho sa zvyšuje pravdepodobnosť, že Rómovia budú naďalej žiť v izolovanej osade a ich chudoba sa bude následne zhoršovať.

Stupen priestorovej separácie má naopak pozitívny vplyv na úroveň chudoby. Sociálne postavenie Rómov žijúcich v segregovaných osadách je podstatne nižšie ako Rómov, ktorí sú integrovaní do väčšinovej populácie. Podobne, situácia Rómov zo segregovaných osád v marginalizovaných regiónoch je podstatne horšia ako tých, ktorí žijú v segregovaných osadách v rozvinutejších regiónoch s lepšími ekonomickými podmienkami.

Rómovia žijúci v segregovaných osadách ležiacich na území chudobného okresu, sú „dvojnásobne marginalizovaní“ a sú na tom horšie podľa ekonomických, ako aj sociálnych ukazovateľov. Vo väčšine prípadov skúmaných touto štúdiou sa miera nezamestnanosti v týchto osadách blíži k 100 percentám, zdravotný stav je horší než v iných oblastiach a vzdelanostná úroveň obyvateľstva je nižšia. Väčšina obyvateľov týchto osád má iba základné vzdelanie. Mobilita v týchto oblastiach sa blížila k nule, dokonca aj medzi mladšou generáciou. Väčšina z nich dávala svoju zníženú mobilitu a nezamestnanosť za vinu ekonomike a vylúčeniu z trhu práce a zárobkových príležitostí.

V dôsledku geografických a ekonomických podmienok, v ktorých žijú, musia dvojnásobne marginalizovaní Rómovia čeliť vyššiemu nebezpečenstvu spoločenského a politického vylúčenia než Rómovia z integrovanejších oblastí. Stupen ich marginalizácie a segregácie má priamy dopad na frekvenciu a kvalitu ich interakcií s Nerómami, inými rómskymi komunitami a verejnými inštitúciami vrátane miestnych samospráv, škôl a oddelení sociálnej pomoci. Tieto problémy sú detailne rozobrané v nasledujúcich kapitolách.

Box 2.2: Chudoba na Slovensku

Nedávna štúdia Svetovej banky venujúca sa životnej úrovni na Slovensku, založená na prieskume Microcensus z roku 1996 zistila, že v porovnaní s ostatnými krajinami strednej a východnej Európy je miera absolútnej chudoby na Slovensku nízka (Svetová banka, 2001). Za určujúcu mieru chudoby sa považovala hranica 4,30 USD PPP na osobu a den. Napriek vysokej miere nezamestnanosti sa výskyt chudoby podľa tohto indikátora v roku 1996 zistil iba u 6,3 % domácností a 8,6 % jednotlivcov, čo je jedna z najnižších mier chudoby v regióne. Na druhej strane, hoci časť populácie žijúca pod hranicou 4,30 USD PPP na osobu a den je na Slovensku oveľa nižšia než úspešne sa reformujúcich krajinách, ako napr. Poľsko či Maďarsko, podiel obyvateľstva žijúceho v ťažkej chudobe, t.j. pod hranicou 2,15 USD PPP na osobu a den je na Slovensku dvakrát vyšší než v týchto susedných krajinách. Inými slovami, v Slovenskej republike žije väčšia časť populácie na samom dne schémy distribúcie príjmov, ktorí sú skutočne chudobní v absolútnom zmysle slova. Z toho vyplýva, že v Slovenskej republike existuje niekoľko izolovaných oblastí absolútnej chudoby uprostred ostatného obyvateľstva, ktoré je na tom relatívne dobre.

Prieskum Microcensus nezberá ani neposkytuje informácie na základe etnicity. Avšak naša kvalitatívna štúdia naznačuje, že Rómovia čelia vyššiemu riziku chudoby než iné skupiny populácie. Tri faktory, ktoré najvýznamnejšie ovplyvňujú mieru chudoby slovenských rodín, sú: úroveň vzdelania hlavy domácnosti, zamestnanecký stav hlavy domácnosti a geografická poloha domácnosti. V rodinách, ktorých živel má ukončené základné vzdelanie, alebo ani to, je pravdepodobnosť, že budú chudobné o 41 percent vyššia než u iných typov domácností. Podobne domácnosti, ktorých živel je nezamestnaný, majú šesťkrát väčšiu pravdepodobnosť byť chudobnými než domácnosti, ktorých živel je zamestnaný. Dôkazy poskytnuté kvalitatívnou štúdiou a ďalšími zdrojmi, z ktorých čerpal táto správa, potvrdzujú, že Rómovia majú nižšiu vzdelanostnú úroveň ako väčšinová populácia a je u nich väčšia pravdepodobnosť, že sú nezamestnaní.

Výskum v jednotlivých regiónoch poskytol dostatok dôkazov, že miera chudoby v oblastiach s vyšším podielom rómskej populácie je vyššia než v oblastiach, kde je hustota Rómov nižšia. Chudoba medzi Rómami v okresoch, kde sa najmenej 5 percent populácie oficiálne prihlásilo k rómskej národnosti (čo pravdepodobne podhodnocuje

skutocný počet rómskych obyvateľov), bola podstatne rozšírenejšia a hlbšia než medzi rómskou populáciou vo všeobecnosti.

S výnimkou Rómov z úplne integrovaných oblastí a niektorých separovaných osád v regiónoch s lepšimi ekonomickými podmienkami, pre väčšinu rómskych osád bola príznačná vysoká miera nezamestnanosti a závislosť na dávkach sociálnej pomoci; zároveň boli tieto dva faktory do určitej miery nezávislé od stupňa segregácie Rómov. Zatiaľ čo celoštátna miera nezamestnanosti v roku 2000 dosiahla 18 percent, v našej kvalitatívnej vzorke bola približne 85 percent. Tento rozdiel bol spôsobený zohľadnením segregovaných osád, kde sa nezamestnanosť často blíži k 100 percentám.

2.2. Vnímanie chudoby

Rómovia z mestských aj vidieckych oblastí definovali chudobu v relatívnych i konkrétnych pojmoch. Mnohí z nich charakterizovali svoje životné podmienky najmä vo vzťahu k minulosti.¹¹ Pre väčšinu Rómov predstavuje chudoba relatívne nový fenomén. Hoci žiaden z našich respondentov neopísal svoju životnú úroveň pred rokom 1989 ako dobrú, väčšina sa domnieva, že vtedy sa im žilo relatívne dobre v porovnaní s celkovou prevládajúcou životnou úrovňou. Iba menšia časť Rómov sa priklonila k názoru, že vždy boli „chudobní“. Keď starší Rómovia porovnávali svoju súčasnú situáciu s obdobím komunizmu, najvyčnievajúcejším záverom bolo, že vtedy mali všetci prácu.

Rómovia spájajú socialistický režim s dostatkom pracovných príležitostí a súvisiacich výhod vrátane subvencovaných spotrebných tovarov, energií a komunálnej vybavenosti a chovných zvierat. Rómovia si takisto spomínajú, že vtedy mali viac možností získať ubytovanie a že medziludské vzťahy boli vtedy vo všeobecnosti lepšie. Jeden z respondentov to komentoval: *„Ludia už nie sú natoľko ochotní navzájom si pomáhať, pretože dnes má každý problémy.“* Ďalší dodal: *„Za komunizmu sme sa mali lepšie, pretože každý musel pracovať, aj keď to bola nezmyselná alebo nekvalifikovaná práca.“*

Mnohí Rómovia svoje chápanie chudoby stotožňovali so svojimi súčasnými životnými podmienkami. Rómovia zo segregovaných oblastí, ako aj mnohí zo separovaných oblastí vysvetlili, že najhoršími aspektmi ich súčasnej situácie sú zlé podmienky bývania, nedostatok infraštruktúry, zlý zdravotný stav, nedostatok vhodného jedla a oblečenia, neexistencia sociálnej siete, na ktorú by sa mohli spoľahnúť, nezamestnanosť a sociálne vylúčenie. Jeden rómsky respondent zo separovanej osady povedal: *„Sme chudobní, pretože nemáme riadny dom, nemáme žiadne peniaze a nemáme nikoho, kto by nám požičal.“* Rómovia zo segregovaných osád tiež často spomínali absenciu primeraného bývania, preľudnenosť (t.j. počet ľudí na jednu posteľ) a to, že si nemôžu dovoliť stravu a oblečenie.

Pre domácnosti z chudobných segregovaných osád bolo bežné, že označovali nedostatok stravy za hlavný prejav ich chudoby. Jedna žena povedala, že má sústavné problémy so zabezpečením riadnej stravy pre svoje deti: *„Väčšinu mesiaca nemáme žiadne peniaze, za ktoré by sme si mohli pravidelne kupovať jedlo, a nikto nám nič nedá. Každý tu tak žije.“* Vo všeobecnosti, Rómovia zo segregovaných osád v marginalizovaných regiónoch spájali chudobu s nedostatkom základných potrieb, zatiaľ

---

¹¹ Tieto pocity sú príznačné pre mnoho chudobných ľudí v transformujúcich sa krajinách. Pozri napr. publikáciu *Bulharsko: Konzultácie s chudobnými, 2000.*

co Rómovia z rozvinutejších regiónov a integrovanejších oblastí vnímali chudobu skôr vo vzťahu k sekundárnym potrebám, ako napr. možnosť nájsť prácu, kvalitné vzdelanie a otvorenejšiu spoločnosť.

Mnohí Rómovia porovnávali svoju situáciu so situáciou spoluobčanov. Nezamestnaní Rómovia žijúci v blízkosti Nerómov vnímali svoju situáciu v porovnaní s nimi ako oveľa horšiu. Mnohí Rómovia žijúci v dedinách či mestách spolu s Nerómami veria, že pre nich je ťažšie nájsť prácu než pre ich nerómskych susedov. Ako jeden z nich povedal: „Dnes je všetka práca len pre gadžov.“¹² Naproti tomu Rómovia zo segregovaných osád sa neporovnávali s Nerómami, najmä kvôli obmedzenému kontaktu s vonkajším prostredím.

Rómovia najčastejšie posudzovali svoju súčasnú situáciu z hľadiska ich skúsenosti a životných podmienok pred roka 1989. Rovnako často porovnávali svoje životné podmienky s najbližším okolím. Rómovia žijúci v integrovaných oblastiach sa častejšie porovnávali s Nerómami, zatiaľ čo Rómovia zo segregovaných oblastí boli citlivejší na životné podmienky iných Rómov v ich osade.

Neistota a ostych. Chudoba má dôležité sociálne a psychologické momenty. Respondenti žijúci v segregovaných osadách často spájali chudobu s pocitmi bezbrannosti a vylúčenia zo širšej spoločnosti. Pre mnohých z nich sa chudoba spája s ostychom. Dokonca aj tí respondenti, ktorí výskumníkom pripadali extrémne chudobní, často uprednostnili definovanie vlastnej situácie ako „blízko chudoby“ pred „úplnou chudobou“. Avšak pre tých najchudobnejších opis vlastnej situácie ako „byť nie úplne chudobný“ znamenal iba o málo viac než „nezomierať od hladu“. Toto vnímanie má svoje korene v období reálneho socializmu, ktorý definoval a chápal chudobu ako dôsledok osobného zlyhania a lenivosti.

Mnohí Rómovia pocitujú, že verejné inštitúcie sú nepriateľsky naladené, či prinajlepšom ľahostajné k ich podmienkam a ťažkostiam. Predovšetkým vyjadrovali svoju nedôveru k miestnym samosprávam a inštitúciám, najmä voči odborom sociálnej pomoci ale v menšom rozsahu aj voči školám a zdravotníckym zariadeniam. Väčšina Rómov zo segregovaných a separovaných osád sa zdôverovala so stratou budúcich nádejí a všeobjímajúcim pocitom neistoty a ohrozenia.

Rozdiely medzi generáciami a pohlaviami. Hoci mladí Rómovia neporovnávajú svoju súčasnú situáciu s minulosťou tak často ako ich rodičia, interpretácia „chudoby“ jednotlivými generáciami Rómov je prekvapujúco podobná. Väčšina mladých ľudí identifikovala tie isté problémy a obmedzenia ovplyvňujúce ich životy, ako ich rodičia: nedostatok práce, primeraného vzdelania a pocit vylúčenia.

Pre mladé zosobášené páry predstavovala chudoba najmä nemožnosť žiť nezávisle od svojich rodičov, začať žiť svoj vlastný život a cítiť súkromie a nezávislosť. V mnohých osadách žijú mladé páry spoločne so svojimi rodičmi resp. svokrovcami v jedno či dvojizbových obydliach, v ktorých navyše žijú aj traja alebo štyria ich súrodenci. V dôsledku zlej bytovej situácie a vysokých cien bytov žije mnoho mladých Slovákov spolu so svojimi rodičmi, avšak pre Rómov z chudobných oblastí je táto situácia ešte horšia, pretože veľkosť a vybavenosť bytov je extrémne nízka.

---

¹² „Gadžo“ je rómsky výraz pre Nerómov.

Vo vnímaní chudoby medzi mladými Rómami sa objavili aj názorové rozdiely na základe pohlavia. Niektoré mladé dievčatá poznamenali, že sú na tom horšie než mladí muži v ich komunitách a majú ešte horší prístup k vzdelaniu a pracovným príležitostiam. Cítili, že jediným riešením pre ne je mať deti vco najskoršom veku. Mnoho mladých žien sa vyjadrilo, že nemôžu zohnať dokonca ani nekvalifikovanú prácu, zatiaľ čo mladí muži z ich komunity majú aspoň šancu vykonávať verejnoprospešné či nekvalifikované práce. Tieto názory pravdepodobne odrážajú prekážky v zamestnanosti mladých žien vo všeobecnosti, ako aj tradičné úlohy žien v uzavretých spoločenstvách.

Box 2.3: Typológia vnímania spoločenského postavenia Rómov

Podľa ich vlastného vnímania svojho spoločenského postavenia možno Rómov rozdeliť do štyroch základných skupín:

Nie chudobní: Títo Rómovia sami seba nepovažujú za chudobných, ale pozerajú sa na seba ako na priemerných Slovákov. Sú si vedomí, že je mnoho ľudí, ktorí sú na tom horšie ako oni a že obdobie transformácie nespôsobillo v ich životoch žiadne dramatické zmeny: „*Jediný rozdiel medzi Vianocami dnes a Vianocami za komunizmu je, že dnes máme menej darčekov.*“ Podľa ich názoru majú ich problémy celoštátny charakter, vrátane inflácie, nezamestnanosti a následných obmedzení životnej úrovne. Táto skupina predstavuje relatívne malý podiel respondentov žijúcich v integrovaných oblastiach (t.j. približne 25 percent v okrese Malacky), ktorí sú buď zamestnaní alebo aktívni na poli neformálnej ekonomiky.

Subjektívne chudobní: Túto skupinu možno charakterizovať vyjadrením: „*Nie sme bohatí, ale sme schopní vyžiť.*“ Toto hodnotenie je typické pre integrovaných Rómov, ktorí si myslia, že demografické skupiny najviac postihnuté chudobou sú: starší ľudia, mladé rodiny a Rómovia z východného Slovenska. Ich názor na Rómov zo segregovanejších oblastí je podobný názoru Nerómov na Rómov: „*Tí ľudia sa majú horšie ako psy, ale sú si sami na vine. Mali by sa o seba lepšie starať. Ak už nemajú prácu, mali by sa aspoň snažiť udržať seba a svoj dom v čistote.*“ Väčšina respondentov, ktorí vyjadrili tento názor, mali po roku 1989 lepšie štartovacie podmienky, pretože žili v integrovaných lokalitách v ekonomicky zdravších regiónoch. Väčšina z nich vlastní obydlie, v ktorom býva.

Relatívne chudobní: Títo Rómovia vnímajú sami seba ako chudobných a vo väčšine prípadov sú nezamestnaní a žijú zo sociálnych dávok: „*Bez práce je zle, žijeme z jedného dna na druhý.*“ Väčšina žije v integrovaných a čiastočne separovaných typoch osád a celí problémom pri pokuse znova sa zapojiť do pracovného procesu kvôli nízkemu vzdelaniu: „*Nemám predstavu, čo by nám mohlo pomôcť. Ak by sme mohli vrátiť čas, venovali by sme viac pozornosti získaniu riadnej kvalifikácie, alebo by sme sa presťahovali do inej krajiny. Ľudia v televízii hovoria, že každý sa tam má lepšie a že každý tam má prácu.*“

Absolútne chudobní: Táto skupina chudobných Rómov väčšinou žije v segregovaných osadách v marginalizovaných oblastiach. Vykazujú silné známky apatie a rezignácie a cítia sa úplne vylúčení zo širšej spoločnosti: „*Nemáme tu nič, žiadne cesty, žiadnu elektrinu, tečúcu vodu ani prácu. Nikto nám nepomáha, ani starosta alebo knaz v dedine.*“ Niektorí z nich poberajú dávky sociálnej pomoci, avšak v niektorých prípadoch nemajú nárok ani na to kvôli nedostatku dokumentácie alebo kvôli tomu, že v osade nie sú oficiálne zaregistrovaní.

2.3. Materiálne rozmery chudoby

Najchudobnejší respondenti identifikovali nasledujúce spoločné znaky chudoby: nedostatočná výživa (t.j. dostatok jedla v primeranom nutričnom zložení), úbohé bytové podmienky a zlý zdravotný stav. Niektorí Rómovia označili za dôležitú aj schopnosť zabezpečiť svojim deťom dobré vzdelanie a žiť lepší život – napríklad mať možnosti cestovať – avšak tieto vymoženosti boli až druhoradé v porovnaní s problémami hladu a bývania.

Hlad a výživa

Pred rokom 1989 malo iba veľmi málo domácností problémy so zaobstaraním základných potravín, najmä vďaka takmer plnému stavu zamestnanosti a subvencovaným spotrebným tovarom. V období transformácie sa tieto podmienky zmenili. Rómske domácnosti v najchudobnejších osadách spomínali ťažkosti so zadovážením dostatočného množstva jedla a udržaním primeranej výživy rodiny. Najmä podvýživa detí bola pozorovaná ako častý problém. U niektorých detí výskumníci spozorovali príznaky zakrpatenosti. Niektorí učitelia referovali, že rómske deti nechodia na školské obedy, pretože ich rodičia nie sú schopní za ne zaplatiť. Riaditeľ školy v Starej Lubovni povedal, že „z celej základnej školy iba jedno [rómske] dieťa chodí na obedy v škole“.

Niektorí starší Rómovia takisto poukázali na problémy s udržiavaním primeraného príjmu potravy. Mnohí z nich vysvetľovali, že si nemôžu dovoliť kúpiť potrebné potraviny z dôvodu nízkeho príjmu z dávok sociálnej pomoci. Jeden Róm z dediny Rimavská Píla rozprával o tom, že zo zdravotných dôvodov musí mať vysoko proteínovú stravu, ktorú si nemôže dovoliť.

Rómovia z integrovaných a segregovaných komunít uplatňujú rozdielne stratégie na zabezpečenie adekvátnej výživy. Rómovia z integrovaných, ako aj z mnohých separovaných oblastí preferujú plánovanie a sporenie, aby si mohli dovoliť zabezpečiť dostatok jedla na zvyšok mesiaca, a to bez ohľadu na ich zamestnanecký stav. Tí, ktorí žijú vo vidieckych oblastiach a vlastní nejaký pozemok, sú schopní počas letných mesiacov dopestovať zeleninu pre vlastnú spotrebu a niektorí tak skutočne robia. Manželka istého nezamestnaného respondenta z rómskej komunity v Starej Lubovni povedala, že uprednostňujú nakupovanie trvanlivejších potravín, napr. zemiakov či fazule, vo veľkých množstvách. Dodala, že sa snaží ako môže, aby zabezpečila, deťom dostatok jedla napriek tomu, že jej manžel je nezamestnaný a že žijú najmä zo sociálnej pomoci: „Niekedy nakupujem na dlh, ale zvyčajne sa mi podarí zariadiť sa tak, aby som nakrmila rodinu počas celého mesiaca.“

Naproti tomu Rómovia zo segregovaných osád sa viac zameriavajú na krátkodobé stratégie prežitia a sú menej schopní plánovať dopredu. Všeobecná spotreba zvykne rásť najmä počas niekoľkých dní po vyplácaní dávok sociálnej pomoci. Obyvatel obce Lipovec v okrese Rimavská Sobota komentuje: „Preco by sme sa nenajedli teraz, keď máme peniaze, a čo bude zajtra, to ma nezaujíma.“ Istá lekárka z mesta Podolinec v okrese Stará Lubovna, ktorá má pacientov z niekoľkých neďalekých rómskych osád, referovala, že niekedy vída malé deti s príznakmi dehydrovanosti. Matky jej vysvetľujú, že po tom, čo minú dávky sociálnej pomoci, im nezostanú žiadne peniaze na mlieko. Mnohí Rómovia z marginalizovaných osád, ale aj z chudobnejších integrovaných oblastí priznali, že tesne pred výplatom sociálnych dávok ich rodina často konzumuje jedno jednoduché jedlo (napr. fazulu) počas celého týždňa. Mnohí z nich tiež povedali, že musia kupovať lacné potraviny, aby im to vystačilo na celý mesiac. Jedna z nich na vysvetlenie:

“Musíme kupovať najlacnejšie jedlo a pripraviť ho tak, aby sa nikto z rodiny necítil hladný. Aby som nakrmila svoju rodinu, používam tučné mäso a zemiaky.“

Iba veľmi málo obyvateľov segregovaných osád vlastní pozemky, na ktorých by mohli pestovať plodiny pre vlastnú spotrebu. Niektorí Rómovia zbierajú huby alebo lesné plodiny. Nerómovia žijúci v neďalekých dedinách sa však často sťažujú, že Rómovia kradnú zemiaky a ďalšie plodiny z ich polí.

Bytová politika

Väčšina Rómov vsegregovaných osadách nevlastní ani svoje obydlia ani pôdu, na ktorej sú postavené. Niektoré osady nemajú dodnes vysporiadané vlastnícke vzťahy k pôde, čo bráni zlepšeniu bytových podmienok Rómov, pretože jednotlivci ani miestne samosprávy nie sú ochotní ani schopní investovať do údržby budov či miestnej infraštruktúry, ak je vlastníctvo nevysporiadané. V procesoch privatizácie majetku a pôdy, ktoré sa uskutočnili na začiatku deväťdesiatych rokov, bola pravdepodobnosť, že budú z týchto procesov vynechaní, vyššia u Rómov než u Nerómov. V období komunizmu bolo vlastníctvo domov väčšinou súkromné, zatiaľ čo pôda patrila štátu. Bežná prax bola, že „nájomcovia“ si svoj dom či byt prenajali od štátu na 99 rokov. Po roku 1989 vláda začala privatizovať pôdu alebo ju dala do užívania mestským samosprávam. Pôda bola nájomcom odovzdaná zadarmo, ak splnili dve základné podmienky: (i) ich dom bol postavený s právoplatným stavebným povolením, prípadne po zákonom stanovenej lehote bol skolaudovaný; (ii) pozemok bol evidovaný v katastrálnych záznamoch a nevztahovala sa naň žiadna žiadosť o reštitúciu. Ak boli tieto dve podmienky splnené, nájomca mohol požiadať o prepis vlastníctva pozemku na svoje meno.

Nanešťastie, informovanie verejnosti o procese a možnostiach získania nehnuteľného majetku bolo obmedzené a v dôsledku toho mnohí ľudia nevedeli o svojich možnostiach a potrebných krokoch na iniciovanie prevodu vlastníctva pôdy. Podľa predpisov bol starosta zodpovedný za informovanie obyvateľov o ich právach. Avšak v praxi iba veľmi málo starostov túto svoju povinnosť splnilo. Až na jedinou výnimku, v okrese Stará Lubovna, žiadny starosta, do ktorého kompetencie spadali rómske osady zahrnuté v tejto štúdii, neinformoval svojich spoluobčanov, pokiaľ na to nebol výslovne vyzvaný. Rómovia z integrovanejších oblastí mali viacej možností dozvedieť sa o tomto procese od svojich susedov, zatiaľ čo Rómovia zo segregovaných oblastí boli takmer v úplnom informacnom vákuu. V dôsledku toho podiel integrovaných Rómov, ktorí si dokázali zabezpečiť vlastnícke práva k ich bývaniu, bol vyšší než u segregovaných Rómov. Tento fakt následne obmedzil schopnosť mnohých Rómov zo segregovaných osád vykonať veľmi potrebné úpravy svojich obydlií. Istý muž z Kyjova, segregovanej rómskej osady v okrese Stará Lubovna, vysvetlil: „*Postavili sme náš dom so stavebným povolením, ale stále sú tam nejaké problémy s pozemkom, hoci nám ho oficiálne dali ešte za socializmu. Ale dnes nám pozemok nepatrí a nemôžeme si dať nainštalovať vodu, plyn alebo odpadové potrubie.*“

Rómovia zo segregovaných oblastí sa potýkajú s neprekonateľnými prekážkami pri pokusoch legalizovať svoje obydlia. Veľká väčšina domov vsegregovaných osadách bola postavená nelegálne, najmä na pôde s nevysporiadaným vlastníctvom. V niektorých z týchto osád, napríklad v dedine Jablonové v okrese Malacky, sa Rómovia nastahovali do dediny na začiatku deväťdesiatych rokov a začali si stavať domy na obecnej pôde na okraji dediny. V dôsledku toho nemajú legálny prístup k prípojкам elektriny a vodovodného potrubia. V prípade elektriny sa napoja na legálne prípojky v domoch susedov a platia priamo im.

V mnohých prípadoch boli obydlia skonštruované z provizórnych materiálov, postavené bez potrebného stavebného povolenia a nevyhovujú základným stavebným

normám. Niektorí Rómovia vysvetlovali, že jediná schodná cesta k vlastnému obydlíu viedla cez použitie stavebného materiálu, ktorý našli v okolí osady, v lesoch alebo na skládkach odpadu. Jeden z nich vysvetlil: „*Aj tak by nám nikdy nedovolili legalizovať dom ci získať stavebné povolenie, tak naco sa tým obťažovať.*“ A sme svedkami ďalšieho bludného kruhu, v ktorom budovy nie sú legalizované a obce v dôsledku toho odmietajú poskytnúť prostriedky na investíciu do infraštruktúry, napr. ciest alebo verejných služieb.

Rómovia sú takisto v nevýhodnej pozícii čo sa týka ich prístupu k pôžičkám, najmä kvôli svojej ekonomickej situácii a nedostatočnej informovanosti o procesoch a procedúrach. Po roku 1989 sa podmienky na poskytnutie pôžičky stali náročnejšími a proces získania stavebného povolenia extrémne komplikovaný. Podľa v súčasnosti platných predpisov potrebuje jednotlivec získať 32 rôznych povolení a súhlasov z rôznych štátnych a samosprávnych úradov. Výskumný tím zaznamenal mnoho nedokoncovaných obydlí, ktoré pozostávali z jednej či dvoch izieb a kuchyne. Mnohí z ich obyvateľov začali domy stavať pred rokom 1989 a v dôsledku nedostatku financií a/alebo neschopnosti získať stavebné povolenie ich dodnes nemohli dokončiť. Jeden Róm zo Starej Lubovne povedal: „*Začal som stavať tento dom pred rokom 1989, ale nemohol som ho dokončiť, pretože nemám šancu dať dokopy dost peňazí a ani získať pôžičku.*“

Podmienky bývania

Podmienky bývania Rómov žijúcich v integrovaných a segregovaných oblastiach sa výrazne líšia. Najhoršie podmienky sú v najizolovanejších a najsegregovanejších osadách (pozri box 2.4). Obydlia Rómov žijúcich v integrovanejších oblastiach či v separovaných oblastiach na území obce sú podobné a výskumníci zaznamenali, že často nebolo možné identifikovať národnosť majiteľa podľa vonkajšieho vzhľadu domu.

S výnimkou okresu Malacky sú rómske domy v segregovaných osadách väčšinou postavené z dreva, železného odpadu, sádrovej malty, plechu a vetiev stromov. Avšak druhy konštrukcie sa líšia od regiónu k regiónu na základe druhu stavebných materiálov, ktoré sa v oblasti vyskytujú. Napríklad v dedine Kolackov v okrese Stará Lubovna stojí iba jeden tehlový dom, zatiaľ čo ostatné sú zbudované z dreva a hliny. V dedine Kyjov v tom istom okrese sú domy a chatrce zbudované zo zmesi kamena a iných materiálov, zatiaľ čo v Šarišskom Jastrabom sú tehlové domy samozrejmosťou. V Lomnicke, osade s 1200 obyvateľmi a iba 100 domami je väčšina (viac ako 90 percent) domov postavená z kamena a tehál.

Box 2.4: Podmienky bývania Rómov v dedine okresu Stará Lubovna

Kolackov je segregovanou osadou s 220 obyvateľmi v okrese Stará Lubovna. Žiadny z domov postavených v osade nie je právoplatne registrovaný. Miera nezamestnanosti je takmer 100 percent. V dedine žije rodina so siedmimi členmi (rodicia, najstaršia dcéra vo veku 17 rokov, ktorá je čerstvo vydatá a tehotná, jej manžel a tri ďalšie deti), ktorá býva v chatrci pozostávajúcej z dvoch miestností, postavenej z dreva a plechu. Obydlie nemá prístup kvôli ani kanalizácii a osada nemá zabezpečený odvoz odpadu. Rodina vlastní pec na drevo, ktorá sa používa na vykurovanie aj varenie.

Prieskum zistil, že rozsah preludnenosti v rómskych obydlíach úzko súvisí so stupňom segregácie a geografickej izolácie danej komunity. Vo všeobecnosti kvalitatívna štúdia preukázala, že v integrovaných oblastiach na jednu miestnosť v rómskom či nerómskom dome v priemere pripadá približne 1,5 osoby, zatiaľ čo v segregovaných

rómskych osadách sa tento počet pohybuje od 2,5 do 3,5 osoby na miestnosť.¹³ Odhady urobené okresnými úradníkmi v roku 1997 odhadovali priemerný počet ľudí na jedno obydlie v rómskej osade na 8,6.

Prístup ku komunálnej vybavenosti¹⁴

Vo väčšine marginalizovaných osád je prístup ku komunálnej vybavenosti a verejným službám buď neexistujúci alebo veľmi obmedzený. Najväčším problémom je nedostatočný prístup k elektrine, tečúcej vode, kanalizácii a odvozu odpadu. Integrované osady ako aj separované osady na území miest alebo dedín majú všeobecne lepší prístup k týmto službám. V lepšie situovanom Malackom okrese majú všetky rómske osady s výnimkou jednej pripojenie na elektrinu a cestné komunikácie. V ostatných skúmaných okresoch je situácia horšia a miestne izolované osady často nemajú prístup k základnej komunálnej vybavenosti.

Voda. Mnohé rómske osady nemajú prístup k tečúcej vode. V priemere päť zo siedmich segregovaných osád a štyri zdesiatich separovaných osád skúmaných štúdiou nemali prístup k tečúcej vode. Dokonca aj v okrese s relatívne priaznivými ekonomickými podmienkami ako Malacky chýbal v niektorých osadách prístup k tečúcej vode, ako napríklad v Jablonovom alebo v úplne segregovanej osade neďaleko Plaveckého Štvrtka. V Jablonovom, čo je pomerne nová osada, starosta pre obyvateľov zabezpečuje cisterny s vodou, zatiaľ čo v Plaveckom Štvrtku je v centre osady spoločný prameň. V chudobnejších okresoch Stará Lubovna a Rimavská Sobota je situácia horšia. V mnohých rómskych komunitách v týchto okresoch je prístup k tečúcej vode skôr výnimkou. V štyroch osadách skúmaných štúdiou Rómovia používajú ten istý potok ako zdroj pitnej vody a kanalizáciu zároveň.

V niektorých oblastiach rómski obyvatelia označili nedostatočnú dodávku tečúcej vody za hlavný dôvod zlého zdravotného stavu svojich detí. Obyvatelia obce Rimavská Píla v okrese Rimavská Sobota sa sťažovali, že ich pitná voda je kontaminovaná a rozširuje medzi ich deťmi hnacku, parazity a trachóm. V iných oblastiach rodičia dávali epidémie svrabu a vši do súvislosti s nedostatkom tečúcej a teplej vody na umývanie.

Elektrina. Niektoré najizolovanejšie osady nemajú pripojenie na elektrinu. V okrese Stará Lubovna dve osady nemajú pripojenie vôbec a v štyroch ďalších sú rómske domácnosti napojené cez nelegálne prípojky. Podobná bola situácia v okrese Rimavská Sobota, kde sedem z trinástich osád buď nemalo elektrický prúd vôbec alebo sa spoliehali na nelegálne zdroje. Obyvatelia osád v okrese Rimavská Sobota vysvetlili, že nedostatok elektriny negatívne pociťujú najmä v zimných mesiacoch, keďže si nemôžu dovoliť kupovať sviečky alebo palivo.

Odvoz odpadu. Nedostatok služieb spojených s odvozom a likvidáciou odpadu má tiež vážny dopad na životné podmienky Rómov a v dôsledku kontaminácie spôsobuje ich obyvateľom zdravotné problémy. Vo väčšine segregovaných osád odvoz odpadu buď neexistoval alebo bol sporadický pretože ich obyvatelia neboli schopní za túto službu zaplatiť. Dokonca aj v troch segregovaných osadách v Malackom okrese (Lozorno, Malé Leváre a Plavecký Štvrtok), kde takmer všetky domácnosti majú elektrický prúd, sa

¹³ Zistené na základe informácií získaných v rámci kvalitatívneho prieskumu.

¹⁴ Kvôli detailnejším informáciám o prístupe ku komunálnej vybavenosti v jednotlivých skúmaných oblastiach, prosím pozri tabuľky v Prílohe na konci tejto správy.

obyvatelia sťažovali na odvoz odpadu. Zdôrazňovali najmä, že skládky odpadu sa nachádzajú v bezprostrednej blízkosti ich osád, že v osadách nebol dostatok smetných košov a že odvoz odpadu bol nepravidelný.

Situácia v tomto ohľade bola ešte horšia v chudobnejších okresoch Stará Lubovna a Rimavská Sobota. Vo väčšine tunajších osád sa obyvatelia rómskych osád sťažovali, že hoci odvoz a likvidácia odpadu vnedalekej obci existuje, z ich osady sa odpad odváža iba niekoľkokrát za rok (napr. dva razy do roka v Jakubanoch či dokonca iba raz do roka v Lubotíne v okrese Stará Lubovna). V dôsledku toho niektorí obyvatelia hádzu svoj odpad do neďalekého potoka alebo do blízkosti preplnených kontajnerov. Hoci obyvatelia segregovanej osady v dedine Plavecký Štvrtok v okrese Malacky informovali, že sa snažia páliť horlavý odpad, odpadové kontajnery pri vstupe do osady boli preplnené.

Rómovia sa takisto sťažovali, že skládky odpadu sa nachádzajú príliš blízko ich osád, čo často vedie ku kontaminácii ich pôdy a vody a v niektorých prípadoch pritahuje potkany a túlavé psy či macky. Na druhej strane sa mnohí predstavitelia obcí vyjadrili, že Rómovia si tento stav spôsobili sami, pretože nechcú platiť obecné poplatky za odvoz odpadu. Starostovia niektorých obcí vysvetlili, že niektoré nerómske komunity dokonca zakúpili svoje vlastné odpadové kontajnery, čo nebol prípad rómskych spoločenstiev. V iných osadách boli starostovia ochotní dať osadám kontajnery k dispozícii zdarma, ale neboli ochotní financovať ich pravidelné vyprázdňovanie napriek tomu, že poplatok za odvoz odpadu je zanedbateľný.¹⁵

Tento zlý stav v oblasti odvozu odpadu konzervuje negatívne stereotypy nízkej úrovne hygieny medzi Rómami. Niektorí Nerómovia zo zlej situácie v oblasti odvozu odpadu z rómskych osád vinia samotných Rómov. Jeden vzdelaný Neróm to komentoval nasledovne:

“Cigáni si sami môžu za hroznú situáciu v okolí ich komunít. Poznám prípad, keď je v blízkosti budovy obývanej Cigánmi umiestnený odpadový kontajner, ale keďže je kontajner 20 metrov od budovy a oni sú príliš leniví aby krácali až tam, jednoducho vysypajú odpadky priamo z okien.”

Kúrenie. Väčšina rómskych domácností kúri drevom, čo je najlacnejšie kurivo (pozri tabuľky v Prílohe). Niektoré domácnosti v integrovaných oblastiach používajú na kúrenie plyn. V Starej Lubovni sme našli tri integrované osady, kde domácnosti kúrili plynom. Naopak, v segregovaných osadách bol výskyt kúrenia plynom raritou; v jednej zo segregovaných osád sme našli jedinou domácnosť, ktorá mala plynovú prípojku. Podobne v okrese Rimavská Sobota rómske domácnosti v troch integrovaných osadách používali plyn. V ďalších troch osadách domácnosti síce mali vybudované prípojky i centrálnu kúrenie plynom, avšak keďže nefungovalo, vrátili sa ku kúreniu drevom. V troch osadách v okrese Malacky sme našli niekoľko domácností, ktoré kúrili plynom, avšak väčšina z nich používala drevo.

---

¹⁵ Cena za túto službu kolíše od obce k obci, v závislosti od ich celkových ekonomických podmienok. Napríklad v pomerne dobre situovanej komunite žijúcej v blízkosti Bratislavy sa ročný poplatok za túto službu rovná 1 000 Sk (približne 21 USD). V iných oblastiach je to však oveľa menej.

Rómovia sú vo všeobecnosti iba málo naklonení možnosti vybudovať si plynovú prípojku, najmä kvôli výrazne vyššej cene plynu v porovnaní s drevom. Väčšina domov vo vidieckom prostredí používa kachle či sporáky na drevo, ktoré slúžia na ohrev i na varenie. Dokonca aj mnohé z tých rómskych domácností, ktoré plyn majú, používajú na kúrenie a varenie radšej drevo ako plyn, aby ušetrili. Obyvatelia rómskych osád argumentovali, že si plyn nemôžu dovoliť pretože vybudovanie prípojky je extrémne drahé.¹⁶

Kanalizácia. Iba v integrovaných oblastiach majú rómske domácnosti vybudované štandardné odpadové potrubia. Vo väčšine segregovaných a separovaných komunít používajú septické nádrže alebo vôbec nič. V každom okrese sa našlo zopár domácností, ktoré mali riadne záchody, avšak väčšina Rómov používa latríny. V okresoch Stará Lubovna a Rimavská Sobota sme vtroch zo skúmaných osád našli riadne záchody. V okrese Malacky mali všetky osady svýnimkou Plaveckého Štvrtku riadne toalety.

Další majetok domácností. Vlastníctvo automobilov bolo medzi Rómami značne neobvyklým javom. Iba niekoľkí Rómovia z integrovaných a niektorých separovaných osídlení vlastnili autá. Rovnako iba obmedzené množstvo rómskych domácností malo zavedenú telefónnu prípojku. Naproti tomu v segregovaných osadách naši výskumníci zaregistrovali sporadické vlastníctvo mobilných telefónov a áut, ktoré patrili poväčšine miestnym úžerníkom.

Zdravotný stav

Dalším dôležitým prejavom celkovej prosperity či chudoby je zdravotný stav. Lekári vskúmaných oblastiach referovali, že zdravotný stav ich rómskych pacientov bol vo všeobecnosti horší ako u nerómskych pacientov. Pripisovali to faktorom nezdravého životného štýlu, najmä nesprávnemu stravovaniu a fajčeniu, ako aj nevyhovujúcim bytovým podmienkam. Bolo zistené, že výskyt nákazlivých ochorení, ktoré sú spájané so zlými životnými podmienkami, je vyšší v izolovanejších a segregovaných osadách. Lekári v okresoch Stará Lubovna a Rimavská Sobota spomínali epidémie žltacky, trachómu, tuberkulózy, meningitídy a rôznych kožných ochorení vrátane svrabu medzi obyvateľmi rómskych osád. Tieto choroby boli u väčšinového obyvateľstva takmer úplne eliminované a dnes sú spájané najmä s preľudnenosťou, konzumovaním nepitnej vody, nedostatkami v odvoze a likvidácii odpadu a blízkosťou k environmentálne kontaminovaným oblastiam, čo sú všetko charakteristiky rómskych životných podmienok.

Praktickí lekári a ďalší odborníci dávali zhoršujúci sa zdravotný stav rómskej populácie do priamej súvislosti s nevyhovujúcimi bytovými podmienkami, vrátane preľudnenosti, s nedostatočným prístupom k pitnej alebo cistej vode a kanalizácii, nedostatočným oblečením a negatívnymi faktormi životného štýlu, ako napr. nesprávne stravovanie a vysoká spotreba tabaku a alkoholu, čo je rozšírené aj medzi väčšinovým obyvateľstvom. Lekári takisto spomínali, že Rómovia majú problémy so zabezpečením liekov. V niektorých prípadoch sú všeobecní lekári schopní dať im lieky zo svojich vlastných zásob, ale nie vždy tomu tak je. Istý lekár z Lipovca to komentoval:

---

¹⁶ Podľa respondentov z jednej dediny sa môže cena za individuálnu plynovú prípojku vyšplhať až na 47 000 Sk (takmer 1 000 USD).

“Nedávno sme tu mali epidémiu svrabu, ale nic sa stým neurobilo, pretože Rómovia nemali dost peňazí, aby nakúpili lieky proti svrabu. Tak sme ich inštruovali, aby prevárili vodu a dezinfikovali svoje domy, ale ani na to nemajú potrebné prostriedky.”

Epidémie nákazlivých chorôb mali podľa našich zistení nižší rozsah v integrovaných než v segregovaných osadách. Pravdepodobne je to dôsledok lepších životných podmienok, dostupnosti základnej infraštruktúry a komunálnej vybavenosti, ako aj všeobecných socio-ekonomických podmienok. Niektoré zo segregovaných osád v poslednom období zaznamenali oficiálne registrované epidémie hepatitídy. Štyri osady v okrese Stará Lubovna, ktoré boli skúmané touto štúdiou, prekonalí epidémie hepatitídy typu A, ako aj kožných chorôb. Dokonca aj v jednej segregovanej osade v okrese Malacky zaznamenali epidémiu hepatitídy typu A. V odpovedi na tieto epidémie miestni praktickí lekári iniciovali agresívnu kampan za imunizáciu a predstavitelia miestnych samospráv začali venovať zvýšenú pozornosť situácii v oblasti odvozu a likvidácie odpadu.

U Rómov zo segregovaných a separovaných oblastí bol zaznamenaný aj vyšší výskyt neprenosných ochorení, vrátane telesných a duševných postihnutí. Veľké množstvo mášich respondentov poberalo invalidné alebo čiastočné invalidné dôchodky. Zoznam ich zdravotných problémov siahal od chronických chorôb cez bolesti chrbtice až po úrazy. Další boli invalidmi z dôvodu srdcových chorôb a súvisiacich kardiovaskulárnych porúch. Pracovníci oddelení sociálneho zabezpečenia majú často podozrenie, že značná časť týchto nárokov na invalidný dôchodok je falošná, avšak nemajú konkrétne dôkazy na podloženie svojich tvrdení. Najčastejšie uvádzané dôvody pre vysoký výskyt neprenosných chorôb medzi Rómami zahŕňajú faktory ich životného štýlu, vrátane fajčenia a nesprávnej výživy, ako aj neliečených zranení. Informácie o vrodených chorobách sú nedostatočné.

Tieto naše zistenia zodpovedajú existujúcemu dôkazovému materiálu svedčiacemu o zhoršujúcom sa epidemiologickom vývoji vo vnútri rómskych spoločenstiev. Značné rozdiely v zdravotnom stave medzi Rómami a Nerómami sa objavovali už počas obdobia socializmu (ECOHOST, 2000). Nedávno sa v rómskych komunitách objavili nové epidémie hepatitídy a osýpok.

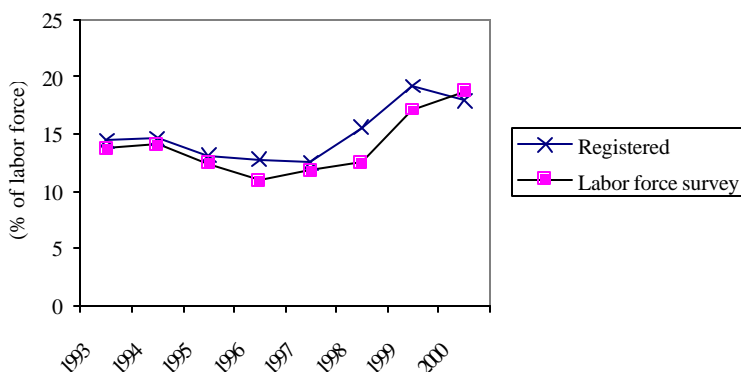
Pokiaľ ide o drogovú závislosť vrómskych komunitách, izolovanosť a chudoba mnohých rómskych osád sa prejavila ako faktor limitujúci rozširovanie tejto závislosti medzi Rómami. Geografická vzdialenosť osád, chudoba ich obyvateľov a takmer úplná absencia sociálnych kontaktov nie je priaznivým prostredím na distribúciu drog. Naproti tomu integrovanejšie osady vo väčšej blízkosti k mestským centráram sú priaznivejšie pre obchod s drogami. V dedine Zohor v okrese Malacky boli u Rómov zaznamenané dva prípady heroínovej závislosti. V niektorých oblastiach zodpovední respondenti referovali o inhalácii lepidiel a riedidiel medzi Rómami. Avšak výskyt alkoholizmu jasne prevládal vo všetkých rómskych osadách.

KAPITOLA 3: EKONOMICKÉ AKTIVITY A STRATÉGIE PREŽITIA

3.1. Nezamestnanosť na Slovensku

Výskyt otvorenej nezamestnanosti sa stal jedným z najväznejších sociálnych dopadov procesu ekonomickej transformácie na Slovensku. Do roku 2000 celoštátna miera nezamestnanosti vzrástla na takmer 19 percent celkovej pracovnej sily, čo je najvyššia miera nezamestnanosti zo všetkých členských krajín OECD (pozri graf 3.1). Vzhľadom na to, že Rómovia boli na trhu práce zastúpení najmä v nekvalifikovaných a málo kvalifikovaných prácach, na začiatku transformácie boli zasiahnutí znižovaním stavov v podnikoch bezprostrednejšie než iné skupiny populácie a dnes predstavujú nadmerne vysoký podiel nezamestnaných na Slovensku. Podľa údajov Národného úradu práce tvorili Rómovia v roku 1999 jednu štvrtinu všetkých nezamestnaných na Slovensku, hoci ich podiel na celkovom obyvateľstve je oveľa nižší.¹⁷ Následne mali Rómovia menšie šance znovu sa zapojiť do pracovného procesu kvôli množstvu faktorov vrátane nízkej úrovne vzdelanosti, obmedzeného prístupu k sociálnym sieťam, nízkemu počtu voľných pracovných miest a diskriminácii.

Graf 3.1: Nezamestnanosť na Slovensku (1993 – 2000) ¹⁸

- Percento celkovej pracovnej sily
- Registrovaní nezamestnaní
- Podľa Prieskumu pracovnej sily

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky; Národný úrad práce, Svetová banka, 2001

Koreláty nezamestnanosti na Slovensku naznačujú, že Rómoviaelia vyššiemu riziku vyradenia z trhu práce než iné skupiny obyvateľstva. Nezamestnanosť na

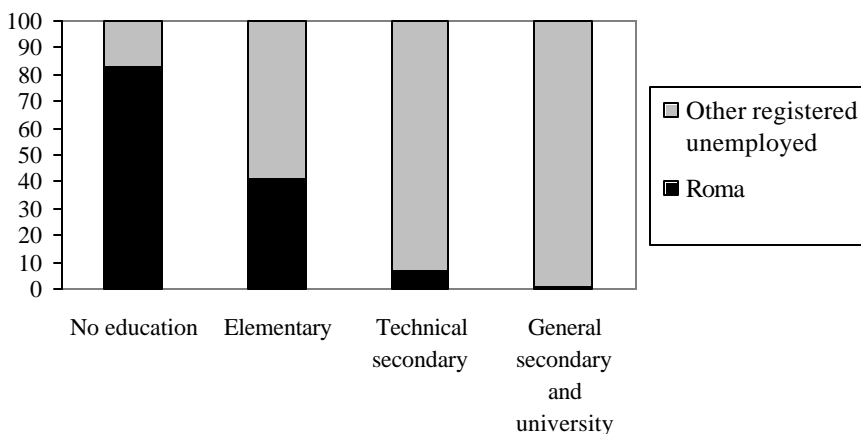
¹⁷ Vzhľadom na legislatívu o ochrane súkromia sa údaje o nezamestnaných nesmú oficiálne triediť podľa etnicity. Napriek tomu Národný úrad práce neoficiálne označoval zložky rómskych občanov. Údaje uvedené v tejto kapitole vychádzajú z týchto odhadov.

¹⁸ Registracné údaje sú založené na záznamoch Národného úradu práce. Prieskumy pracovnej sily (PPS) sa uskutočňujú štvrtročne a sú založené na vzorke 2465 jednotlivcov. Definícia nezamestnanosti použitá v oboch prieskumoch nemusí nevyhnutne vylučovať zamestnanie v neformálnej ekonomike a v dôsledku toho môže byť miera nezamestnanosti nadhodnotená (pozri Sanchez-Paramo, 2001).

Slovensku značne kolíše v závislosti od regiónu. V roku 2001 kraji s najvyššou nezamestnanosťou boli Košický (27 percent), Prešovský (25 percent) a Banskobystrický (24 percent). Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1991 majú tieto tri kraje najvyšší podiel rómskeho obyvateľstva v krajine.¹⁹

Úroveň vzdelania takisto značne ovplyvňuje postavenie jednotlivcov na trhu práce na Slovensku. V roku 2000 sa miera nezamestnanosti medzi pracovníkmi so základným vzdelaním alebo nižšou úrovňou vzdelania blížila 40 percentám (Sanchez-Paramo, 2001). U zamestnancov s nižším odborným a učňovským vzdelaním bola miera nezamestnanosti vyššia než u zamestnancov s ukončeným všeobecným stredoškolským vzdelaním. Tento fakt odráža zmeny v požiadavkách trhu práce, ktorý začal uprednostňovať zamestnancov s flexibilnejším akademickým vzdelaním než užšou technickou kvalifikáciou. Ako naša správa uvádza nižšie, iba veľmi málo Rómov má ukončené stredoškolské vzdelanie a tí jednotlivci, ktorí ho majú, navštevovali skôr školy poskytujúce nižšie odborné a učňovské vzdelanie než stredné školy akademického zamerania. Zloženie registrovaných nezamestnaných podľa etnicity v podstate odráža nízku vzdelanostnú úroveň Rómov (pozri graf 3.2).

Graf 3.2: Evidovaná nezamestnanosť podľa národnostnej príslušnosti, 1999

- Bez vzdelania
- Základné vzdelanie
- Stredoškolské vzdelanie technického smeru
- Všeobecné stredoškolské a univerzitné vzdelanie
- Ostatní evidovaní nezamestnaní
- Rómovia

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny.

¹⁹ Podľa údajov zo sčítania obyvateľstva predstavoval podiel Rómov na celkovej populácii 1,9 % v Banskobystrickom, 3,8 % v Prešovskom a 4,2 % v Košickom kraji. Z dôvodov uvedených v kapitole 1 tieto údaje poskytujú iba hrubý odhad skutočnej veľkosti rómskej populácie v krajoch.

Nezamestnanosť je úzko previazaná s chudobou. Domácnosti, ktorých hlava je bez zamestnania, majú šesťkrát vyššiu pravdepodobnosť byť chudobné než domácnosti vedené zamestnaným jednotlivcom.²⁰ Táto kapitola sa zameriava na postavenie Rómov na trhu práce, vrátane ich nezamestnanosti, a situáciu Rómov na trhu formálneho zamestnania (vo verejnom i súkromnom sektore); ďalej na mobilitu a migráciu pracovnej sily, prekážky zamestnanosti, stratégie hľadania práce na formálnom trhu práce a neformálne zamestnanie, ako aj na stratégie prežitia.

3.2. Formálna dynamika trhu práce

Pocas pokračujúceho transformácieho procesu sa postavenie Rómov na trhu práce dramaticky zmenilo, čo spôsobilo obrovský nárast ich nezamestnanosti a necinnosti. V období socializmu mnohí Rómovia zastávali pracovné miesta na formálnom trhu práce vo verejnom sektore, najčastejšie v poľnohospodárskych družstvách, v továrňach, štátnych stavebných podnikoch a v baniach. Mnohé z týchto podnikov v priebehu posledného desaťročia zanikli alebo podstúpili značnú reštrukturalizáciu.

Nezamestnanosť Rómov

Prieskum uskutočnený v roku 1997 ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny zistil, že v roku 1996 sa podiel Rómov na celkovej počte nezamestnaných pohyboval medzi 17 a 18 percentami, pričom v okresoch východného Slovenska s početnými rómskymi komunitami (napr. Košice alebo Spišská Nová Ves) sa tento podiel vyšplhal až na 40 až 42 percent. Podobne databázy Národného úradu práce (ktorý až do roku 1997 evidoval údaje o etnicite nezamestnaných) hovoria, že v roku 1999 predstavoval podiel Rómov na celkovej počte evidovaných nezamestnaných na Slovensku 15 až 25 percent (pozri tabuľku 3.1).²¹

Na druhej strane je podiel občanov poberajúcich podporu v nezamestnanosti u Rómov nižší než u celkovej populácie, a to najmä preto, že v dôsledku dlhého trvania svojej nezamestnanosti mnohí Rómovia stratili nárok na poberanie dávok financovaných zo zdrojov poisťného v nezamestnanosti.

Tabuľka 3.1: Podiel Rómov na celkovej evidovanej nezamestnanosti, 1992 – 1999

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
<i>Pocet evidovaných nezamestnaných a podiel Rómov:</i>								
Celkovo	260 274	368 095	371 481	333 291	329 749	347 753	428 209	532 275
Rómovia (%)	15,5	14,0	13,5	16,6	19,0	19,2	--	25,0
<i>Oprávnenosť na poberanie podpory v nezamestnanosti:</i>								
Celkovo (%)	33,6	33,4	22,9	27,0	28,4	26,7	28,0	27,0
U Rómov (%)	15,2	10,7	4,7	5,3	--	--	--	--

Zdroj: Údaje z rokov 1992-1998: Národný úrad práce, pozri Lubyová (2000). Údaje z roku 1999: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny. *Poznámka:* -- = údaje nie sú k dispozícii

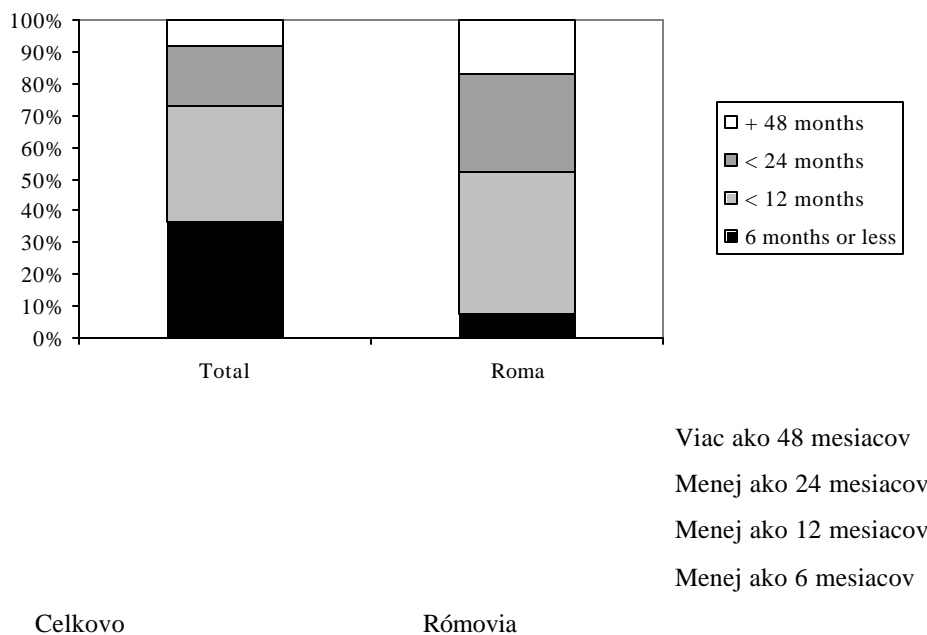
²⁰ Na základe údajov z prieskumu Microcensus 1996, bližšie pozri Svetová banka, 2001.

²¹ V roku 1998, po protestoch predstaviteľov rómskej a maďarskej národnostnej menšiny, bola prax zbierania a uchovávanía informácií o etnickej pôvode nezamestnaných zrušená. Jedným z dôvodov vzrastajúcej kritiky zo strany menšín bolo, že národnosť nezamestnaných bola určovaná subjektívne pracovníkmi úradov práce, čo bolo v rozpore so slovenskou legislatívou zameranou na ochranu základných práv jednotlivca.

Dlhodobá nezamestnanosť. Väčšina nezamestnaných Rómov je nezamestnaná po dobu dlhšiu ako jeden rok. Podľa údajov ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny v prvej polovici roku 1999 až 92 percent Rómov, ktorí sú evidovaní ako nezamestnaní, bola mimo práce dlhšie ako jeden rok, čo je podstatne viac ako rovnaký údaj za celkovú populáciu (63 percent); navyše až 17 percent Rómov bola mimo trhu práce dlhšie ako 4 roky (pozri graf 3.3). Väčšina rómskych respondentov v kvalitatívnej štúdii bola mimo zamestnania vyše dvoch rokov.

Napriek tomu, že nezamestnanosť je problém, ktorý prenasleduje Rómov po celom území Slovenska – podobne ako príslušníkov väčšinového obyvateľstva – jej rozsah do značnej miery závisí od celkových ekonomických podmienok konkrétneho regiónu. Napríklad v okrese Malacky, kde celková nezamestnanosť v roku 1999 dosahovala 13,5 percent, sa miera nezamestnanosti medzi Rómami pohybovala od 60 percent v integrovaných osadách až po takmer 100 percent v najsegregovanejších osadách skúmaných našim prieskumom. Naproti tomu v okresoch Stará Ľubovňa a Rimavská Sobota, kde je miera celkovej nezamestnanosti vyššia, sa nezamestnanosť Rómov pohybovala od 80 do 100 percent.

Graf 3.3.: Nezamestnanosť podľa dĺžky trvania, k 30. júnu 1999
(% všetkých nezamestnaných)

Zdroj: Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny

Mnohí Rómovia označili svoju trvajúcu nezamestnanosť a neistotu za najdemoralizujúcejší aspekt svojho života. Jeden obyvateľ Klenovca v okrese Rimavská Sobota, ktorému sa podarilo nájsť prácu, vysvetlil: „Boli sme šťastní, že sa mi podarilo nájsť zmysluplný spôsob strávenia dňa. Behom dvoch či troch rokov si clovek zvykne na ničnerobenie a potom je to naozaj ťažké.“ Ďalší respondent poznamenal: „Keď som mal prácu, malo to dobrý vplyv na celú rodinu, pretože sa každý cítil istejšie.“ Rómovia

takisto vyjadrili sklúčenosť z nedostatku pracovných príležitostí. Obyvatelia segregovaných osád sú výnimočne znevýhodnení, keďže ich šance na získanie zamestnania sú vo všeobecnosti obmedzené na sezónne práce v susedných mestách a dedinách. 35-ročný otec piatich detí z marginalizovanej osady v okrese Stará Lubovna vysvetlil: „*Kto mi dá prácu? Nemám žiadne vzdelanie, žiadne zručnosti a som Róm; dokonca ani v susednej dedine nám nikto nechce dať prácu.*“

Nezamestnanosť je výnimočne vysoká medzi mladými ľuďmi a najmä mladými ženami zo segregovaných osád. Väčšina našich rómskych respondentov vo veku do 25 rokov nebola nikdy formálne zamestnaná. Mladé ženy vo všeobecnosti nevstupujú na trh práce kvôli svojmu predčasnému tehotenstvu. Mnohé z nich sa vydávajú a začínajú rodiť deti čoskoro po ukončení základnej školy. Takmer všetky dievčatá staršie ako 18 rokov, s výnimkou tých z integrovanejších dedín v okrese Malacky alebo úplne integrovaných oblastí v ďalších dvoch okresoch, boli už vydaté a mali deti alebo ich čakali. U žien z integrovanejších oblastí bola vyššia pravdepodobnosť, že budú mať zamestnanie, napríklad ako učiteľky, upratovачky alebo úradníčky.

Zamestnanosť

Zamestnanecký stav Rómov zahrnutých v našej štúdií sa líšil podľa stupňa segregácie ich obydlií. Väčšina Rómov úplne alebo vysoko integrovaných osád mala ukončené nižšie odborné vzdelanie a väčšinou mali stále zamestnanie, a to bez ohľadu na pohlavie. Naopak, medzi Rómami zo segregovaných osád bola situácia značne odlišná. Z tých Rómov, ktorí v tejto skupine mali prácu, bola väčšina zamestnaná ako nekvalifikovaná pracovná sila, najmä v sezónnych prácach v poľnohospodárstve či stavebníctve. Niektorí Rómovia sa zúčastnili na projekte verejnoprospešných prác, ktorý ponúka práce ako zametac ulíc či lesný robotník. Pre Rómov z mnohých osád predstavuje projekt verejnoprospešných prác jediný zdroj pracovných príležitostí. Iba málo z týchto Rómov malo kvalifikovanejšie pracovné miesta, napr. v stavebníctve a murárstve. Hoci niektorí z týchto Rómov mali nižšie odborné alebo ucnovské vzdelanie, nie všetci mali prácu.

Pracovná mobilita a migrácia. Podobne ako v prípade väčšinového obyvateľstva je pracovná migrácia medzi Rómami nízka. Z tých Rómov v skúmaných oblastiach, ktorí mali zamestnanie, pracovala väčšina v bezprostrednej blízkosti svojich obydlií. Mnohí označili vysokú cenu dopravy za najväčšiu prekážku ich snahy nájsť si prácu mimo miesta bydliska. Cena za dopravu je všeobecne považovaná za príliš vysokú v pomere k mzdám ponúkaným za nekvalifikovanú prácu.

Iba veľmi málo Rómov sa snaží hľadať si prácu v susedných okresoch či dokonca krajinách, napr. v Maďarsku alebo v Českej republike. Tí, ktorí cestujú za prácou do Čiech, sa často sťažujú, že ich mzdy sú príliš nízke, aby sa im to oplátilo, že zamestnávateľia často meškajú s platbami a niekedy neplatia vôbec. Šance, že Rómovia si pôjdu hľadať prácu za hranice, sa zvyšujú, ak to niekto z ich rodiny či osady skúsil skôr a mal pozitívnu skúsenosť. Rómovia z okresov Malacky a Stará Lubovna najčastejšie spomínali pracovné anabázy v českých mestách Hradec Králové a Ostrava. Vo všeobecnosti však Rómovia často spomínali, že v období socializmu bolo cestovanie za prácou bežnejšie: „*Dnes už skoro nikto z našej dediny nechodí do Čiech tak ako v minulosti.*“

Další Rómovia nachádzajú zamestnanie v stavebníctve alebo v sezónnych poľnohospodárskych prácach v neďalekých mestách či dedinách, pretože náklady na dopravu sú nižšie. Pre väčšinu našich rómskych respondentov neustále cestovanie za prácou – alebo cestovanie počas dlhšieho časového obdobia – nebolo schodnou možnosťou. Rómovia zo segregovaných komunít sú príliš chudobní, než aby si mohli dovoliť za prácou cestovať a tých zo separovaných komunít tiež odrádzajú vysoké ceny za dopravu a neistota, či si vôbec budú môcť nájsť prácu kvôli svojej nízkej kvalifikácii a vzdelaniu. V priebehu posledných rokov bolo pre Rómov typickejšie stahovať sa z miest a dedín do osád než naopak.

Diskriminácia. Mnohí Rómovia uvádzali rasovú diskrimináciu ako vážnu prekážku svojho zamestnania a jeden z hlavných dôvodov, prečo odmietajú hľadať prácu mimo svojich komunít a dedín. Napriek tomu, že Slovensko má platnú protidiskrimináciu legislatívu zodpovedajúcu konvenciám uzatvoreným v rámci Medzinárodnej organizácie práce (MOP), naši rómski respondenti často uvádzali príklady diskriminácie. Mnohí Rómovia líčili anekdoty o svojich priateľoch či príbuzných, ktorí žiadali o prácu telefonicky a hoci im zamestnávateľ slúbil, že ich prijme, okamžite po tom, čo zistil, že sú Rómovia, ich odmietol. Hoci žiaden z respondentov nepotvrdil túto skúsenosť osobne, nepochybne mala negatívny vplyv na ich všeobecnú ochotu žiadať o prácu.

Jeden riaditeľ školy nám rozprával, že jedna rómska žena raz požiadala o prácu učiteľky v jeho škole. Povedal, že sa musel ťažko rozhodovať, či ju prijme, pretože predpokladal, že rodičia nerómskych žiakov môžu mať proti jeho rozhodnutiu námietky. Napokon žiadateľku neprijal. Riaditeľ zo stredného učilišťa v Podolínci, ktoré vychováva kuchárov a čašníkov, povedal, že má problémy nájsť reštaurácie, ktoré prijímajú jeho rómskych žiakov na prax.

Rómovia vysvetľovali, že ich žiadosti o prácu sú často odmietané z dôvodu nízkeho vzdelania: „*Dokonca ani vzdelaní ľudia s kvalifikáciou si nemôžu nájsť prácu, tak prečo by som ju mal dostať ja?*“ Ženy na tento problém poukazovali ešte častejšie ako muži: „*Muži si môžu nájsť prácu, na ktorú nemajú kvalifikáciu, ale od ženy sa vždy vyžaduje, aby mala kvalifikáciu.*“ Pre mnohých Rómov predstavuje diskriminácia na trhu práce významný zdroj stresu a v mnohých prípadoch ich vedie k tomu, aby svoje hľadanie práce vzdali. Mladý Róm z Rimavskej Soboty vyjadril tento všeobecný pocit nasledovne: „*Nikto aj tak Cigána nezamestná, tak naco sa snažiť?*“

Stratégie hľadania zamestnania. Vzhľadom na rozsiahly výskyt dlhodobej nezamestnanosti mnohí Rómovia podľahli beznádeji a celkom sa vzdali snahy hľadať si prácu. Toto bol prípad najmä medzi Rómami v najviac marginalizovaných osadách. Najrozšírenejšie stratégie hľadania zamestnania medzi Rómami sú prostredníctvom úradov práce a v prípade verejnoprospešných prác prostredníctvom miestnych samospráv. Avšak vo všeobecnosti majú Rómovia menej príležitostí nájsť prácu než iné skupiny populácie. Napríklad medzi nezamestnanými Nerómami sú rozšírené stratégie hľadania práce aj prostredníctvom neformálnych osobných kontaktov a iných kanálov (napr. súkromní sprostredkovatelia práce, uverejňovanie alebo čítanie inzerátov atd.), ktoré Rómovia natolko nevyužívajú, hoci väčšina Nerómov (okolo 90 percent) je takisto evidovaná na úradoch práce.

Podľa údajov Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny, v roku 2000 našlo prácu 28 percent nezamestnaných prostredníctvom úradov práce, zatiaľ čo až 38 percent našlo zamestnanie prostredníctvom súkromných kontaktov alebo iných kanálov. Iba veľmi málo Rómov spomenulo, že pri hľadaní práce používajú neformálne kanály, ako napríklad osobné kontakty. Mnohí z nich sa sťažovali, že úrady práce nie sú príliš nápomocné, keďže ťažisko ich činnosti je predovšetkým v pasívnej distribúcii podpory v nezamestnanosti a poskytujú iba veľmi obmedzené poradenstvo, rekvalifikačné kurzy alebo služby spojené s rozmiestnením pracovných síl.

Programy verejnoprospešných prác. Mnohí Rómovia sa zúčastňujú na programoch verejnoprospešných prác organizovaných Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny prostredníctvom miestnych samospráv. Tento projekt bol iniciovaný v roku 2000 s cieľom rozšíriť pracovné príležitosti o miestne verejnoprospešné práce. Tieto programy trvajú väčšinou tri mesiace a najčastejšie poskytujú nekvalifikované pracovné príležitosti, ako napr. čistenie ulíc a parkov a zbieranie odpadkov. Projekt nezahŕňa rekvalifikáciu ani prípravu na budúce pracovné príležitosti. Veľké množstvo Rómov, najmä tých zo separovaných osád vo všetkých troch skúmaných okresoch, sa zúčastnilo na týchto programoch. Avšak nie vždy sa tieto pracovné príležitosti dostanú až k Rómom. Vo dvoch lokalitách Rómovia vysvetľovali, že starosta obce odmietol v programe verejnoprospešných prác zamestnať Rómov a radšej zamestnal Nerómov.

Miestni predstavitelia vyjadrili svoje obavy v súvislosti s očakávanými stimulmi, ktoré môže mať projekt verejnoprospešných prác na zamestnanosť Rómov. Novela Zákona o sociálnej pomoci, ktorá vstúpila do platnosti 1. júla 2000, skrátila na polovicu dávky sociálnej pomoci pre všetkých jednotlivcov, ktorí boli nepretržite nezamestnaní najmenej počas posledných dvoch rokov. Podľa zákona sa dávky opäť môžu zvýšiť na plnú hodnotu tým jednotlivcom, ktorí sa oficiálne zamestnajú na obdobie najmenej troch mesiacov, čo predstavovalo silný stimul pre všetkých dlhodobo nezamestnaných poberateľov sociálnych dávok, aby sa zapojili do projektu verejnoprospešných prác. V konečnom dôsledku to iba posilnilo negatívne stereotypy o závislosti Rómov na verejnej podpore, ako o tom svedčia komentáre starostov mnohých obcí.

„Konecne ich niekto pritlacil k stene a znížil im [sociálne] dávky. Naozaj si myslíte, že by sa prihlásili do projektu] keby im vláda neznížila dávky?“

„Keď vláda zaviedla podobný program v roku 1995, žiadny [z Rómov] sa neprihlásil. Hovorili, ‘preco by som mal chodiť do roboty, keď nemusím.’ Teraz urobia všetko, len aby znova mohli poberať dávky.“

Niektorí rómski respondenti sa sťažovali na kvalitu práce, ktorá bola k dispozícii, a vraveli, že v niektorých prípadoch boli upratovacie práce sústredené iba v okolí nerómskych domov, pričom ignorovali rómske štvrte a osady. Na druhej strane mnohí rómski respondenti sa vyjadrili, že projekt verejnoprospešných prác bol pre nich výhodnou alternatívou k nezamestnanosti: *„Keď má muž prácu, hneď sa žije lepšie. Clovek je zdravší, má viac energie a život je zábavnejší.“*

3.3. Stratégie prežitia

Zamestnanosť v neformálnom sektore. V dôsledku obmedzených pracovných príležitostí na formálnom trhu práce sa mnohí Rómovia snažia nájsť prácu v neformálnom sektore. Z dôvodu absencie danej povinnosti ako aj neexistencie

rôznych oficiálnych a neoficiálnych odvodov je pre zamestnávateľov aj zamestnancov práca nacierno často zaujímavejšia ako formálne zamestnanie. Najbežnejšie aktivity Rómov v neformálnom sektore zahŕňajú zber a predaj kovového šrotu, drobný predaj a ciastkové úväzky v poľnohospodárstve a stavebníctve.

Jednou z najrozšírenejších neformálnych ekonomických aktivít Rómov zo skúmaných osád je muzikantstvo. To bol predovšetkým prípad Rómov z Jesenského, Hodejova a mestského geta na Dúžavskej ceste v Rimavskej Sobote. Niektorí Rómovia vlastnili malé dielne, kde vyrábali pracovné nástroje pre stavebných robotníkov ako napr. v obci Kaloša v okrese Rimavská Sobota. Ďalšou bežnou aktivitou, najmä medzi Rómami zo segregovaných lokalít, je zber a predaj druhotných surovín. Napríklad v juhoslovenskej dedine Sirk-Šrobárka Rómovia dokázali vyniesť zo zatvorenej bane takmer celé vybavenie a predat ho na šrot. Ďalšie príležitostné neformálne pracovné príležitosti, najmä pre rómskych mužov, zahrňali pomoc miestnym Nerómom s drobnými stavebnými úpravami. Niektorí muži malovali domy a ženy pracovali ako upratovacky.

Rómovia z geograficky izolovaných a segregovaných oblastí majú všeobecne menej príležitostí nájsť si prácu v neformálnom sektore, pretože ich komunity sú značne uzatvorené pred vonkajším svetom; okrem toho majú títo ľudia obmedzené kontakty mimo svojej osady, prostredníctvom ktorých by mohli nájsť prácu. Množstvo Rómov priznalo, že vsnahe prežiť sa uchýlilo ku krádežiam, vrátane krádeží zemiakov, dreva na kúrenie a stavebných materiálov.

Box 3.1: Neformálna zamestnanosť Rómov v Malackách

Jeden respondent zo segregovanej osady v okrese Malacky nám povedal, že on i jeho syn pracujú nacierno ako stavební robotníci. Otec príležitostne pracuje v nerómskej časti dediny a v susednej obci. Jeho syn pravidelne cestuje spolu so svojím priateľom do Bratislavy, kde chodia od domu k domu a pýtajú sa na prácu. Obaja vysvetlili, že si nemôžu dovoliť založiť dielnu alebo malú firmu, pretože im chýba pociatocný kapitál a okrem toho sa obávajú vysokých daní.

Prístup k úverovým zdrojom Rómovia majú všeobecne malé šance požičať si peniaze a v dôsledku toho iba obmedzené príležitosti otvoriť si drobnú živnosť. Pre všetkých drobných požičiavateľov na Slovensku sú úverové zdroje zriedkavé a drahé, avšak Rómovia pri žiadosti o úver zvyčajne celiť ďalším ťažkostiam. V mnohých prípadoch nevlastnia hodnotný kolaterál, na ktorý by im banka požičala, pretože vlastníctvo mnohých rómskych domov je dodnes nevysporiadané. Preto je prístup Rómov k úverovým zdrojom riadnych finančných inštitúcií prakticky nulový; okrem toho, nízke ciastky, ktoré by si Rómovia často radi požičali, komerčné banky jednoducho neposkytujú. Niektorí Rómovia si preto tieto nízke sumy požičiavajú od susedov, priateľov a príbuzných, alebo od miestnych rómskych úžerníkov. V niektorých komunitách miestny vajdovia požičiavajú peniaze, avšak ich dlžníci referovali, že pýtajú vydieracské úroky často presahujúce 40 percent. Priemerná úroková miera spotrebných úverov v krajine sa pritom pohybovala okolo 14 percent.

Samozásobiteľské hospodárenie. Pre väčšinu Rómov nie je pestovanie plodín pre vlastnú spotrebu dôležitou stratégiou prežitia, dokonca ani pre tých, ktorí nejakú pôdu vlastnia. Množstvo Slovákov obrába pôdu, vrátane malých políček a záhradiek, aby znížili svoje náklady na obživu. Táto prax sa u väčšinového obyvateľstva udomácnila najmä v období socializmu, avšak nikdy medzi Rómami. Takmer všetky rómske domácnosti v integrovaných oblastiach ako aj mnohé zo separovaných osád, ktoré sú situované na okraji dedín, vlastnia aspoň malý kúsok pôdy. Políčka umiestnené za

domami sú zväčša nevelké a zaberajú 8-10 krát 3-4 metre; ak pozemok neprilieha k domu, môže byť aj väčší. Niektoré bohatšie domácnosti obrábali pôdu. Dopestovávané plodiny sa líšili v závislosti od regiónu, avšak najčastejšie predstavovali zemiaky, pšenicu, hrozno a niektoré druhy zeleniny. Až na niekoľko výnimiek, väčšina Rómov zo segregovaných osád nevlastní žiadnu pôdu.

V dvoch osadách okresu Stará Lubovna rómske rodiny vlastnili svoje domy aj prilahlú pôdu a už po tretiu generáciu sa venovali obrábaniu pôdy. Iní Rómovia uvádzali množstvo dôvodov, prečo nevyužívajú svoju pôdu. Niektorí hovorili, že ich políčko je príliš malé, iní zasa, že pôda je chudobná, že nemajú vhodný zdroj vody, alebo že rodina si nemôže dovoliť pociatočnú investíciu. Další vysvetlovali, že obrábanie pôdy nikdy nepatrilo k tradičným ekonomickým aktivitám Rómov. V osadách Studienka a Malé Leváre v Malackom okrese všetky rómske domácnosti vlastnili pôdu, avšak iba polovica z nich pestovala plodiny. Tí, ktorí svoju pôdu nevyužívali, vysvetlovali, že na to ešte nie sú pripravení: *„Ako môžem obrábať pôdu, keď nemám traktor ani kona?“* Další poznamenal: *„Farmárstvo je robotu pre gadžov.“* V niektorých segregovaných osadách (napr. Kyjov, Kolackov, či Šarišské Jastrabie v okrese Stará Lubovna) špecifické geografické podmienky objektívne znemožňujú obrábanie pôdy, napríklad preto, že osada je situovaná v strmom kopci.

Iba veľmi málo rómskych rodín chovalo poľnohospodárske zvieratá. Niektoré rodiny v osadách, vrátane tých, ktoré nevlastnili žiadnu pôdu, chovalo sliepky a v niektorých prípadoch dokonca prasce. Žiaden respondent však neuviedol, že by choval zvieratá vo veľkom pre vlastnú spotrebu alebo na komerčné účely, najmä kvôli nedostatku pôdy. Iba päť rodín skúmaných v rámci štúdie obrábalo pôdu a súčasne chovalo zvieratá. Niektorí Nerómovia vysvetlovali, že chov zvierat pre domácu spotrebu počas obdobia transformácie výrazne poklesol. Pred rokom 1989 bolo bežné, že poľnohospodárske družstvá dávali svojim zamestnancom zvieratá ako formu naturálnej odmeny, ale dnes *„[Rómovia] nechovajú žiadne zvieratá, pretože nikto už mladé prasce zadarmo nedáva.“*

KAPITOLA 4: PRÍSTUP K SOCIÁLNYM SLUŽBÁM

4.1. Chudobní ľudia a sociálne služby

Dôležité aspekty chudoby nesúvisia iba s úrovňou príjmu. Napríklad prístup k sociálnym službám vrátane vzdelania, zdravotnej starostlivosti a sociálnej pomoci je podstatným merítkom prosperity či chudoby. Vo všetkých transformujúcich sa krajinách strednej a východnej Európy musia chudobní ľudia prekonávať osobitné prekážky prístupu k sociálnym službám, najmä v dôsledku zvyšujúcich sa nákladov a znižujúcej sa efektívnosti týchto služieb (Svetová banka, 2000). Okrem týchto prekážok musia Rómovia prekonávať obmedzenia navyše.

Ako sme už povedali, Rómovia v osadách sú geograficky izolovanejší a tým pádom mimo dosahu poskytovania služieb, ako zdravotná starostlivosť a vzdelanie, najmä predškolské. Komunikačné problémy medzi nerómskymi poskytovateľmi služieb a ich rómskymi užívateľmi tiež ovplyvňujú dostupnosť a kvalitu služieb. Rómovia, ktorých znalosť slovenčiny nie je dostatočná, sú neschopní komunikovať s učiteľmi, lekármi, sociálnymi pracovníkmi a poskytovateľmi ďalších služieb. Sociálna izolácia a nedôvera medzi Rómami a Nerómami takisto ovplyvňuje vzájomné vzťahy a dostupnosť služieb.

Táto kapitola skúma prístup Rómov k sociálnym službám a obmedzenia, ktorým musia čeliť. Rómovia a kľúčoví respondenti v našej štúdií boli najpripravenejší diskutovať o otázkach súvisiacich so vzdelaním a v dôsledku toho je hlavný dôraz na vzdelanie.

4.2. Vzdelanie

Vzdelanostná úroveň

Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1991 malo 77 percent Rómov ukončené základné vzdelanie, osem percent ucnovské vzdelanie a menej ako dve percentá malo gymnaziálne alebo univerzitné vzdelanie.²² Avšak prieskum z roku 1990 zistil, že 56 percent rómskych mužov a 59 percent rómskych žien nemá ukončené základné vzdelanie, čiže triedy 1-9 (Vašečka, 2000). Vzdelanostný profil Rómov žijúcich v osadách zodpovedal tomuto zisteniu. Väčšina dospelých respondentov mala určité základné vzdelanie, avšak nie všetci ukončili všetky triedy.

Takmer žiadni Rómovia zo segregovaných, ako ani niektorí zo separovaných oblastí nemali ukončenú strednú školu. V mnohých prípadoch zo školy odišli ihneď po ukončení 10-ročnej povinnej školskej dochádzky. Na Slovensku možno získať stredoškolské vzdelanie na troch druhoch škôl: (i) gymnáziá; (ii) stredné odborné školy a (iii) špecializované stredné školy. *Gymnáziá* poskytujú všeobecné akademické vzdelanie a pripravujú študentov na vysokoškolské štúdium. V roku 1998 spolu 21 percent slovenských stredoškolákov navštevovalo gymnáziá. Naopak, iba veľmi málo Rómov sa prihlásilo na gymnáziá; žiaden z našich rómskych respondentov nebol zapísaný ani nikdy nenavštevoval gymnázium.

---

²² Základné vzdelanie na Slovensku siaha od 1. po 9. triedu a vo všeobecnosti ho navštevujú deti vo veku od 6 do 16 rokov.

Stredné odborné školy sa delia na *ucnovské školy*, ktoré pripravujú žiakov na špecifické povolania prostredníctvom dvojročných programov, *stredné odborné učilištia*, ktoré ponúkajú dvoj- až trojročné študijné programy, a *stredné odborné školy*, ktoré pripravujú žiakov na trh práce v špecializovaných odvetviach prostredníctvom profesionálnych programov. Väčšina stredoškôľakov je zapísaná v stredných odborných učilištiach a ucnovských školách – v roku 1998 to bolo 46 percent – a v stredných odborných školách, ktorých podiel bol 33 percent. Absolventi zo stredných odborných učilíšť nemôžu pokračovať vo vyššom vzdelaní, pokiaľ neabsolvujú dva roky nadstavbového štúdia ukončeného maturitou, zatiaľ čo absolventi stredných odborných škôľ môžu pokračovať priamo v univerzitnom štúdiu. Väčšina Rómov, ktorí sa rozhodnú pokračovať v stredoškolskom vzdelaní, sa zapisuje do ucnovských škôľ alebo stredných odborných učilíšť. U Rómov z integrovaných oblastí a niektorých Rómov s lepším zázemím zo separovaných oblastí je vyššia šanca, že sa zapíšu na strednú odbornú školu. Väčšina respondentov, ktorí absolvovali strednú odbornú školu, je zamestnaná. Ako sme už naznačili, nadmerné zastúpenie Rómov v ucnovských školách a stredných odborných učilištiach limituje ich neskoršie príležitosti na trhu práce a zároveň zvyšuje riziko, že sklznú do stavu chudoby.

Mnohí Rómovia si neuvedomujú priamy vzťah medzi vzdelaním a zamestnaním, najmä preto, že aj mnohí Rómovia s určitým vzdelaním sú nezamestnaní. Väčšina Rómov zo separovaných a segregovaných komunít má iba základné alebo nedokonalé stredoškolské vzdelanie, čo sú práve vzdelanostné kategórie, ktoré tvoria najväčší podiel nezamestnaných na Slovensku. Pre nekvalifikovaných robotníkov je stále ťažšie presadiť sa na trhu práce, čiastočne preto, že dopyt po málo kvalifikovanej pracovnej sile na trhu klesá a čiastočne preto, že v dôsledku vysokých daní zo mzdy a rôznych nemzdových nákladov je zamestnávanie nekvalifikovanej sily relatívne drahšie ako kvalifikovanejších pracovníkov, najmä pri zohľadnení rozdielu v ich produktivite.

Školská dochádzka. Učitelia a riaditelia škôľ vskúmaných okresoch referovali, že školská dochádzka rómskych detí má klesajúcu tendenciu od samého zaciatku transformácie. Najmä v najchudobnejších osadách výskumníci často vídali školopovinné deti, ako sa hrajú na uliciach počas pracovného dňa. Niektorí lekári zasa spomínali, že rómske deti za nimi často prichádzajú so žiadosťou o ospravedlnenie zo školy. Jeden lekár povedal, že najmenej desať zdravých rómskych detí z nedalekej osady za ním každý deň prichádza a pýta si ospravedlnenie. Iba veľmi málo rómskych detí zo skúmaných oblastí pokračuje vo vzdelávaní po ukončení povinnej školskej dochádzky. Mnoho detí zo segregovaných a separovaných oblastí ukončilo jeden či dva roky stredoškolského vzdelania, avšak potom zo školy odišli. To je spôsobené najmä tým, že povinná školská dochádzka na Slovensku je desať rokov.

V období socializmu bolo postihovanie záškoláctva prísnejšie a castejšie vynucované rôznymi mechanizmami vrátane vyšetrovania políciou, umiestnenia detí do rôznych inštitúcií a krátenia sociálnych dávok. Respondenti v skúmaných oblastiach spomínali niektoré z týchto mechanizmov. Napríklad v Rimavskej Soboti učitelia nahlasujú chýbajúcich študentov na políciu a navrhujú krátenie sociálnych dávok ich rodičom, aby zvýšili motiváciu detí chodiť do školy. V dôsledku toho mnohí rómski rodičia chápu vzdelanie skôr ako akási povinnosť voči štátu a nie voči ich deťom. Jeden rodič vysvetlil: „*Musia chodiť do školy, lebo je to zákon. Učiteľka tu bola a povedala nám, že keď nepošleme deti do školy, prídeme o finančnú podporu.*“

Prekážky školskej dochádzky

Rómske deti musia v prístupe k vzdelaniu prekonávať náročnejšie prekážky než deti z iných etnických skupín. Okrem problémov typických pre všetky chudobné domácnosti, napr. ekonomické obmedzenia, limitovaný prístup ku kvalitnému vzdelaniu či vzdelanostná úroveň rodičov, musia rómske deti prekonávať ďalšie prekážky vrátane nízkych požiadaviek na vzdelanie vrodine, geografickej izolácie, nízkych očakávaní zo strany učiteľov a rodičov, vylúčenia a obmedzenej znalosti slovenčiny. U rómskych detí je zároveň vyššia šanca, že skončia v špeciálnych školách pre duševne a fyzicky postihnuté deti, čo ďalej znižuje ich budúcu vzdelanostnú úroveň a šance na trhu práce.

Deti z najsegregovanejších a najizolovanejších osád majú najväčšie problémy v prístupe k vzdelaniu. Ich osady sú väčšinou geograficky izolované a niektoré osady sú jednoducho príliš malé, aby mali vlastnú školu. Vokresoch Malacky a Stará Lubovna mali všetky skúmané separované osady buď vlastnú základnú školu, alebo mohli navštevovať školu v neďalekej dedine. Naopak, v Rimavskej Sobote sme navštívili päť osád s menej ako 500 obyvateľmi, ktoré nemali vlastnú základnú školu a deti museli dochádzať do susedných dedín. Rómske matky z Kyjova, osady v okrese Stará Lubovna, žiadali predstaviteľov školy, aby ich deti nenechali prejsť do piateho ročníka, pretože si nemohli dovoliť platiť dochádzku svojich detí do vzdialenejšej novej školy.

Chudoba a nedostatočná základná infraštruktúra sú tiež významnými prekážkami školskej dochádzky rómskych detí. Kvôli absencii elektriny majú deti z izolovaných osád problémy ucit sa doma a robiť domáce úlohy. Ekonomické ťažkosti hrajú takisto svoju rolu. Niektoré rómske deti musia ostávať doma, aby pomohli matke správcami okolo domu a postarali sa o súrodencov. V dôsledku toho majú problémy dodržiavať tempo ucebných osnov. V najchudobnejších segregovaných osadách okresov Stará Lubovna a Rimavská Sobota nemohli rómske deti navštevovať školu, pretože nemali vhodné oblečenie a topánky.

Predškolská dochádzka. Iba málo rómskych detí zo segregovaných osád navštevuje materské školy. Predškolská dochádzka na Slovensku nie je povinná a vo všeobecnosti je pre deti medzi tretím a šiestym rokom veku. Väčšina segregovaných osád nemá k dispozícii materskú školu. Výnimkou bola osada v Plaveckom Štvrtku v okrese Malacky, kde miestna fara otvorila materskú školu špeciálne pre deti z osady. Mnohí respondenti nedocenovali význam predškolskej dochádzky a vyjadrovali názor, že matky môžu svoje deti dostatočne vychovať. Jedna rómska matka to zdôvodnila: „*Všetky moje deti sú doma spolu so mnou, ja som doma, tak preco by som ich posielala do škôlky?*“ Rodicia často uvádzali, že ich odrádzajú náklady spojené s predškolskou dochádzkou, najmä poplatky a investície do oblečenia. „*Škôlka nie je zadarmo, museli by sme za ňu platiť, a to si nemôžeme dovoliť.*“²³

Nedostatky v predškolskom vzdelaní sa neskôr stávajú významným obmedzením vzdelania rómskych detí. Bez tejto prípravy sú deti znevýhodnené, pretože im chýbajú základné znalosti a zručnosti a majú nedostatky v socializácii a komunikácii s ostatnými deťmi. Zrejme najväčším hendikepom pre rómske deti, ktoré doma nehovoria po slovensky, je to, že premeškajú dobrú príležitosť získať základné jazykové znalosti. Bez

²³ Poplatky za materskú školu kolíšu v závislosti od celkovej ekonomickej situácie regiónu. Napríklad v roku 2000 sa poplatky pohybovali od 600 Sk za mesiac v Bratislave až po 20 Sk v Rimavskej Sobote.

predškolskej dochádzky sa hendikep rómskych detí vprvej triede základnej školy ešte prehľbuje. Učitelia sa sťažovali, že rómske deti sú horšie pripravené než ostatní žiaci a že oni nemajú dost času venovať im špeciálnu pozornosť. Jedna učiteľka z Rimavskej Soboty poznamenala:

„V prvom ročníku vynakladáme úsilie na to, aby sme [rómske deti] naučili to, čo mali vedieť už dávno: rozpoznávať farby, základy hygieny a základné fyzické činnosti [motorické zručnosti]. Dôvodom je, že tieto deti nezískali tieto schopnosti v rodine a nenavštevovali ani škôlku, ktorá by mohla rodičov čiastočne nahradiť.“

Vzhľadom na to, rómske deti začínajú základnú školu nepripravené, musia čeliť ďalším ťažkostiam pri adaptácii na školské prostredie. Tieto okolnosti iba zhoršujú predsudky u nerómskych spolužiakov a učiteľov, že Rómovia nie sú schopní učiť sa a napokon vedú k prehlbeniu ich vylúčenia. V mnohých prípadoch sú Rómovia umiestňovaní v špeciálnych triedach alebo školách so zdôvodnením, že nie sú dostatočne pripravení.

Jazyk. Podľa odhadov expertov približne 70 percent Rómov na Slovensku používa niektorý z rómskych jazykov. Nie je známe, koľkí Rómovia hovoria doma iba rómsky. Rómovia z izolovaných a segregovaných osád sú v tomto ohľade výnimočne znevýhodnení, pretože im chýba kontakt s Nerómami, ktorí majú deti z integrovanejších oblastí, a často sa stretávajú so slovincinou až keď začnú navštevovať základnú školu.

Učitelia nie sú schopní preklenúť túto medzeru vo vedomostiach rómskych detí a v niektorých prípadoch ich posielajú do osobitných tried alebo dokonca do špeciálnych škôl, ak nie sú schopní držať krok s ostatnými žiakmi. Riaditelia škôl to komentovali:

„Deti zo segregovaných [rómskych] osád neovládajú slovincinu a nerozumejú svojim učiteľom. Keďže učitelia neovládajú rómsky jazyk, komunikujú s nimi posunkami.“

„V škole, kde učitelia neovládajú rómsky jazyk, alebo majú iba obmedzené znalosti, prvý ročník týmto deťom nestací na prekonanie rozdielu [medzi nimi a inými deťmi].“

„V zmiešaných triedach je jednoduchšie prekonať jazykovú bariéru, ale mnohé rómske deti sú v osobitných triedach.“

Problém je ešte komplikovanejší v etnicky rozmanitých oblastiach, ako napríklad v slovensko-madarských okresoch na juhu krajiny. V okrese Rimavská Sobota niektoré deti okrem rómciny používajú aj madarcinu, ale slovincinu vôbec neovládajú. Iné majú zasa značné medzery v slovincine i madarcine, avšak navštevujú madarské školy. Niektoré deti sa so slovincinou nestretnú, až kým neprídu do prvého ročníka. Situácia je podobná v niektorých dedinách okresu Stará Lubovna, kde väčšina Nerómov rozpráva po rusínsky.

Vyžadovanie vzdelania. Nízke požiadavky na dosiahnuté vzdelanie v niektorých rómskych rodinách odrádza deti od navštevovania školy. Toto má korene v chronickej nezamestnanosti, ktorá je v mnohých rómskych osadách bežným javom, nedostatku pracovných príležitostí a nepochopení súvislosti medzi vzdelaním a trhom práce. Zúfalá situácia na trhu práce vedie rodičov k podcenovaniu významu vzdelania. Najmä v izolovaných osadách, kde je väčšina dospelých dlhodobo nezamestnaná, existuje iba

málo dôkazov, že vzdelanie sa vypláca a v dôsledku toho rodičia nepovzbudzujú svoje deti, aby chodili do školy. Jeden rómsky rodič poznamenal: „*Moja dcéra skončila strednú školu a dnes sedí doma bez práce.*“ Další sa spýtal: „*Naco by sme mali nútiť naše deti študovať, keď nie je dost práce ani pre vzdelaných ľudí?*“

V niektorých prípadoch, najmä v integrovaných a separovaných oblastiach kde je viac pracovných príležitostí, rodičia uznávajú význam vzdelania pre budúcnosť ich detí. Jeden starý rodič z okresu Malacky to komentoval: „*Môj vnuk chodí do prvej triedy. Poslali sme ho do škôlky a dúfame, že v budúcnosti mu bude záležať na vzdelaní viac než záležalo nám.*“ Iný respondent z Rimavskej Soboty súhlasil: „*Myslím, že by sa Rómovia mali zmeniť. Napríklad by sme mali trvať na tom, aby naše deti chodili do lepších škôl, pretože ich budúcnosť na tom závisí.*“

Podstatná časť Rómov však vníma vzdelanie ako systémového predstaviteľa gadžovskej spoločnosti, ktorý má pre nich iba obmedzený význam. Rodičia vysvetlovali: „*Od zatiatku, od prvého ročníka mali naše deti problémy pochopiť, čo sa deje. Ostatné deti spievajú pesničky, ktoré my nepoznáme.*“ Alebo: „*Žiadna poézia, literatúra a história nie je o našom živote ani z nášho života.*“

Angažovanosť rodičov. Záujem o vzdelanie medzi rómskymi deťmi z izolovaných a segregovaných komunít je nízky a ich rodičia im susedením iba zriedka pomáhajú. V dôsledku toho mnohým rómskym žiakom chýba príkladný vzor. Rómski rodičia sú málokedy v stave pomôcť doma svojim deťom so školskými úlohami, pretože úroveň ich vlastného vzdelania je obmedzená. Niektorí rodičia z integrovaných oblastí sa však snažili svojim deťom pomáhať. Jeden rodič z Malaciek sa takto vyjadril o dôležitosť pomáhania deťom so školskými povinnosťami: „*Učím sa so svojimi deťmi každý deň, keď vynechám čo len jediný deň čítania so svojím synom, hneď ďalší deň má problém v škole. Preto sa snažím učiť sa s nimi každý deň.*“ Avšak napriek snahe rodičov si väčšina rómskych žiakov nemôže dovoliť výhody svojich nerómskych spolužiakov, ktorým rodičia buď pomáhajú sami alebo pre nich najímajú súkromných tútorov.

Box 4.1: Triedy nultých ročníkov na školách

„Triedy nultých ročníkov“ boli prvýkrát zavedené v roku 1992 v snahe pripraviť deti na základnú školu najmä v zmysle základných sociálnych, kultúrnych, a hygienických návykov. Deti sú zapísané do nultého ročníka po absolvovaní predbežných psychologických testov po dosiahnutí veku vhodného na začiatok povinnej školskej dochádzky. Tieto triedy pôsobia v rámci základných škôl. Hlavným cieľom programu nultých ročníkov je pripraviť deti počas jedného roka na navštevovanie prvej triedy. Spolu so socializáciou sa deti v týchto triedach venujú najmä jazykovej príprave a základným zručnostiam ako je čítanie a písanie.

Program nultých ročníkov je zameraný najmä na okresy s vysokým podielom rómskej populácie. Z 2 362 základných škôl po celom Slovensku má 61 škôl nulté ročníky, v ktorých je spolu 85 nultých tried s celkovým počtom 1 057 žiakov. Chodenie do týchto tried je zadarmo a vyučujú v nich učitelia zriadených základných škôl.

Zdroj: Ministerstvo školstva

Osobitné školy a triedy

Rómovia celia vyššiemu riziku, že sa im dostane nekvalitnejšieho vzdelania, najmä v dôsledku inštitucionálnych faktorov a stimulov, ktoré vedú k oddeľovaniu vzdelania pre Rómov a Nerómov. Osobitné školy sú dedičstvom socialistickej éry a pôvodne boli zavedené na poskytovanie špecifickej výchovy fyzicky postihnutým a mentálne zaostalým deťom. Casom sa však do týchto škôl začalo preradovať neprimerane vysoké

množstvo rómskych detí. Napríklad v Českej republike, ktorá zdedila podobný systém, prieskum z roku 1997 odhalil, že 64 percent zo všetkých rómskych detí navštevujúcich základné školy je zapísaných v osobitných školách, pričom z celkovej populácie navštevuje osobitné školy iba 4,2 percent detí (ERRC, 1999). Hoci údaje za Slovenskú republiku nie sú dostupné, situácia je zrejme značne podobná. Väčšina rómskych žiakov zo segregovaných osád skúmaných kvalitatívnou štúdiou navštevujú osobitné školy.²⁴

Žiaci zapísaní do osobitných škôl celia dvojakému znevýhodneniu: predovšetkým preto, že ucebné osnovy v týchto školách sú menej rigorózne a očakávania učiteľov sú nižšie ako v normálnych školách, avšak aj preto, že príležitosti absolventov osobitných škôl na uplatnenie sú obmedzené. Preto aj keď sú deti schopné prekonať hendikep nízkych očakávaní zo strany učiteľov, nie sú dostatočne pripravené na prijímacie skúšky na strednej škole a sú znevýhodnení na trhu práce, keďže zamestnávateľia majú nepriaznivú predstavu o absolventoch osobitných škôl.

Dokonca aj keď rómske deti navštevujú normálnu základnú školu, môže sa im ľahko stať, že budú umiestnené do osobitnej rómskej triedy. Väčšina základných škôl v oblastiach so segregovanými a separovanými rómskymi osadami má osobitné triedy pre rómskych žiakov. Maximálny počet detí v takejto triede je nižší a poskytuje učiteľom dôvod na preradovanie rómskych detí do osobitných tried.²⁵ Podľa viacerých učiteľov rodičia nerómskych detí schvalujú toto rozdelenie, argumentujú, že rómski žiaci spomalujú vyučovací proces ich detí. Podobne, nerómski rodičia pri zápise svojich detí do škôl uprednostňujú tie, ktoré majú zavedené osobitné triedy pre rómskych žiakov. Tento vývoj môže časom viesť k vytvoreniu prostredia, ktoré bude potenciálne nepriateľské. Jedna rómska matka z dediny v okrese Stará Lubovna to komentovala: „*Deti nie sú rasisti, to ich rodičia ich učia, aby sa [našim deťom] vyhýbali a preto naše deti provokujú a nadávajú im.*“

Niektorí slovenskí učitelia dôvodili, že Rómovia by mali navštevovať osobitné školy a triedy, pretože potrebujú špeciálnu starostlivosť a pomoc, ktorú im nemožno poskytnúť v bežnej triede. Iní zastávali opačný názor. Učiteľka tretieho ročníka základnej školy v Šarišskom Jastrabom v okrese Stará Lubovna vysvetlila: „*Je zjednodušené považovať tieto deti za mentálne narušené, ale ak sú, malo by to byť práve dôvodom na zintenzívnenie úsilia. Ak to dokážete, oni to dobehnú.*“

Napriek nevýhodám spojeným s osobitnými školami a triedami s nimi niektorí respondenti súhlasia, pretože veria, že ich deťom sa v nich dostáva viac pozornosti a nie sú v rámci nich vydelovaní. Jedna rómska matka povedala: „*Môj najmladší syn nechodí do škôlky, pretože som doma. Môj syn a dcéra chodia do osobitnej školy. Najprv môj syn chodil do normálnej základnej školy, ale nešlo mu cítenie, tak učiteľka povedala, aby ho preradili do osobitnej. Sme s ním spokojní, dostáva samé jednotky. Dcéru sme dali do osobitnej školy sami.*“ Väčšina rómskych rodičov však podporuje zmiešané triedy, aby ich deti prichádzali do styku so slovincinou.

---

²⁴ V Slovenskej republike je približne 380 špeciálnych škôl pre duševne a fyzicky postihnuté deti. Navštevuje ich spolu 30 583 žiakov, čo predstavuje približne 3 percentá celkového počtu žiakov v materských, základných a stredných školách v krajine.

²⁵ Minimálny počet žiakov v triede je štyri. Maximálny počet žiakov je osem v prvom ročníku, desať v druhom až piatom ročníku a 12 v šiestom až deviatom ročníku.

Jeden riaditeľ osobitnej školy povedal: „Približne 30 až 40 percent detí navštevuje osobitné školy na základe rozhodnutia svojich rodičov. Niekedy sem rodičia nechcú umiestniť svoje prvé dieťa, ale čím viac detí majú, tým viac si uvedomujú, že tu ich deti môžu dosahovať lepšie výsledky než v 'normálnej' základnej škole.“ Rómski rodičia tiež naznačovali, že tiež uprednostňujú osobitné školy, pretože je v nich viac rómskych detí a ich deti sú „chránené“ pred diskrimináciou a nepriateľstvom zo strany nerómskych žiakov. V niektorých prípadoch osobitné školy poskytujú aj ubytovanie, čím sú finančne atraktívnejšie pre rómskych rodičov.

Učitelia. Učitelia sú ústredným faktorom kvality vzdelania a hrajú dôležitú úlohu v motivácii žiakov chodiť do školy a dosahovať dobré výsledky. V mnohých osadách však učitelia boli nedostatočne pripravení na prácu s rómskymi deťmi. Mnohí respondenti z radov učiteľov vyjadrili záujem o získanie učebných materiálov a pomôcok, ktoré by im pomohli pochopiť rómsku kultúru a históriu, keďže iba málo z nich má čo len nepatrnú vedomosť o rómskej problematike. Predsudky učiteľov voči rómskym žiakom a ich nízke očakávanie môžu nepriaznivo ovplyvniť výsledky žiakov. Tento jav sa prejavuje rôzne. Niektorí rodičia sa sťažovali, že učitelia ich detom nedovolili brať si učebnice domov, pretože sa obávali, že ich zničia. V dôsledku toho žiaci nemali možnosť si robiť domáce úlohy a adekvátne sa pripraviť na vyučovanie.²⁶

Štúdia takisto zaznamenala niekoľko prípadov, keď učitelia a riaditelia škôl vyvinuli iniciatívu zbližiť sa s rómskymi komunitami a podporovať rómske deti v škole, avšak tieto prípady boli sporadické a založené na čisto osobnej iniciatíve. Vzdelávací poradcovia v niektorých školách tiež hrajú dôležitú a pozitívnu úlohu. V Šarišskom Jastrabom poradcovia spolupracovali s rómskymi rodičmi v snahe presvedčiť ich, aby poslali svoje deti do školy, respektíve prehovorili deti, aby pokračovali v štúdiu na strednej škole. V niektorých komunitách, napríklad Jarovnice v okrese Stará Lubovna, Teplý Vrch v okrese Rimavská Sobota alebo Jablonové v okrese Malacky, učitelia a predstavitelia školy udržiavajú dobré vzťahy s rómskymi rodičmi a deťmi, napríklad často navštevujú rómske osady a snažia sa zmiernovať konflikty medzi rómskymi a nerómskymi deťmi.

Niektorí učitelia navštevujú rómske osady z vlastnej iniciatívy, aby presvedčili rodičov, aby poslali svoje deti do školy. Keďže Rómovia zo segregovaných aj niektorí zo separovaných osád často nemajú oficiálne registrované obydlia, predstavitelia škôl a miestnych samospráv by ani nevedeli o niektorých rómskych deťoch bez pomoci učiteľov. Jeden učiteľ takto vysvetlil náročnosť presvedčania rodičov, aby svoje deti poslali do školy: „Jeden chlapec mi prezradil, že jeho otec ho nechce zapísať na strednú školu. Tak som otca pozval do školy a snažil som sa ho presvedčiť, že je to dobrý nápad. Myslím, že momentálne sú [chlapcove] šance približne fifty-fifty.“

Rómski rodičia z oblastí, kde učitelia a riaditelia škôl boli ústretovejší a pracovali s ich komunitami, vyjadrovali spokojnosť s miestnou školou a deti do nej rady chodili. Rómske matky vysvetlovali:

---

²⁶ V slovenských školách sú učebnice zdarma. Deti majú svoje knihy doma, avšak v niektorých, najmä segregovaných osadách učitelia držia učebnice v triede, pričom vysvetľujú, že deti doma nemajú na knihy miesto a v dôsledku toho v priebehu školského roka dochádza k ich zničeniu.

„Učiteľka navštevuje našu osadu pravidelne. Kúpila mojim deťom nejaké knihy a zorganizovala pre ne niekoľko spoločných popoludní.“

„Chodíme na rodičovské združenia, ale to nie sú naše jediné stretnutia s učiteľom. Prichádza sem, do osady, a požičiava si kazety s rómskou hudbou. Deti v škole sa potom učia rómske pesničky spolu s učiteľom.“

Hoci neexistuje žiadny spoľahlivý empirický dôkaz, že osobná iniciatíva týchto učiteľov pomohla zlepšiť študijné výsledky detí, naše rozhovory naznačili, že takáto iniciatíva zlepšuje komunikáciu medzi rómskymi rodičmi a školami v týchto komunitách.

4.3. Prístup k zdravotnej starostlivosti

Prístup k zdravotnej starostlivosti medzi Rómami z osád je negatívne ovplyvnený geografickou vzdialenosťou osád od mestských oblastí, ako aj zlou komunikáciou medzi Rómami a zamestnancami zdravotníckych zariadení a rozšírenou diskrimináciou. Obyvatelia väčšiny osád neprikladali veľkú dôležitosť problému svojho nedostatocného prístupu k zdravotnej starostlivosti, avšak najmä v separovaných osadách s lepšimi ekonomickými podmienkami sa Rómovia sťažovali na kvalitu poskytovanej zdravotnej starostlivosti.

Kvôli zlému stavu ciest majú sanitky v prípade núdze často problém doraziť do geograficky izolovaných osád. Mladý muž zo segregovanej osady v okrese Stará Lubovna povedal: *„V zime musíme nosiť naše tehotné ženy, ktoré sú tesne pred pôrodom, asi jeden kilometer na pohotovosť, keďže sanitka odmieta prísť do našej osady.“* Iní Rómovia vraveli, že sa nemôžu spoľahnúť na sanitku a spomínali prípady, keď museli nájsť iný spôsob dopravy do nemocnice. V Lomnicke, ekonomicky lepšie situovanej osade v okrese Stará Lubovna, starosta – ktorý je Róm – na dopravu do nemocnice požičiava obyvateľom svoje auto.

V mnohých prípadoch je komunikácia a vzájomné pochopenie medzi Rómami a zdravotníckymi pracovníkmi na veľmi zlej úrovni. Predstavitelia niektorých nemocníc sa domnievajú, že Rómovia z osád zneužívajú ambulantné služby tým, že volajú sanitku aj keď to situácia nevyžaduje. Na druhej strane sa Rómovia sťažujú, že sanitky buď odmietajú prísť alebo im trvá príliš dlho, kým sa do osady dostanú. Rómovia spomínali prípady, keď miestna nemocnica odmietla vyslať sanitku. Avšak iní Rómovia vyjadrili svoju spokojnosť s úrovňou lekárskej starostlivosti v ich osade. Sestricky pravidelne navštevujú niektoré z osád.

Rómovia spomínali príklady diskriminácie v zdravotníctve. Mnohé rómske matky sa sťažovali, že na pôrodníckom oddelení miestnej nemocnice ich umiestnili do miestností oddelených od nerómskych matiek. Niektoré z nemocníc túto prax pripustili, pričom dôvodili, že tým reagovali na správanie niektorých rómskych žien, z ktorých niektoré na oddelení napríklad fajčili.

Vo všeobecnosti sa Rómovia nestažovali na zlý prístup k základnej zdravotnej starostlivosti. Ak je v osade škola, sestricky a niekedy i lekári z neďalekého mesta prichádzajú na pravidelné zdravotné prehliadky a očkovanie žiakov. Rómovia z niektorých osád pozitívne hodnotili, že zdravotnícki pracovníci promptne reagovali na prípady epidémie chorôb, ako napr. šírenie hepatitídy typu A, ktorá sa vyskytla v štyroch osadách okresu Stará Lubovna a v jednej osade okresu Malacky. Lekári zvyčajne prípady hlásia na okresnú úroveň a poskytujú očkovanie všetkým, ktorí mohli byť nakazení.

Okresní zdravotníckí pracovníci takisto chodievajú od dverí k dverám, aby poskytnú Rómom informácie a dezinfekčné prostriedky, ak ich potrebujú.

Hoci medzi Rómami nie je prístup k zdravotnej starostlivosti považovaný za problém, využívanie zdravotníckych služieb Rómami je nedostatočné. Od roku 1989 sa zodpovednosť za zdravotnú starostlivosť postupne prenášala na plecia jednotlivcov. Okrem iného boli zrušené povinné lekárske prehliadky na školách a dnes je na pacientoch, aby vyhľadali zdravotnú starostlivosť, vrátane preventívnych opatrení.

Cena za zdravotnú starostlivosť môže byť ďalšou prekážkou pre Rómov a iné chudobné skupiny. Hoci je zdravotná starostlivosť na Slovensku oficiálne zdarma, rovnako ako v iných krajinách v regióne sa hojne vyskytujú neformálne platby. Prieskum z roku 1999 zistil, že jednotlivci za zdravotnícke služby platia až v 60 percentách prípadov, a to za nemocničnú i ambulantnú starostlivosť (Lewis, 2000). Chudobní Rómovia si často nemôžu dovoliť ani lieky či výživnú stravu. Bolo by potrebné uskutočniť hlbší prieskum nákladov na zdravotnú starostlivosť a ich vplyv na jej využívanie Rómami. Ďalšie možné prekážky prístupu Rómov spocívajú v kultúrnych tabu, ktoré odrádzajú Rómov od vyhľadania lekárskej starostlivosti aj v iných krajinách (Ringold, 2000).

4.4. Sociálna pomoc

V dôsledku vysokej miery nezamestnanosti a chudoby predstavujú dávky sociálnej pomoci dôležitý zdroj príjmu pre mnohé rómske domácnosti. Takmer všetci dlhodobo nezamestnaní rómski respondenti, najmä tí z chudobnejších segregovaných osád, sú závislí na dávkach sociálnej pomoci. Hoci mnohí z nich pripustili, že bez týchto dávok by si nevedeli predstaviť svoj život, cítili, že výška dávok nie je dostatočná na zabezpečenie základných životných potrieb. Nerómski predstavitelia miestnych samospráv, ako aj farári dosvedčili vysokú úroveň závislosti na sociálnych dávkach vrómskych osadách. Pre mnohých pozorovateľov zvonka prehľbuje závislosť Rómov na dávkach predsudok o Rómoch ako sociálnych parazitoch, ktorí radšej poberajú podporu, než by mali pracovať.

Znovuzapojenie nezamestnaných Rómov do pracovného procesu môže byť sťažené zdeformovanými stimulmi zapríčinenými samotnou štruktúrou sociálnej záchranej siete. V rodine, kde úroveň vzdelania dospelých je nízka a kde je vyšší počet detí, majú dospelí silný popud zostať doma a bez práce. Pomer mesačného príjmu rodiny zo sociálnych dávok a príjmu v prípade, že si jeden zrodicov (či obaja) nájde prácu za minimálnu mzdu, značne prekráča 100 percent. Inými slovami, rodina je na tom ekonomicky horšie, ak si jeden zrodicov nájde prácu, za ktorú dostáva iba minimálnu mzdu. Berúc do úvahy nedostatok dobre platených miest pre nekvalifikovaných robotníkov, nie je prekvapujúce, že mnohí radšej uprednostnia zostať doma – v tomto prípade totiž robia rozumné rozhodnutie týkajúce sa ich celkového rodinného príjmu.

Štruktúra sociálnej siete postráda mechanizmy, ktoré by umožnili postupné krátenie sociálnych dávok po tom, čo ich poberatelia nájdu zamestnanie, čo by vytváralo stimuly pre ich zotrvanie na trhu práce. Naopak, jestvujúci systém vlastne penalizuje tých, ktorí si nájdu prácu, čo vytvára pascu závislosti, ktorá sa veľmi podobá tým z mnohých krajín OECD v 60. a 70. rokoch. Vzťah medzi štruktúrou sociálnej siete a zvrátenými stimulmi zamestnanosti v žiadnom prípade neplatí výlučne pre rómske rodiny, avšak demografické charakteristiky Rómov, najmä relatívne nízka vzdelanosť

úroveň dospelých a vysoký počet detí, zapríčinujú, že Rómovia majú oveľa vyššiu šancu padnúť do tejto pasce.

Tvárou v tvár týmto stimulom domácnosti jednoducho urobia racionálnu voľbu a maximalizujú rodinný príjem tým, že zostanú doma. V tomto kontexte by sa stimuly pre nájdenie si zamestnania mohli zlepšiť nielen odoprením dávok a obmedzením oprávnenosti poberať ich (ako to bolo dosahované v minulosti), ale aj zavedením mechanizmov pozvoľného krátenia dávok a inovatívnejších spôsobov povzbudzovania poberateľov dávok v hľadanií si práce. Nedávna snaha reformovať sociálny systém v Spojených štátoch by mohla poskytnúť niekoľko užitočných nápadov, ako to dosiahnuť (pozri Box 4.2).

Box 4.2: Poučenia z reformy amerického sociálneho systému

V deväťdesiatych rokoch, v dôsledku zvyšujúcich sa obáv z narastajúceho celkového počtu poberateľov sociálnej pomoci, americká vláda iniciovala zásadné legislatívne zmeny programov určených na pomoc rodinám s nízkym príjmom. Predovšetkým, federálna vláda na začiatku desaťročia presúvala stále viac kompetencií na jednotlivé štáty, čím im umožňovala experimentovať s alternatívnymi pravidlami programu „Pomoc pre rodiny s odkázanými deťmi“ (AFDC) a rôznych programov stravných lístkov. V roku 1996 boli tieto zmeny nasledované prijatím Zákona o osobnej zodpovednosti a pracovných príležitostiach, ktorý zásadne zmenil systém verejnej pomoci v Spojených štátoch. Zákon zrušil AFDC, ktorý vyžadoval od jednotlivých štátov prispôbenie sa federálnym sociálnym fondom, a nahradil ho programom nazvaným „Dobrá pomoc rodinám v núdzi“ (TANF), v rámci ktorého všetky štáty dostávajú pevnú a nemennú sumu rozpočtových prostriedkov a majú voľnú ruku pri stanovovaní vlastných pravidiel pre oprávnenosť a výšku príspevkov.

V dôsledku týchto zmien zaviedlo niekoľko štátov „diverziu“ (t.j. iné použitie alokovaných prostriedkov, ktoré spočívalo v jednorazovej finančnej pomoci namiesto zapísania osôb do dlhodobých programov financovaných z TANF) a programy sociálnych dávok, ktoré umožňovali ich poberateľom udržať si určitú časť dávok verejnej podpory aj po tom, čo začali pracovať, čím sa zvyšovali stimuly hľadania práce aj úroveň príjmu v rodinách s nízkym príjmom. Jednotlivé štáty zároveň pretransformovali úrady verejnej podpory na úrady zamestnaneckej podpory, ktoré poberateľov neustále motivujú hľadať a nachádzať prácu, a zaviedli prísnejšie sankcie v podobe pokút tým, ktorí nereflektovali na tieto stimuly. V neposlednom rade investovali viac prostriedkov do programov zamestnanosti v pomere kvyplácaným finančným dávkam.

Tieto zmeny sa ihneď prejavili zredukovaním využívania verejnej podpory (napr. celkový počet poberateľov podpory v rámci programov AFDC/TANF sa od roku 1994 do 1999 znížil na polovicu, z 5 na 2,5 milióna) a značným nárastom aktivity poberateľov na trhu práce. Celková miera chudoby sa takisto sústavne znižovala, hoci nie rovnakým tempom ako celkový počet poberateľov dávok. Je však otázkou, do akej miery boli spomínané trendy dôsledkom reformy sociálneho systému.

Americká ekonomika zažila v deväťdesiatych rokoch obdobie mohutnej prosperity. V dôsledku toho bolo tempo nárastu zamestnanosti vysoké, miera nezamestnanosti nízka a od roku 1996 zaznamenali mzdy pracovníkov vo všetkých kategóriách kvalifikácie výrazný nárast. Tieto faktory ovplyvnili prosperitu menej kvalifikovaných pracovníkov a sú dôležité pre vysvetlenie hore uvedených trendov. V skutočnosti približne jedna až dve tretiny celkovej zmeny v počte poberateľov sociálnych dávok idú na vrub zvýšenej výkonnosti ekonomiky.²⁷

²⁷ Rôzne štúdie prezentujú rôzne pomery. Pozri Wallace a Blank (1999), Figlio a Ziliak (1999) či Schoeni a Blank (2000).

Nanešťastie, silná ekonomika nielenže ovplyvňuje chudobu, ale aj hospodársku politiku, čo sťažuje zmeranie efektu zmien sociálnej politiky nezávisle od efektov ekonomického cyklu.²⁸ Avšak hoci je ťažké presne posúdiť celkový efekt sociálnej reformy, niektoré štáty experimentovali so zvlášť inovatívnymi typmi programov spôsobmi, ktoré umožňujú určitú formu vyhodnotenia. Tieto programy kombinovali finančné stimuly s vyžadovaním zamestnania. Napríklad minnesotský Program pre investície do rodiny (MFIP) výrazne znížil mieru klesania sumy sociálnych dávok u poberateľov verejnej podpory, čím im umožnil udržať si vyššie percento príjmu z verejnej podpory po tom, čo si našli zamestnanie, avšak požadoval ich účasť v programoch práce/sociálnej pomoci. Podobne kanadský Program sebestacnosti (SSP) poskytoval významnú finančnú podporu tým dlhodobým poberateľom verejnej podpory, ktorí pracovali 30 či viac hodín v týždni. Dôkazy poskytnuté týmito dvoma programami ukazujú, že zamestnanosť, mzdy aj celkový rodinný príjem účastníkov programu stúpali, zatiaľ čo ich chudoba klesala.

Hoci v krátkom časovom horizonte tieto programy nepredstavujú finančnú úsporu – vzhľadom na to, že rodinám s nízkym príjmom poskytujú vyššiu podporu než tradičné sociálne programy – je dôležité zvážiť ich dlhodobé efekty. Štúdie skúmajúce účastníkov, ktorí opúšťajú tieto programy, hovoria, že väčšina z nich (55 až 85 percent) si po opustení programu nájde prácu a približne polovica až dve tretiny z nich lepšie platenú (Brauner a Loprest, 1999).

Okrem toho možno pravdepodobnosť úspešnosti týchto programov zvýšiť zlepšením ich štruktúry. Napríklad je dôležité uviesť si, že zamestnaný človek musí znášať ďalšie náklady vo forme starostlivosti o deti, dopravy a pod. Preto v niektorých štátoch verejná podpora zohľadňovala aj tieto položky, vrátane nemocenského poistenia v rámci systému Medicaid²⁹. Na federálnej úrovni splnil podobnú funkciu program Earned-Income Tax Credit.

V úhrne to vyzerá, že v prípade Spojených štátov sa v rovnakom čase vyskytol zhľad udalostí a faktorov (napr. silne expandujúce hospodárstvo, významná revízia programov verejnej podpory, ktorá kladla dôraz na prácu a zníženie oprávnenosti na dávky, ako aj výrazné zmeny v politike, ktoré zvýšili návrat ľudí do práce a subvencie podporujúce zamestnanosť, najmä medzi sociálne slabými skupinami), ktoré vytvorili priaznivé podmienky pre pokles miery chudoby a celkového počtu poberateľov sociálnej pomoci, ako to vyplýva z údajov. Navyše, keďže veľký počet horeuvedených programov sa silne spolieha na dostupnosť pracovných príležitostí, nie je jasné, nakoľko sú tieto zmeny vsociálnej politike udržateľné v dlhodobom horizonte ani nakoľko bol ich úspech podmienený konjunkčnou hospodárstvom. Avšak fakt, že program SSP zaznamenal úspech napriek skutočnosti, že kanadské hospodárstvo v deväťdesiatych rokoch nerástlo až takým tempom ako americké, svedčí o tom, že tieto programy môžu fungovať aj v menej priaznivom ekonomickom prostredí s vysokou nezamestnanosťou, ak majú správne zvolenú štruktúru.

Zdroj: Blank, 2000; Peterson, 2000; Schoeni a kol., 2000.

Mnohí Rómovia sa sťažovali, že novela Zákona o sociálnej pomoci, ktorá skrátila sociálne dávky všetkým, ktorí sú nezamestnaní dva roky alebo viac, im znemožnila vyžiť z dávok sociálnej pomoci. Hoci prvotným cieľom novely bolo zlepšiť motiváciu poberateľov v hľadaní si práce, Rómovia zizolovaných osád boli špeciálne znevýhodnení kvôli absencii pracovných príležitostí v mieste bydliska. Nerómski sociálni pracovníci a predstavitelia miestnych samospráv tiež veria, že súčasný systém detských prídavkov spolu so životným minimom Rómov nabádalo k tomu, aby mali početné rodiny. Hoci nejestvuje žiadny empirický dôkaz na podporu tohto tvrdenia, dôležitosť sociálnych

²⁸ Existujú presvedčivé dôkazy, že tieto zmeny mali výrazný efekt na celkový počet poberateľov, avšak rozsah výskumu, ktorý by dal zmeny v programe TANF do priamej súvislosti s pracovným správaním poberateľov či mierou chudoby, je podstatne menší. V tejto súvislosti je najlepším dôkazom fakt, že aktivita pri hľadaní práce stúpa aj medzi sociálne citlivými skupinami (napr. osamelými matkami s malými deťmi).

²⁹ Pri väčšine nekvalifikovaných prác zamestnávateľia neposkytujú nemocenské poistenie, čo pôsobí ako odrádzajúci faktor.

dávok pre prežitie mnohých chudobných rómskych rodín posilňuje odpor a podporuje dojem Nerómov, že Rómovia sú príliš závislí na štáte.

Vzťahy medzi sociálnymi pracovníkmi a Rómami boli podľa ich vyjadrení problematickejšie než vzťahy Rómov s ostatnými poskytovateľmi sociálnych služieb. Rómovia vnímajú sociálnych pracovníkov ako zástupcov štátu, ktorí pre nich často predstavujú jediný kontakt s vládnyimi autoritami. Sociálni pracovníci im totiž prinášajú 'zlé noviny' o ich oprávnenosti poberať sociálne dávky a v dôsledku toho sa často stávajú tercom frustrácií z rozhodnutí, za ktoré nenesú žiadnu zodpovednosť.

Sociálni pracovníci nie sú dostatočne pripravení na prácu v rómskych komunitách. Tento nedostatok v príprave je prepojený so systémovými problémami vo vnútri samotného systému sociálneho zabezpečenia. Sociálni pracovníci na Slovensku iba zriedkavo pracujú v teréne a nie sú vôbec pripravovaní na osobnú prácu s tými, ktorí ich pomoc potrebujú. Naopak, náplňou ich práce je často úradnícka robota, ktorej cieľom je rozdeľovanie peňažných dávok. Mnohí z nich sa vyjadrili, že im nezostáva žiadny čas na návštevy v teréne. Další sa sťažovali na administratívnu preťaženosť ich práce: „*Vždy, keď upravia zákon, musíme skontrolovať a zrevidovať všetky spisy; často pracujeme dlho do noci a nemáme žiadny čas na prácu v teréne.*“ Iba dvaja respondenti z radov sociálnych pracovníkov vskutocnosti chodia do rómskych osád. Nedostatok kontaktu medzi Rómami a sociálnymi pracovníkmi prispieva k zlej komunikácii na oboch stranách.

Rómovia sa často sťažovali, že sociálni pracovníci sa nestarajú o ich potreby, pričom vysvetľovali: „*Chodia do osady iba keď nás potrebujú filmovať.*“ Nadobudli sme dojem, že komunikácia sociálnych pracovníkov s Rómami nebola efektívna, keďže mnohým Rómom chýbali základné informácie o programoch sociálnej pomoci a kritériách oprávnenosti. Niektorí Rómovia od výskumníkov pýtali informácie o rôznych dávkach. V iných prípadoch však Rómovia mali dokonalý prehľad o kritériách oprávnenosti poberať konkrétne dávky, takže je pravdepodobné, že ich informovanosť závisí na konkrétnom jednotlivcovi.

KAPITOLA 5: SOCIÁLNE A ETNICKÉ ROZMERY RÓMSKEJ CHUDOBY

5.1. Etnické vzťahy

Typickým rysom rómskej chudoby je jej priamy vzťah k sociálnemu vylúčeniu. Hoci slovenskí Rómovia sú etnicky rozmanití – napr. maďarsky hovoriaci Rómovia, Rumungri a olašskí Rómovia – väčšinová populácia spravidla vníma Rómov ako jednotnú skupinu, ktorá sa odlišuje a žije na okraji spoločnosti. Sociálne vylúčenie a diskriminácia Rómov vo verejných veciach a v rámci občianskej spoločnosti je dôležitým faktorom ovplyvňujúcim prístup Rómov k pracovným príležitostiam, vzdelaniu a ďalším verejným službám. Vylúčenie Rómov na Slovensku pramení z kombinácie historických, kultúrnych, sociologických a geografických faktorov a výrazne sa líši od komunity ku komunite. Celkový rozsah tohto problému a jeho korene je extrémne ťažké identifikovať a úplná diskusia o všetkých jeho aspektoch nie je v silách tejto správy.

Vzťahy medzi Rómami a Nerómami. Množstvo sociologických prieskumov uskutočnených od roku 1989 potvrdilo vysoký stupeň sociálnej dištancie medzi rómskymi a nerómskymi spoločenstvami v krajine, vrátane negatívnych stereotypov a nedostatku dôvery (Vašecka, 2000). Prieskum z roku 1995 zistil, že slovenskí Nerómovia majú na Rómov negatívnejší názor než českí.³⁰ Výskum takisto zistil, že toto negatívne vnímanie bolo založené skôr na stereotypoch než na priamej skúsenosti. 50 percent všetkých nerómskych respondentov nikdy nemalo negatívnu osobnú skúsenosť s Rómami. Ďalší prieskum z roku 1995 zistil, že až 66 percent opýtaných zastávalo názor, že Rómovia by mali žiť oddelene od Nerómov (napr. v osadách).

Mnohí nerómski respondenti pripisovali chudobu medzi Rómami skôr ich kultúre a životnému štýlu než socioekonomickým okolnostiam. Nasledujúci názor je typický: *„vzdelaním sa ich problém nevyrieši, pretože sú všetci leniví, nechce sa im pracovať a iba vymýšľajú ako žiť zo sociálnych dávok.“* Niektorí Nerómovia v rozhovoroch vyjadrili násilné pohnútky. Starosta jednej zo skúmaných dedín povedal, že jediný spôsob riešenia situácie v jeho obci je *„vyhubiť ich.“*

Jestvuje mnoho náznakov, že negatívne vnímanie Rómov medzi Nerómami sa za posledných desať rokov zintenzívnilo a vzťahy medzi Rómami a Nerómami sa sústavne zhoršujú. Pre tento fakt existuje niekoľko možných vysvetlení, vrátane upadajúceho spoločenského postavenia Rómov, ich rastúcej nezamestnanosti a zvyšujúcej sa závislosti na sociálnych dávkach. Negatívne stereotypy sú posilňované aj rastúcou geografickou separáciou a klesajúcim kontaktom medzi Rómami a Nerómami.

Vo všetkých skúmaných segregovaných osadách boli kontakty medzi Rómami a Nerómami extrémne obmedzené. Rómovia sú separovaní geograficky, v školách a v niektorých prípadoch dokonca aj v kostoloch. V jednej osade okresu Stará Ľubovňa Rómovia nemajú dovolené vstúpiť do krcmy. Obchodík v dedine je v podstate najdôležitejším miestom spoločenského kontaktu Rómov a Nerómov. Prieskum verejnej mienky z roku 1994 potvrdil, že sociálna dištancia bola vyššia vizolovanejších komunitách, čo

---

³⁰ Prieskum Ústavu pre výskum verejnej mienky (UVVM) citovaný Vašeckom, 2000a.

potvrďuje, že obyvatelia zmenšich dedín pocitujú voči Rómom negatívnejšie nálady než iné skupiny populácie.³¹

Rómski respondenti z Lubotína v okrese Stará Lubovna sa sťažovali, že mladí Nerómovia sa často pokúšajú vyhadzovať ich z miestnej krcmy a provokovať bitky. Jeden miestny Róm to komentoval: „*Dnes sú mladí iní než bývali. V minulosti sme nemali [s Nerómami] žiadne problémy.*“ Niektorí Nerómovia pripisujú vzrastajúce napätie zhoršujúcej sa ekonomickej situácií Rómov a súvisiace sociálne dopady ich chudoby, ako napríklad krádeže a zvýšená pôrodnosť, čo príslušníci väčšiny vnímajú ako ohrozenie.

V integrovaných spoločenstvách bola úroveň kontaktov a interakcie medzi Rómami a Nerómami prirodzene vyššia a ich vzťahy boli priateľskejšie. Mnohí rómski respondenti povedali, že udržiavajú pravidelné kontakty a niektorí poznamenali, že ak si chcú požičať peniaze, požičajú si radšej od Neróma než od iného Róma: „*Ak si požičiam peniaze od svojich nerómskych susedov, dôverujem im a oni vedia, že peniaze vrátim nacas. Zvyčajne odo mňa nechcú nijaký úrok.*“ V segregovaných a niektorých separovaných osadách si Rómovia zväčša požičiavajú od miestnych úžerníkov, pretože v osade neexistuje iná možnosť požičať si.

Segregovaní a marginalizovaní Rómovia postrádajú sociálne siete (kontakty), na ktoré by sa mohli spoliehať a ťažiť z nich. Do veľkej miery sú izolovaní od väčšinového obyvateľstva. Rómovia zriedkavo udržiavajú fungujúce vzťahy s inými etnickými skupinami, čo vedie k sociálnej dištancii a nepochopeniu na oboch stranách. Inštitúcie, najmä samosprávne orgány, verejné služby a kostoly sa najčastejšie nachádzajú v integrovaných oblastiach, do ktorých majú segregovaní Rómovia obmedzený prístup. Rómske deti sú často zaradované do osobitných škôl a tried. Sociálni pracovníci iba zriedkavo navštevujú segregované osady a vo všeobecnosti majú obmedzené kontakty s rómskymi osadami.

Vzťahy medzi Rómami. Miestne úrady v niektorých integrovaných osadách referovali, že osobné konflikty, v ktorých figurujú Rómovia, zvyčajne nie sú konfliktmi medzi Rómami a Nerómami, ale medzi miestnymi a cudzími Rómami. Starosta z mesta v okrese Stará Lubovna vysvetlil: „*Ak cudzí Róm spôsobuje v dedine nepokoje, zvyčajne je to miestny Róm, ktorý sa nanho príde sťažovať na políciu alebo miestny úrad.*“ Časť tohto napätia možno pripísať vnútroetnickým rozdielom. Rozhovory odhalili napäté vzťahy predovšetkým medzi slovensky hovoriacimi Rumungrami a maďarsky hovoriacimi olašskými Rómami v okolí Rimavskej Soboty.

Rómovia tiež identifikovali zdroje napätia medzi rôznymi rómskymi komunitami. Rómovia z integrovaných oblastí, najmä tí, ktorí koexistovali s nerómskymi susedmi počas najmenej jednej generácie, sa neidentifikujú s Rómami z osád. Rómovia z integrovaných oblastí mali tendenciu pozerat sa na Rómov zosád zhora a vyjadrovali názory ako je tento: „*My sme iná kasta*“; „*Rómovia [v osadách] si zaslúžia svoju situáciu kvôli svojmu životnému štýlu*“; alebo „*Môj otec by nezniesol, keby sme chodili za školu, ale týchto rodičov to nezaujíma.*“

Mnohí integrovaní Rómovia sa verejne nehlásia k Rómom kvôli stigmatizácii a diskriminácii. Jeden učiteľ z dediny v okrese Malacky nám rozprával o miestnom

³¹ Prieskum agentúry FOCUS citovaný Vašekom 2000a.

hudobnom súťažnom festivale detí zo základnej školy financovanom z prostriedkov PHARE. Učiteľ chcel, aby na festivale spievali niektorí z jeho rómskych žiakov. Avšak rodicia sa k účasti svojich detí postavili negatívne, pretože nechceli, aby boli v ich komunite identifikované ako Rómovia. Učiteľ však nakoniec rodičov prehovoril, aby svojim deťom dovolil zúčastniť sa a celá udalosť nakoniec skončila veľkým úspechom. Niektorí integrovaní Rómovia boli pyšní, že im rodicia doma nedovolili hovoriť rómsky. Vo všeobecnosti, Rómovia, ktorí chceli byť integrovaní, si udržiavali od ostatných Rómov odstup.

Hlavným zdrojom napätia medzi Rómami v rámci osád boli ekonomické konflikty medzi relatívne bohatšími a relatívne chudobnejšími Rómami. V dedine v okrese Malacky sme zaznamenali bitku vrómskej osady medzi obyvateľmi, ktorí žili na okraji osady a tými, ktorí žili bližšie k jej stredu. Objavili sa aj prípady vandalizmu, keď boli rozbité okná a poškodené niektoré domy. Ľudia z lepšie situovaných domácností odporúčali výskumníkom, aby nenavštevovali vnútornú časť osady, naznacujúc, že ich tam neprivítajú dobre, keďže už navštívili ich. Rómsky starosta dediny má malú záhradku, ale vysvetlil, že v nej nepestuje nič: „*Ak by som tam niečo pestoval, musel by som vo svojej záhrade aj spať,*“ povedal, naznacujúc, že chudobnejší Rómovia z osady by mu ukradli úrodu.

Sociálny kapitál

Sociálny kapitál väčšiny Rómov, najmä tých zo segregovaných osád, je podľa pozorovateľov nízky.³² Pre väčšinu z nich je najdôležitejšou inštitúciou ich najbližšia rodina a dôvera kvonakajším inštitúciám je v najmarginalizovanejších komunitách nízka alebo žiadna. Užšia ako i širšia rodina funguje ako uzavretý okruh ľudí, ktorého členovia si navzájom pomáhajú. V segregovaných osadách je prakticky jediným zdrojom kontaktov a pomoci. Keďže takmer všetky rodiny v osadách celia prakticky rovnakej miere materiálnej deprivácie, vzájomná pomoc medzi rôznymi rodinami je obmedzená. Dôvera medzi rôznymi rómskymi skupinami je takisto nízka. Jeden rómsky líder to vysvetlil:

„Róm žijúci na periférii dediny môže poskytnúť iba určité služby. Nemá možnosť komunikácie, mať vzťahy, zakladať rodinu. Má možnosť len v rámci tej malej komunity zakladať rodinné zväzky.“

Naproti tomu, integrovaní Rómovia udržujú bohatšie vzťahy so svojimi susedmi ako aj s Nerómami. V dedine Studienka v okrese Malacky staršia rómska vdova vysvetlila, že väčšina jej priateľiek sú nerómske dôchodkyne z dediny. Obyvatelia ďalšej dediny si často navzájom pomáhajú a rozvinuli dobré susedské vzťahy.

V case ekonomických ťažkostí predstavujú rodiny dôležitú sieť pre Rómov zo separovaných aj segregovaných osád. Mnohí Rómovia, ktorí si nemôžu nájsť prácu, sa stahujú späť do svojich osád, kde žijú ich príbuzní. V niektorých prípadoch tak ďalej znižujú svoju šancu nájsť si prácu, pretože sa stahujú do segregovanej osady. Jeden Róm, ktorý sa vrátil do Lipovca, osady v okrese Rimavská Sobota, vysvetlil: „*Stratili sme náš byt, pretože sme nemohli platiť, tak sme sa vrátili do domu mojej matky, kde žije aj moja*

³² V tomto prípade pojem „sociálny kapitál“ označuje systém inštitúcií, vzťahov a noriem, ktoré určujú kvalitu a kvantitu sociálnych interakcií spoločnosti, čo zahŕňa príbuzenské (rodinné) vzťahy, ako aj formálnu interakciu s verejnými inštitúciami, mimovládnyimi organizáciami a inými združeniami.

sestra s rodinou.“ Keďže mnohí Rómovia nevlastnia svoje domy, v prípade, že sa presťahujú, často u svojich príbuzných zostanú na „dlhodobej návšteve“ a nevybavia si potrebné povolenia na trvalý pobyt, čo následne negatívne ovplyvňuje ich prístup k sociálnym dávkam a službám.

V dôsledku toho žije v každej obci skupina Rómov, ktorí nemajú povolenie na trvalý pobyt. Mnohí z nich nemajú ani sobášny list, keďže mali neoficiálny sobáš. Obecné úrady často odmietajú udeliť im štatút trvalého pobytu argumentujúc, že v dome žije už príliš mnoho ľudí, alebo že obyvateľstvo osady rastie neprímeraným tempom.

5.2. Vzťahy s verejnými inštitúciami

Vzťahy s miestnymi samosprávami

Vzťahy medzi Rómami na jednej strane a starostami a členmi miestnych zastupiteľstiev na druhej sú komplikované. V niektorých prípadoch lídri obcí, do ktorých právomoci patria segregované rómske osady neskrývali pred výskumníkmi svoje vyhradené názory na Rómov. Do veľkej miery to bolo dôsledkom ich vlastnej frustrácie a nedostatku pochopenia a schopnosti reagovať na potreby svojich rómskych komún. Predseda jedného miestneho zastupiteľstva v okrese Malacky odmietol priznať, že v jeho obci žijú nejakí Rómovia, vysvetľujúc: „*Oficiálne sa hlásia k slovenskej národnosti, takže tu nemám žiadnych Rómov. Nevidím dôvod niečo komentovať.*“ Niektorí starostovia vo vzťahu k Rómom vyjadrili klasické negatívne stereotypy. Rómovia zasa obviňujú miestnych predstaviteľov z korupcie pri prijímaní ľudí do projektov verejnoprospešných prác a kritizujú ich za neochotu rozhodnúť o potrebných investíciách vo svojich osadách (napr. do výstavby ciest).

Väčšina starostov tvrdí, že navštevujú rómske osady, že poznajú svojich rómskych spoluobčanov a že sú si vedomí ich problémov a snažia sa ich riešiť. Rómovia však tvrdia, že ich skúsenosť je značne rozdielna, pričom poukazujú najmä na neschopnosť obecných predstaviteľov odvázať odpad z ich osady, vybudovať k nej prístupovú cestu alebo im umožniť prihlásiť sa v dedine na trvalý pobyt. Výnimkou v rámci skúmaných obcí bol primátor Malaciek, ktorý pravidelne navštevuje miestnu rómsku osadu a informuje jej obyvateľov o cerstvých iniciatívach mestského zastupiteľstva. Avšak štúdia nezistila žiadny prípad spolupráce medzi rómskymi a nerómskymi lídrami (napr. starostom, učiteľmi či farárom) v mene riešenia potrieb osád.

Niektorí Rómovia spomínali príklady diskriminácie zo strany miestnych úradníkov. Jedna rómska žena, ktorá je učiteľkou v miestnej škole povedala, že jej starosta odmietol prenajať miestny kultúrny dom na svadbu, pričom jej vysvetlil, že ak by to urobil pre ňu, musel by to urobiť aj pre ostatných Rómov a že „*iní ľudia by potom nechceli mať svoje svadby v kultúrnom dome, pretože by sa im priecilo jest z tanierov po Rómoch.*“

Participácia a politická reprezentácia

V poslednom desaťročí sa rómske skupiny na Slovensku nezvyčajne silno politicky aktivovali. Avšak v dôsledku ich rozštiepenosti bol výsledný efekt tejto aktivizácie značne obmedzený. Po páde komunistického režimu v roku 1989 bola v Československu založená celoštátna rómska politická strana pod názvom Rómska občianska iniciatíva (ROI), ktorá v prvých demokratických parlamentných voľbách v roku 1990 získala štyri mandáty vo Federálnom zhromaždení. V nasledujúcom období sa však rómska politická scéna začala stále viac štiepiť a postupne vzniklo takmer 15 celoštátnych a regionálnych

rómskych politických strán. V súčasnosti v slovenskom parlamente nesedí ani jeden rómsky zástupca. Naopak, zvýšila sa aktivita rómskych zástupcov na miestnej úrovni. V komunálnych voľbách v decembri 1998 bolo 56 Rómov zvolených do miestnych zastupiteľstiev a šiesti do úradu starostov.

Podľa ministerstva vnútra v posledných komunálnych voľbách kandidovalo 254 Rómov za rómske politické strany a bližšie neurčený počet Rómov, ktorí boli na kandidátkach väčšinových politických strán. Z nich bolo 56 kandidátov zvolených za poslancov a šiesti za starostov (v obciach Blatné Remety, Cicava, Jurské, Lomnicka, Luník IX, a Žehra).

Vo všetkých troch skúmaných okresoch bola účasť Rómov na občianskom živote nízka. Toto bolo najmä dôsledkom nedôvery vo verejných činiteľov a obmedzených informácií o komunálnych politikoch, ich úlohe a kompetenciách. Mnohí Rómovia vyjadrili apatiu a pocit beznádeje vsúvislosti so schopnosťou politikov zmeniť ich životy: „*Nikto z politických strán, ani z tých, ktoré si hovoria rómske, nás nenavštívil. Co pre nás robia?*“ Tento názor zdieľa mnoho Rómov.

Niektorí Rómovia priznali, že sú členmi politických strán, a to rómskych ako aj väčšinových. Iba veľmi málo Rómov vskúmaných oblastiach bolo politicky cinných. Výnimkou bola Lomicka v okrese Stará Lubovna, kde starosta je Róm. V inej osade jedna rómska žena, ktorá bola vydatá za Neróma a nehlásila sa krómskej národnosti, pracovala na miestnom úrade. V niektorých prípadoch však Rómovia pracovali ako poradcovia miestnych zastupiteľstiev.

Rómovia boli informovanejší o starostoch než o iných politikoch, keďže kandidáti na starostov častejšie navštevovali rómske osady v rámci svojej kampane. Objavili sa náznaky, že politickí kandidáti využívajú nedostatok vedomostí Rómov a ich limitovaný prístup k informáciám o kandidátoch. Jeden Róm povedal: „*Neviem [aký hlasovací lístok] som hodil [do volebnej urny], pretože neviem písať ani čítať, ale dali mi za to sto korún.*“ Niektorí Rómovia referovali, že ich terajší starosta im kúpil dary, napríklad bundy, aby si zabezpečil ich hlasy.

Úloha cirkvi

Cirkvi môžu zohrávať potenciálne veľmi dôležitú úlohu v rómskych komunitách, najmä pri budovaní mostov medzi rôznymi etnickými skupinami. Avšak vskúmaných oblastiach bola úroveň interakcie medzi miestnymi farármí a rómskymi osadami obmedzená. Niektorí faráři vyjadrili negatívne postoje k Rómom. Mnohí z nich sa sťažovali, že Rómovia navštevujú omše kvôli svojej poverčivosti: „*[Veria, že] ak ich dieta nie je pokrstené, bude v noci plakať a zomrie.*“ Istý farár pripustil, že Nerómovia sa vyhýbajú interakcii s Rómami a že to môže prerásť do predsudkov a nenávisť, avšak napriek tomu povedal: „*Je nevyhnutné udržiavať si od Rómov odstup, pretože ak im podáte prst, zoberú si celú ruku.*“

V niektorých prípadoch faráři údajne odmietli pokrstiť rómske deti, ak ich rodičia neboli zosobášení v kostole. Aj tu sa našli výnimky a mnohí faráři krstili rómske deti z vlastných farností ako aj zo susedných oblastí: „*Deti nemôžu trpieť [za svojich rodičov].*“ Niektorí faráři povedali, že sa pokúšali Rómom pomôcť, avšak keď sa im nepodarilo zmeniť ich, vzdali to: „*Niekoľkokrát som ich pozval do kostola. Prišli iba vtedy, keď som pre nich zohnal nejaké šaty alebo darceky. Ale keď som ich poprosil, aby*

mi pomohli vkostole, slúbili, že prídu, ale už sa tu neukázali. Do kostola chodia len vtedy, keď niečo potrebujú.“

Rómovia zo segregovaných komunít hovorili, že sa vo všeobecnosti necítia vkostoloch vítaní. Niektorí Rómovia, ktorí do kostola chodia povedali, že im prideliť miesta oddelené od Nerómov. Rómovia zistej segregovanej osady líčili, že na den Svätého Mikuláša miestny farár pripravil mikulášske darceky pre všetky deti okrem rómskych.

KAPITOLA 6: ASPEKTY RÓMSKEJ POLITIKY

6.1. Výzvy a príležitosti

Nájsť riešenie problému chudoby Rómov na Slovensku je komplexná úloha, ktorá si vyžiada čas a spoluprácu mnohých partnerov, a to Rómov aj Nerómov. V priebehu posledného desaťročia bolo možné sledovať vysokú aktivitu vo vypracúvaní projektov pre rómsku komunitu zo strany vlády i mimovládnych organizácií. Nedávna revízia zástupcov Európskej únie a Open Society Foundation v Bratislave identifikovala vyše 900 projektov mimovládnych organizácií zameraných na Rómov.³³ Napriek tejto mohutnej aktivite je k dispozícii iba málo poznatkov o skutocnom dosahu týchto iniciatív a praktických skúseností z nich vyplývajúcich, najmä v dôsledku nedostatku zabudovaných monitorovacích a vyhodnocovacích mechanizmov.

Analýza podmienok Rómov žijúcich v osadách vyvoláva znepokojenie ohľadne budúcej politiky. Ústrednou otázkou vyvolanou touto štúdiou je, ako vyvinúť efektívnu stratégiu na uspokojovanie potrieb Rómov zosád. Najsegregovanejšie a geograficky izolované osady celia najťažších výzvam na všetkých frontoch, vrátane prístupu k pracovným príležitostiam a verejným službám, zatiaľ čo podmienky v integrovaných osadách sú priaznivejšie. Hoci uznávame dôležitosť prijatia okamžitých opatrení na uspokojenie základných potrieb obyvateľov najchudobnejších osád, investovanie do osád môže v dlhodobejšom horizonte viesť k hlbšiemu zakoreneniu segregácie a následne pokračujúcej marginalizácii a zbedacovaniu.

Na túto dilemu neexistujú žiadne jednoduché odpovede. Zlyhanie koncepcií a opatrení socialistickej éry zameraných na násilnú asimiláciu Rómov naznačuje, že nabádať Rómov, aby opustili svoje osady, nie je schodným riešením. Na druhej strane skúsenosť s existujúcimi projektmi na Slovensku a v Maďarsku ilustruje dôležitosť angažovanosti a participácie Rómskych komunít na koncepciách a projektoch. V tomto zmysle by bolo dobré zvážiť prijatie vyváženého balíka krátkodobých a strednodobých opatrení zameraných na: (i) zlepšenie základných životných podmienok Rómov v najchudobnejších osadách a (ii) rozšírenie možností Rómov ťažiť z príležitostí v rámci národného hospodárstva prostredníctvom vzdelania, zamestnania a prístupu k verejným službám.

Riešenie vylúčenia

Dôležitým záverom tejto štúdie je, že stupeň segregácie a marginalizácie rómskej osady úzko súvisí s úrovňou chudoby v osade. Zatiaľ čo povahu tohto vzťahu je potrebné potvrdiť rigoróznym empirickým výskumom, základné zistenia hovoria jasnou rečou: Rómovia žijúci vo vzdialenejších a segregovanejších osadách majú menej príležitostí zúčastňovať sa na pracovnom procese, využívať sociálne služby, vrátane vzdelania a zdravotnej starostlivosti, napojiť sa na sociálne siete a získať informácie o ekonomických príležitostiach, ako napríklad práci. Inými slovami, geografické a sociálne vylúčenie sú dôležitými korelátmi chudoby. Naopak, Rómovia z integrovaných oblastí castejšie prichádzajú do styku s Nerómami, sú lepšie informovaní a v lepšej pozícii identifikovať a využiť svoje príležitosti.

---

³³ Túto projektovú databázu možno nájsť na adrese: www.osf.sk. Vyhodnotenie urobila skupina výskumníkov, ktorí zhodnotili 16 projektov zameraných na pomoc Rómom.

Tieto zistenia majú zásadný vplyv na budúce koncepcie. V prvom rade zdôrazňujú rozmanitú povahu slovenských Rómov a následne potrebu uplatňovať rôzne prístupy za odlišných okolností. Po druhé naznačujú, že intervencie, ktoré redukujú izoláciu a vylúčenie Rómov prostredníctvom integrácie, môžu v dlhodobom horizonte umožniť zlepšenie životných podmienok. To neznamená, že uplatňované programy a koncepcie by sa mali navrátiť k praxi násilnej asimilácie typickej pre socialistické obdobie. Naopak, presadzované koncepcie a projekty by mali brať ohľad na špecifiká rómskej kultúry a túžbu rómskych komunít udržať si svoju kultúrnu identitu. Tento zámer možno dosiahnuť iba prostredníctvom participácie samotných Rómov. V mnohých úspešných projektoch pôsobili rómski mentori ako prostredníci medzi rómskymi a nerómskymi komunitami. Napríklad rómski učiteľskí asistenti, ktorí pracujú s rodičmi, alebo poradcovia, ktorí pre Rómov pomáhajú nájsť pracovné miesta, môžu uľahčiť integráciu a pritom posilniť rómsku komunitu (pozri box 6.2).

Riešenie problému vylúčenia a negatívnych dopadov segregácie zároveň vyžaduje prekonanie rozporov medzi rómskymi a nerómskymi spoločenstvami. Opatrenia v tejto oblasti vyžadujú účasť Rómov, ako aj Nerómov. Na prekonanie kultúrnych bariér môže výrazne poslúžiť vzdelávací proces prostredníctvom multikultúrneho vzdelávania a zahrnutia histórie a kultúry Rómov a iných menšín do vyučovacích osnov. Vzdelávanie učiteľov, predstaviteľov miestnych samospráv a personálu rôznych sociálnych služieb môže tiež napomôcť riešeniu diskriminácie v oblasti verejných služieb. V neposlednom rade verejné informacie kampane môžu propagovať multikultúrnosť a zvýšiť povedomie občanov o diskriminácii.

Cielený resp. necielený prístup

Dôležitú úlohu bude hrať, či prijaté programy a koncepcie budú úzko cieleňé na konkrétnych Rómov, na chudobné komunity alebo na rómsku populáciu ako celok. Cieleňé programy môžu byť šité na mieru konkrétnych požiadaviek Rómov, avšak na druhej strane môžu vytvoriť rozdiely medzi komunitami a vzájomnú zlobu, že niektorým skupinám sa dostáva špeciálneho zaobchádzania. Širšie cieleňé programy môžu byť jednoduchšie vykonateľné, politicky populárnejšie a možno aj efektívnejšie pri prehľbovaní integrácie a kohézie. Na druhej strane nemusí byť v ich silách vyriešiť problémy najchudobnejších a najizolovanejších rómskych osád.

V mnohých oblastiach je opodstatnené prijať voči Rómom koncepcie, ktoré sú inak zamerané a intenzívnejšie než tie zamýšľané pre väčšinovú populáciu. Napríklad sú potrebné špecifické intervencie na riešenie najpálčivejších problémov chudoby v osadách, nízkej školskej dochádzky a nedostatku pracovných príležitostí. Keďže Rómovia tvoria početnú a stále sa zväčšujúcu skupinu slovenskej populácie, riziká plynúce z necinnosti sú vysoké, vrátane pokračujúceho rastu podtriedy, ktorá môže narušiť celkový ekonomický rast a zvýšiť sociálne nerovnosti.

Mnohoraká povaha chudoby v rómskych osadách zároveň zdôrazňuje potrebu intervencií, ktoré prestupujú hranice jednotlivých rezortov. Koncepcie a opatrenia môžu riešiť niekoľkoraké zámery prostredníctvom projektov komunitného rozvoja a iných iniciatív. Napríklad projekt bytovej výstavby by mohol Rómov zainteresovať na budovanie a zlepšovanie infraštruktúry a zároveň poskytnúť potrebnú prax v stavebníctve, ako aj pracovné príležitosti. Podobne, vzdelávací projekt by mohol zahrnúť zvýšenie povedomia o otázkach verejného zdravia alebo podpore sociálnej pomoci prostredníctvom školských

obedov a prístupu k vzdelávacím materiálom. Pri navrhovaní a realizácii projektov je obrovský priestor pre kreativitu a viacodvetvový prístup.

Participácia

Bez ohľadu na to, či sú programy a koncepcie explicitne určené pre Rómov alebo nie, ich zaangažovanie a participácia je kľúčová. Jasné poučenie zo skúseností s koncepciami a programami zameranými na Rómov v období socializmu, ako aj počas obdobia transformácie hovorí, že participácia a zaangažovanie Rómov na príprave, realizácii a vyhodnocovaní programov je kľúčová pre fungovanie akejkoľvek iniciatívy. Slovenská skúsenosť to len podčiarkuje, nakoľko dedičstvo neúspešnej politiky násilnej asimilácie zo socialistického obdobia stále prežíva vo forme zakladania oddelených rómskych osád či osobitných škôl, ako aj vo vzťahoch medzi Rómami a Nerómami.

Zabezpečenie rómskej zaangažovanosti v rozvíjaní projektov a koncepcií závisí od existencie efektívnych mechanizmov participácie. Hoci sa angažovanosť Rómov v rámci občianskej spoločnosti a rôznych aspektov určovania politiky stále zvyšuje, hlavnou úlohou bude zabezpečiť efektívnu komunikáciu a ďalšie zvýšenie ich angažovanosti. Pokracujúce rozširovanie príležitostí pre Rómov zúčastňovať sa na aktivitách občianskej spoločnosti na lokálnej i celoštátnej úrovni je v tomto ohľade kľúčové. Dôležité prvky tohto procesu sú aktivity rómskych mimovládnych organizácií a Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske záležitosti.

Zaangažovanosť Nerómov je rovnako dôležitá. Táto správa poukázala na riziká separácie a segregácie. Rómovia, ktorí nemajú príležitosť na interakciu so širšou spoločnosťou, či už s inými rómskymi komunitami alebo s Nerómami, sú úplne odrezaní od spoločnosti vrátane trhu práce, vzdelania a širokej škály verejných služieb. Vzrastajúce kontakty a partnerstvá medzi Nerómami a Rómami by mohli uľahčiť začlenenie Rómov do spoločnosti a pôsobiť proti nedôvere a zlej komunikácii, ktorá obmedzuje miestny a spoločenský rozvoj.

Súvislosť so štrukturálnymi reformami

Množstvo tém identifikovaných touto štúdiou sa vzťahuje na koncepčné problémy, ktoré treba systematicky riešiť na celoštátnej úrovni. V prvom rade je potrebné znížiť nezamestnanosť a zvýšiť dopyt po práci prostredníctvom ekonomického rastu a reforiem na jeho podporu. Riešenie problému nezamestnanosti je kľúčovým krokom k znižovaniu chudoby a zvyšovaniu životnej úrovne Rómov i Nerómov. To vyžaduje všestranný prístup. Najdôležitejšia, hoci sama osebe nedostacujúca požiadavka je udržanie makroekonomickej a politickej stability a pokračovanie v reforme finančného sektora.³⁴

Nárast pracovných príležitostí priamo závisí od vytvorenia priaznivejšieho prostredia na tvorbu pracovných miest, vrátane opatrení na podporu malého a stredného podnikania a zlepšenie prístupu drobných podnikateľov k úverovým zdrojom. Mnohé z týchto opatrení môžu mať pozitívny vplyv na rómske aj nerómske domácnosti tým, že podporia samozamestnávanie a podnikanie, čo boli tradícne ekonomické aktivity rómskych populácií vo veľkej časti strednej a južnej Európy. Ďalšou celoštátnou úlohou, ktorá môže mať pozitívny dopad na nekvalifikovanú pracovnú silu Rómov, je zníženie nemzdových nákladov na prácu. Vysoké dane zo mzdy a odvody totiž odrádzajú zamestnávateľov od zamestnávania nekvalifikovaných pracovníkov, keďže títo sú relatívne

³⁴ Kvôli detailom o týchto opatreniach a ich zdôvodneniu, prosím pozri Svetová banka, 2001.

drahší ako kvalifikovaní pracovníci. Štúdie z mnohých krajín OECD potvrdzujú, že najviac na odvodové zataženie dopláca nekvalifikovaná pracovná sila a najnovší dôkaz zo Slovenska to len potvrdzuje (Blanchard a kol. 1995, Svetová banka, 2001).

Reforma školstva je ďalším systémovým problémom, ktorý má pre rómsku komunitu zvláštny význam. Rozsiahla reforma všeobecného ako aj odborného školstva je potrebná, aby efektívnejšie pripravila pracovníkov na trh práce. Rozšírené odborné vzdelávanie doplnené o prvky zosnov všeobecného vzdelávania má potenciál pritiahnúť mladých Rómov a pomôcť im získať zručnosti, ktoré budú môcť využiť na trhu práce. Stredoškolské vzdelávacie programy a osnovy je tiež potrebné zrevidovať, tak aby žiakom poskytovali adekvátnu prípravu na profesionálnu kariéru, čo sa dá dosiahnuť presunutím ťažiska z odborného a technického vzdelávania na všeobecnejšie akademické programy.

Dalším kľúčovým problémom je reforma systému sociálnej pomoci, ktorá by zlepšila stimuly pre hľadanie si práce a znížila riziko spadnutia do pasce závislosti. Ako sme spomenuli v Kapitole 4, odstránenie prekážok participácie na trhu práce musí byť prioritou slovenskej reformy. To možno dosiahnuť zavedením schémy postupného krátenia sociálnych dávok, takže zamestnaní pracovníci zarábajúci nízke mzdy by stále mali nárok na (zníženú) časť svojich dávok. To by mohlo zlepšiť stimul pracovať pre tých, ktorí sú na pokraji zamestnanosti a nezamestnanosti a zároveň by zvýšilo príjem nízko-príjmových pracujúcich rodín.

Okrem zefektívnenia peňažných dávok sa reforma systému sociálnej pomoci musí zamerať aj na zlepšenie úlohy sociálnych pracovníkov v práci s chudobnými komunitami. Momentálne sociálni pracovníci fungujú skôr ako úradníci, preto by sa mali rozšíriť ich kapacity pre prácu s jednotlivcami a domácnosťami. Pre mnohých Rómov z najizolovanejších osád predstavujú sociálni pracovníci jediný kontakt s okolitým nerómskym svetom. Sociálni pracovníci by preto mohli slúžiť ako sprostredkovatelia ďalších sociálnych služieb a poskytovať domácnostiam informácie o pracovných príležitostiach, poradenstvo a ďalšie druhy podpory.

Zlepšenie informovanosti

Táto štúdia zdôraznila urgentnú potrebu zlepšiť stav informovanosti o situácii Rómov ako aj zaviesť komplexný monitoring a vyhodnocovanie projektov a koncepcií. V prvom rade je potrebné aktualizovať základné informácie o životnej úrovni na Slovensku, tak aby splnili medzinárodný štandard. Momentálne sú Mikrocensus z roku 1996 a prieskumy rozpočtov domácností (Household Budget Surveys – HBS) jediné dostupné súbory údajov na meranie prosperity slovenských domácností. Oba prieskumy majú významné metodické nedostatky, čo obmedzuje ich použiteľnosť pre posudzovanie životnej úrovne populácie vo všeobecnosti a špeciálne Rómov (Svetová banka, 2001). Výber vzoriek pre Mikrocensus a HBS ignoruje väčšinu rómskych osád a značne podhodnocuje zastúpenie rómskej populácie. Dôležitou prioritou pre Slovensko by sa malo stať vyvinutie stratégie monitorovania chudoby na základe pravidelných a celoštátnych reprezentatívnych prieskumov.

Okrem zaplnenia medzier v údajoch o prosperite domácností je veľmi dôležité doplniť potrebné informácie o špecifických témach. Táto štúdia ilustruje absenciu najnovších údajov o základných sociálnych indikátoroch rómskej populácie, napr. o prístupe k vzdelaniu, pozícii na trhu práce a zdravotnom stave. Hoci uznávame

opodstatnenosť obáv o ochranu súkromia, najnovšie údaje sú pre politikov kľúčové, aby mohli rozhodnúť o štruktúre programov a monitorovať ich výsledky. Ochrana súkromia môže byť rešpektovaná tým, že Rómovia budú deklarovat svoju etnicitu dobrovoľne, ako aj využívaním pravidelných reprezentatívnych prieskumov namiesto celoštátnych úradných záznamov pri zbieraní údajov o špecifických témach.

Zaangažovanie rómskych združení – tak ako tomu bolo pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001 – pri príprave a realizácii prieskumov a analýz je rovnako veľmi dôležité. Kvalitatívne posúdenie môže takisto poskytnúť cenné informácie pre konečnú podobu projektu. Základné informácie o podmienkach v rómskych osadách sú žalostne nedostatočné. Terénny tím výskumníkov zistil, že oficiálna vládna databáza udržiavaná Úradom splnomocnenca vlády SR pre rómske záležitosti obsahuje chyby a medzery; preto by táto databáza mala byť aktualizovaná, aby mohla slúžiť ako efektívny nástroj na prípravu a cielenie koncepčných zásahov na miestnej úrovni.

Dôležitosť zabudovania monitorovacích a vyhodnocovacích mechanizmov do prijímaných projektov a koncepcií nie je nikdy dost zdôraznená. Monitoring by mal byť integrálnou súčasťou všetkých projektov, aby sa určila zodpovednosť. Rovnako dôležité sú vyhodnotenia, ktoré posúdia dopad a výsledky projektov. To si vyžaduje zozbierať pociatočné údaje na začiatku projektu, aby bola k dispozícii porovnávacia báza po dokončení projektu. Napríklad koncepcia zameraná na zvýšenie školskej dochádzky by mala zmerať mieru dochádzky pred rozbehnutím projektu a následne posúdiť, či účastníci ostanú v škole počas projektu a po ňom. Casový horizont pre vyhodnotenie výsledkov by mal byť zvolený tak, aby mohol posúdiť aj dlhodobejšie dopady. V prípade vzdelania by sa teda vyhodnotenie nemalo sústreďovať iba na to, či budú deti po skončení projektu stále chodiť do školy, ale aj na to, či ju úspešne skončia a budú pokračovať v ďalšom vzdelávaní a tiež ako projekt ovplyvnil ich šance uspieť vo vyššom vzdelaní a na trhu práce.

6.2. Navrhované stratégie a opatrenia

Táto časť určuje rôzne možnosti koncepcií a opatrení, ktoré možno realizovať v záujme zlepšenia životných podmienok Rómov eliminovaním ich chudoby a zlepšením budúcich príležitostí prostredníctvom rozšírenia ich prístupu k vzdelaniu a práci. Ťažko pri tom zpríkladov a skúseností rôznych projektov na Slovensku, ale aj v iných európskych krajinách. Realizácia týchto opatrení si bude vyžadovať spoluprácu ministerstiev, miestnych samospráv, rómskych komunít, mimovládnych organizácií a medzinárodných partnerov.

Zlepšenie životných podmienok

Bývanie. Bolo by vhodné prijať opatrenia na zlepšenie úbohých životných podmienok niektorých najzaostalejších rómskych osadách a skvalitnenie ich komunálnej vybavenosti. Prioritou bytovej politiky je vytvorenie podmienok, ktoré umožnia komunitám a miestnym samosprávam zlepšiť bytový fond a základnú miestnu infraštruktúru, napr. cesty a vodovody, a zabezpečiť následnú údržbu. Zoznam opatrení môže zahŕňať:

- Vysporiadanie majetkových pomerov a vyriešenie sporných otázok súvisiacich s vlastníctvom pôdy a budov, ktoré zabrania obyvateľom a miestnym samosprávam investovať do skvalitňovania a údržby majetku.

- Revidovanie a zjednodušenie postupov pri získaní stavebného povolenia, čo by obyvateľom umožnilo skvalitniť svoje bývanie.
- Zverejnenie jasných informácií o postupoch pri žiadosti o stavebné povolenie a získaní nehnuteľného majetku.

Komunálna vybavenosť. Je potrebné stanoviť mechanizmy zlepšovania komunálnej vybavenosti a verejných služieb v osadách. Možnosti sú nasledovné:

- Zlepšiť prístup ku komunálnej vybavenosti a verejným službám tým, že sa izolované osady stanú súčasťou hlavných inžinierskych sietí. Hoci by obyvatelia za túto vybavenosť mali platiť, bolo by vhodné zvážiť vládne dotácie pre rodiny s nízkym príjmom, najmä v prípade vybavenosti, ktorá je vo verejnom záujme, napr. hygiena.
- Zaviest stimuly pre miestne samosprávy a komunity na zlepšenie poskytovania služieb v osadách, napr. prostredníctvom centrálného fondu, ktorý by rozdeľoval prostriedky chudobným komunitám podľa jasných celoštátnych kritérií.
- V rámci programov verejnoprospešných prác vytvoriť príležitosti na zlepšenie základnej infraštruktúry a služieb v rómskych komunitách.

Zlepšovanie príležitostí

Vzdelanie. Zvýšenie vzdelanostnej úrovne Rómov je kľúčové pre zlepšenie ich schopnosti využiť príležitosti v ekonomike a na trhu práce. Hlavnými cieľmi opatrení v oblasti školstva by malo byť najmä odstránenie prekážok, ktoré bránia rómskym deťom začať školskú dochádzku, udržanie detí v škole, keď už do nej začnú chodiť a uľahčenie prechodu zo základnej na strednú školu. V neposlednom rade môže zlepšenie kvality vzdelávania rómskych žiakov znížením ich nadmerného zaradovania do osobitných škôl a segregovaných tried zvýšiť ich šance v ďalšom vzdelávaní a na trhu práce, ako aj eliminovať segregáciu. V oblasti vzdelania bolo na Slovensku rozbehnutých mnoho úspešných projektov.

Experiment so zavedením tried nultých ročníkov v roku 1992 uľahčil rómskym deťom vstup na základné školy. Projekt Krok za krokom realizovaný nadáciou Škola dokorán v spolupráci s Inštitútom otvorenej spoločnosti je zasa zameraný na pomoc znevýhodneným deťom od materskej školy až po štvrtý ročník základnej školy. Projekt stavia na angažovanosti rómskych pedagogických asistentov, ktorí vytvárajú kontakty medzi komunitou a školou, a experimentuje s inovátívnymi vyučovacími metódami v snahe zaangažovať do vzdelávacieho procesu deti aj ich rodičov. Podobný prístup zvolila Nadácia pre rómske deti, ktorá založila pilotné „vzdelávacie centrá“, kde sa rodičia vzdelávajú spolu s deťmi.

Pozitívne skúsenosti týchto iniciatív by mohli byť zapracované do všeobecného vzdelávacieho systému, vrátane:

- Eliminovania ekonomických bariér, ktoré deťom bránia v začatí školskej dochádzky koordináciou sociálnej pomoci a vzdelávacích koncepcií v mene zmiernenia nákladov na vzdelanie pre chudobné rodiny. Programy by mohli zahnať štipendiá, školské obedy zdarma, a podmienenie oprávnenosti rodičov poberať sociálne dávky školskou dochádzkou detí. Sociálni pracovníci môžu zohrať dôležitú úlohu pri identifikácii domácností, ktoré potrebujú pomoc.

- Zvyšovania dochádzky do materských škôl. Predškolské programy sú dôležité kvôli príprave detí na prostredie školskej triedy a prekonanie jazykových a kultúrnych rozdielov. Skúsenosti z programu nultých ročníkov a ďalších iniciatív by mali poslúžiť ako štart. Zvýšenie predškolskej dochádzky by malo zahrať aj zvýšenie dostupnosti predškolských služieb v osadách a vyriešenie problému obmedzeného dopytu zaangažovaním rodičov na vzdelávaní a zvýšením ich povedomia o dôležitosti vzdelania.
- Vzdelávania rómskych učiteľov a pedagogických asistentov, ktorí môžu pracovať s rodičmi i žiakmi a slúžiť ako pozitívne príklady, čo je dôležitý nástroj na zainteresovanie Rómov na vzdelávaní, vybudovanie mostov medzi Rómami a Nerómami a zvýšenie dostupnosti vzdelania v izolovaných osadách.
- Umožnenia rómskym žiakom pokračovať vstredoškolskom vzdelaní využívaním nepovinných aktivít, poškolských tutoriálov a poskytovaním sociálnej a ekonomickej podpory. Najmä v Madarsku bolo zavedených niekoľko modelov alternatívneho vzdelania pre rómskych žiakov, ktoré môžu poslúžiť ako vzor (Orsos, 2001).
- Reformovania osobitného školstva zvýšením jeho zamerania na žiakov so skutočným postihnutím. Zlepšenie kvality vzdelania Rómov môže mať pozitívny dopad na školskú dochádzku i študijné výsledky. Hlavným cieľom je eliminovať diskrimináciu v rámci vzdelávacieho systému spolu súľohou osobitných škôl a separovaných tried. Osobitné školstvo by sa následne malo reformovať a zamerať sa na skutočné poruchy schopností uenia sa a potreby detí v ohrození. To by malo zahrať aj zmenu vstupných testov, ktoré by mali odhaliť skutočné poruchy schopností detí ucit sa.
- Obmedzenia praxe preradovania Rómov do osobitných tried a škôl, čo by mohlo zlepšiť kvalitu ich vzdelania a zároveň znížiť mieru segregácie medzi rómskymi a nerómskymi komunitami. V rámci škôl by sa to malo prejavit zrušením oddelených tried. V prípade geograficky vzdialených osád by sa mohli zväžiť ďalšie možnosti podľa vzoru pilotného projektu z Bulharska, v rámci ktorého sa rómske deti preradujú z rómskej do integrovanej školy (pozri box 6.1).

➤

Box 6.1: Desegregácia rómskych škôl v Bulharsku: Vidinský model

V Bulharsku existuje mnoho škôl, ktoré tamojšie ministerstvo školstva označilo za „rómske“. Tieto školy sa nachádzajú v rómskych lokalitách a chodí do nich nadmerné množstvo rómskych žiakov, niekde až 80 percent. Nadpriemerné zastúpenie rómskych žiakov v týchto školách je dôsledkom geografických podmienok a vysokej koncentrácie Rómov v niektorých oblastiach, avšak aj diskriminácie zo strany nerómskych rodičov a učiteľov, ktorí podporujú sústredovanie nerómskych žiakov v iných školách. Kvalita vyučovacieho procesu a školskej infraštruktúry v rómskych školách je podstatne nižšia než v bežných školách.

V meste Vidin Inštitút otvorenej spoločnosti v spolupráci s rómskou mimovládnu organizáciou DROM vyvinuli inovatívny program zameraný na integráciu rómskych žiakov do bežného vzdelávacieho systému. Vidin je mesto s 85 000 obyvateľmi v severozápadnom Bulharsku, z ktorých sa pri sčítaní obyvateľstva v roku 1992 šesť percent prihlásilo k rómskej národnosti. V školskom roku 2000/2001 bolo 460 miestnych žiakov, predstavujúcich 50 percent všetkých žiakov v školskom veku, integrovaných do bežných škôl. V tomto školskom roku ich má byť ešte viac. V rámci projektu sa žiaci zväzujú do zosady do škôl a späť. Okrem dopravy projekt zaviedol funkciu rómskych inštruktorov, ktorí sú stycnými osobami medzi rodičmi a školou so zámerom povzbudzovať školskú dochádzku. Žiaci z rodín s nízkym príjmom dostávajú topánky a školské obedy zdarma – žiaci ich dostávajú v autobuse, aby sa vyhli stigmatizácii pri preberaní obedov v škole.

V lete 2000 predstavitelia DROM chodili v rómskej osade odo dverí k dverám, vysvetľujúc zmysel projektu rómskym rodinám. Snažili sa pritom získať na svoju stranu aj školy, primátora mesta a médiá. Projekt napokon získal podporu všetkých zúčastnených strán svýnimkou primátora, ktorý sa však nepokúšal projekt blokovat. So súhlasom mnohých rómskych rodičov zástupcovia DROM pozvali predstaviteľov šiestich bežných škôl vo Vidine, aby sa zúčastnili na nakrúcaní televízneho programu, v ktorom každá škola predstavila svoj program, filozofiu a učiteľov. Rómski rodičia si následne vybrali školu, ktorá sa im pre ich deti videla najlepšia. Nielenže to zmiernilo ich obavy, ale zároveň to bolo prvýkrát, kedy ich názor zodpovedne inštitúcie zaujímal.

Vyjadrením úspešnosti projektu na konci prvého semestra bola 100-percentná školská dochádzka; priemer známok na polročných vysvedceniach rómskych žiakov, ktorý bol identický s tým u nerómskych žiakov; spokojnosť rodičov i učiteľov; žiadne známe prejavy protirómskeho rasizmu na zúčastnených školách; plná podpora zo strany regionálneho riaditeľstva ministerstva školstva; a výzvy ostatným mestám, aby príklad nasledovali. Okrem toho, 35 rómskych rodičov zúčastnených detí začalo v školách študovať vo vzdelávacích programoch pre dospelých. Traja tínedžeri z tretieho ročníka, ktorí vypadli, požiadali o znovuzaradenie do programu a učelia súhlasili, že v extra case ucivo dobehnú s nimi i ostatnými. Negatívom programu bolo, že 24 žiakov prepadlo z jedného alebo viacerých predmetov a traja program opustili. Z nich jeden sa vrátil do rómskej školy a dvaja ôsmaci, ktorí boli negramotní, vypadli.

Doterajší úspech programu možno pripísať trom základným faktorom. Po prvé, rodičia cítia, že (a) ich deti sú chránené pred rasovým ponižovaním, keďže sú do školy a späť prepravovaní autobusom a celý deň na ne dohliada dospelý Róm, a že (b) sú schopné vyhovieť aj vyšším vzdelávacím štandardom. Po druhé, školy prijali mladých, ale dospelých rómskych inštruktorov, ktorí dohliadajú na to, že s deťmi sa nezaobchádza zle. Inštruktori zároveň monitorujú zainteresovanosť rodičov pri dohliadaní na domáce úlohy detí a účasť žiakov na mimoškolských aktivitách, ako aj čistotu, riadnu stravu a vhodné oblečenie detí. Pomáhajú učiteľom s ucebnými pomôckami a s chápaním rómskych kultúrnych špecifik. Prostredníctvom inštruktorov a miestnej rómskej mimovládnej organizácie, ktorá ich zamestnáva, sú známky a pokrok detí v škole monitorované každý deň; problémy sú riešené priamo na mieste. Po tretie, deti sú šťastné, že chodia do škôl, kde sa môžu ucíť. Pokračujúce vyhodnocovanie výsledkov projektu bude kľúčové pre pochopenie dlhodobého efektu Vidinského projektu.

Tento prístup by mohol byť aplikovaný aj na Slovensku. Avšak je potrebné zdôrazniť, že mnoho rómskych detí v Bulharsku ovláda Bulharcinu, čo bezpochyby prispelo k okamžitému úspechu projektu. V krajinách ako je Slovensko, kde rómske deti na východe krajiny neovládajú slovenčinu, budú predškolské programy zamerané na ich osvojenie si oficiálneho jazyka a sociálnu integráciu kľúčovými podmienkami.

Zdroj: Inštitút otvorenej spoločnosti

Zdravotná starostlivosť. Riešenie problému zlého zdravotného stavu Rómov je dôležitým predpokladom zlepšenia ich schopnosti participovať na vzdelaní a trhu práce. Zlepšenie monitorovania ich zdravotného stavu je dôležitou prioritou. Kľúčové je zvýšiť efektívnosť monitoringu prenosných chorôb ako napríklad tuberkulóza, hepatitída a HIV/AIDS. Ďalšie priority zahŕňajú:

- Zlepšenie dostupnosti zdravotnej starostlivosti vizitovaných rómskych osadách prostredníctvom mobilnej starostlivosti. Koncepcie na zlepšenie dosahu zdravotníctva do vzdialených vidieckych oblastí a mestských komunít by mohli zahŕňať stimuly pre praktických lekárov, ako aj zdravotníckych a sociálnych pracovníkov, ktorí by v komunitách pracovali na riešení ich problémov a propagovaní prevencie.
- Posilnenie opatrení na zlepšenie verejného zdravia zainteresovaním škôl a sociálnych pracovníkov. Odstúpenie od praxe zdravotných prehliadok v školách viedlo k nedostatkom v poskytovaní informácií niektorým osadám. Učelia a sociálni pracovníci môžu hrať dôležitú úlohu pri zdravotnej osвете vrómskych komunít a uľahčení interakcie medzi Rómami a zdravotníckymi pracovníkmi. Informačné kampane sú takisto kľúčové pri reagovaní na mnohé problémy moderného zdravia, vrátane zneužívania návykových látok, pohlavných chorôb a problémov súvisiacich s nedostatocnou výživou a hygienou. Ďalšie iniciatívy by mohli zahŕňať zlepšenie v propagovaní verejného zdravia v médiách a koordináciu s inštitúciami pri práci v rómskej komunite, najmä cirkvami a mimovládnyimi organizáciami.

- Zlepšenie reprodukčnej zdravotnej starostlivosti. Osveta v oblasti reprodukčného a pôrodného zdravia pomáha prekonávať kultúrne tabu, napr. strach zprehliadok v súvislosti s rakovinou krčka maternice. Niektoré projekty PHARE sú zamerané na riešenie ženských zdravotných problémov rôznymi spôsobmi. V krajinách iných regiónov existujú príklady úspešných projektov na zlepšenie zdravia žien prostredníctvom skupinovej terapie a osvety.

Zamestnanosť. Vytváranie pracovných príležitostí je pre Slovensko prioritou. Je kľúčové, aby pracovné príležitosti boli dostupné všetkým a aby aj najchudobnejší ľudia mali prostriedky na využitie nových príležitostí. Ak sa to nepodarí dosiahnuť, jadro chudoby alebo „podtrieda“ neprestane existovať. V prípade Rómov treba venovať špeciálnu pozornosť odstránovaniu dodatočných prekážok ako napríklad nižšia úroveň vzdelania, geografická izolácia a diskriminácia. Skúsenosti Španielska a Maďarska poskytujú príklady perspektívnych projektov zamestnanosti, ktoré by Slovensko mohlo využiť (pozri box 6.2).

Box 6.2: Propagovanie zamestnanosti medzi Rómami

Vo východnej a západnej Európe boli rozbehnuté rôzne programy propagácie zamestnanosti a zárobkových pracovných príležitostí medzi Rómami. Jeden znajznámejších je projekt nadácie Autonomia v Maďarsku, ktorý poskytuje granty a bezúročné pôžičky na rozvoj programov zamestnanosti Rómov. Ich iniciatívy zahŕňajú chov hospodárskych zvierat, poľnohospodárske programy a rozvoj drobného podnikania.

Úspech projektov Autonomie, vyjadrený mierou splácania jej pôžičiek sa od svojho založenia v roku 1990 značne zvýšil. V roku 1998 miera splácania dosiahla takmer 80 percent, čo je výrazné zlepšenie oproti 10 percentám v prvom roku projektu. Zástupcovia Autonomie pripisujú toto zlepšenie zaangažovaniu vycvicených inštruktorov – niektorí z nich sú Rómovia – ktorí úzko spolupracujú s tímom organizátorov počas celého obdobia organizácie projektu. Autonomia sa momentálne snaží rozšíriť svoje programy do ďalších krajín v regióne. V roku 2000 sa začal prípravný kurz prvej skupiny rómskych inštruktorov, ktorí majú pomôcť pri realizácii programu malých grantov a pôžičiek pre Rómov v štyroch krajinách strednej a východnej Európy vrátane Slovenska. Je ešte potrebné urobiť ďalšie vyhodnotenie projektu z hľadiska jeho dopadu na prosperitu účastníkov.

Iným typom programu na propagovanie zamestnanosti je projekt Acceder realizovaný organizáciou Asociación General Gitano v Madride v Španielsku. Program poskytuje účastníkom individuálnu podporu pri voľbe zamestnania a príprave naň. Hoci je program otvorený pre všetkých záujemcov, v roku 1999 predstavovali Rómovia 79 percent z nich. Rómski sprostredkovatelia úzko spolupracujú so záujemcami o prácu a zamestnávateľmi v záujme identifikovania svojich zručností, rekvalifikačných potrieb a vhodných pracovných príležitostí. Sprostredkovatelia poskytujú žiadateľom podporu počas celého procesu prípravy a hľadania práce.

V roku 1999 bolo v programe Acceder 304 aktívnych záujemcov o zamestnanie, z ktorých 63 percent našlo prácu. Nie je však známa miera udržania si zamestnania a nie je k dispozícii rigorózná analýza nákladov a výnosov. Podľa personálu organizácie a účastníkov programu sú jeho najväčšími prednosťami individualizovaný prístup v posúdení schopností žiadateľov a nájdení pre nich vhodného zamestnania, ako aj zaangažovanie sprostredkovateľov, ktorí premostujú rozdiely medzi *gitanos* (Rómami) a Nerómami. Medzi problémy programu patria ťažkosti s poskytovaním adekvátneho výcviku jednotlivcom s nízkym vzdelaním, pretrvávajúca diskriminácia na trhu práce a stimuly. Existuje riziko, že účastníci programu odmietnu prijať zle platenú prácu a tým riskujú stratou nároku na dávky sociálnej pomoci.

Zdroje: Ringold, 2000; Martin, 2000.

- Zlepšenie prístupu k úverovým zdrojom je dôležitým aspektom zvýšenia príležitostí pre Rómov a ďalšie skupiny populácie s nízkymi príjmami na rozbehnutie podnikateľskej činnosti. Mimovládne organizácie môžu zohrať dôležitú úlohu pri výcviku a zvyšovaní schopností iniciovať podnikateľské projekty v komunitách.

Pre zavedenie úverových mechanizmov je potrebné rozvíjať partnerstvá medzi týmito organizáciami a bankami. Rozšírenie prístupu k drobným úverom môže napokon viesť k eliminovaniu úlohy miestnych úžerníkov, ktorí momentálne požiciavajú prostriedky za vydieracské úroky.

- Zvyšovanie efektivity programov verejnoprospešných prác je ďalším dôležitým prvkom v propagovaní zamestnanosti. Je potrebné prijať opatrenia na zvýšenie kvality ako aj výcvikového obsahu prác v rámci týchto programov tak, aby účastníci mohli získať užitočné zručnosti. Momentálne sa programy zameriavajú na ponuku krátkodobých nekvalifikovaných prác, ktoré nezvyšujú zručnosti účastníkov ani ich šance na získanie zamestnania v dlhodobejšej perspektíve.
- Prijímanie protidiskriminacnej legislatívy a zlepšenie jej uplatňovania. Hoci má Slovensko protidiskrimináciu legislatívu vyhovujúcu konvenciam MOP, táto štúdia naznačila, že pri prijímaní do zamestnania sú Rómovia často diskriminovaní. Na miestnej i regionálnej úrovni by sa mali prijať mechanizmy na monitorovanie dodržiavania týchto zákonov a umožnenie diskriminovaným uchádzačom o zamestnanie podať sťažnosť na ich porušenie.

Záver

Riešenie chudoby Rómov na Slovensku je komplexná úloha, ktorá vyžaduje čas a trpezlivosť. Chudoba medzi Rómami má množstvo aspektov a hlboké historické korene. Efektívne koncepcie na jej riešenie si vyžadujú všestranný prístup a vytvorenie celoštátnych partnerstiev medzi Rómami, medzinárodnými organizáciami, národnou vládou, mimovládnyimi organizáciami pôsobiacimi na všetkých úrovniach, miestnymi samosprávami a komunitami. Prístupový proces do Európskej únie poskytuje Slovensku výbornú príležitosť na riešenie problémov prostredníctvom programov a projektov financovaných z vonkajších zdrojov.

Najnovší prehľad rómskych programov na Slovensku svedčí o existencii množstva projektov, ktoré sa realizovali na riešenie potrieb miestnych Rómov. Mnohé z nich uplatnili tvorivé prístupy k riešeniu náročných problémov a zaangažovali oddaných a dynamických jednotlivcov a komunity. Budúce aktivity by mali stavať na týchto experimentoch. V tejto súvislosti treba zdôrazniť kritickú potrebu zavedenia mechanizmov na monitorovanie výsledkov projektov, šírenie pozitívnych skúseností a rozvíjanie stratégií na podporu a rozrastanie menších iniciatív naprieč regiónmi a komunitami. Tento proces vyžaduje zainteresovanie celého spektra rôznych partnerov, vrátane vlády, mimovládnych organizácií a ďalších subjektov občianskej spoločnosti, ako aj medzinárodného spolocenstva.

Literatúra

- „A Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic“ [„Osobitné riešenie: Rómovia a školy pre duševne postihnutých v Českej republike“], *Séria národných správ* c. 8, Európske centrum pre práva Rómov, 1999.
- Blanchard, O., a kol., *Spanish Unemployment: Is There a Solution?* [Nezamestnanosť v Španielsku: Existuje riešenie?], CEPR, Londýn, 1995.
- Blank, R. M.: „Fighting Poverty: Lessons from Recent US History“ [„Boj proti chudobe: Poučenia z nedávnej americkej histórie“], *Journal of Economic Perspectives*, ročník 12, c. 2, jar 2000.
- Crowe, D.: *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia* [História Cigánov vo východnej Európe a v Rusku], St. Martin's Griffin, New York, 1996.
- „Europe's Spectral Nation“ [„Prízračný národ Európy“], *The Economist Magazine*, 10. mája 2001.
- Fraser, A.: *The Gypsies* [Cigáni], Blackwell, Oxford, 1995.
- „Health Needs of the Roma Population in the Czech and the Slovak Republic: Literature Review“ [„Zdravotné potreby rómskej populácie v Českej a Slovenskej republike: Knižná správa“], ECOHOST, 2000.
- „Konceptné zámery Slovenskej republiky na riešenie problémov rómskej populácie v súčasných sociálnych a ekonomických podmienkach“, MPSVR SR, Bratislava, 1997.
- Lewis, M.: „Who is Paying for Health Care in Europe and Central Asia?“ [„Kto platí za zdravotnú starostlivosť v Európe a Strednej Ázii?“], Svetová banka, Washington, D.C., 2000.
- „Making Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia“ [„Aby transformácia prinášala ošoh všetkým: Chudoba a nerovnosť v Európe a Strednej Ázii“], Svetová banka, Washington, D.C., 2000.
- Orsos Hegyesi, E., Bóhn, K., Fleck, G., Imre, A.: „Evaluation of the Effectiveness of Alternative Secondary School Models for the Education of Roma Children“ [„Zhodnotenie efektivity alternatívnych stredoškolských modelov pre vzdelanie rómskych detí“], 2000.
- Peterson, J. „Welfare Reform and Inequality: The TANF and UI Programs“ [„Reforma sociálneho systému a nerovnosť: Programy TANF a UI“], *Journal of Economic Issues*, ročník 34, c. 2, jún 2000.
- Ringold, D.: „Roma and the Transition in Central and Eastern Europe“ [„Rómovia a transformácia v strednej a východnej Európe“], Svetová banka, Washington, D.C., 2000.
- Sanchez-Paramo, C.: „Unemployment, Skills, and Incentives. An Overview of the Safety Net System in the Slovak Republic“ [„Nezamestnanosť, zručnosti, a stimuly: Pohľad na sociálnu záchrannú sieť v Slovenskej republike“], Svetová banka, Washington, D.C., 2001.

- Schoeni, R. F. a Blank, R. M.: „What Has Welfare Reform Accomplished? Impacts on Welfare Participation, Employment, Income, Poverty and Family Structure“ [„Co dosiahla sociálna reforma? Dopady na participáciu na sociálnom systéme, zamestnanosť, príjem, chudobu a štruktúru rodiny“], Štúdiá NBER c. 7627, 2000.
- „Slovak Republic: Living Standards, Employment and Labor Market Study“ [„Slovenská republika: Štúdiá životnej úrovne, zamestnanosti a trhu práce“], správa c. 22351-SK, Svetová banka, Washington, D.C., 2001.
- „Social and Economic Situation of Potential Asylum Seekers from the Slovak Republic“ [„Sociálna a ekonomická situácia potenciálnych žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky“], IOM, Bratislava, 2000.
- Vašecka, M.: „Analýza situácie Rómov na Slovensku“, pracovná verzia vypracovaná pre Svetovú banku, 2000a.
- Vašecka, M.: *Rómovia – najväčšia výzva na ceste Slovenska k členstvu v Európskej únii*, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2000b.
- Vašecka, M.: „Rómovia“, *Slovensko 1998 – 1999: Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 1999.

Príloha 1: Metodológia

Výber skúmaných lokalít

Hlavným cieľom štúdie bolo preskúmať životné podmienky Rómov rôznych typoch osád. V snahe zohľadniť regionálne rozdiely ako aj rozdiely vyplývajúce zo životného štýlu a stupňa integrácie resp. segregácie vrámci regiónov, boli vybrané tri okresy s rómskou populáciou. Hlavnými kritériami pre výber okresov bola celková socioekonomická situácia regiónu určená mierou nezamestnanosti a počtom pobratelov dávok sociálnej pomoci. Vybraná vzorka zahŕňala okres s nadpriemernými ekonomickými podmienkami (v celoštátnom merítku), okres s priemernými podmienkami a okres, ktorého celková ekonomická situácia je horšia než celoštátny priemer. Preto boli vybrané tieto okresy: Malacky, Stará Lubovna, a Rimavská Sobota.

V každom z troch okresov bolo vybraných deväť osád alebo osídlení s rómskym obyvateľstvom. V každej deväťčlennej skupine boli tri dediny alebo mestá a zároveň tri integrované, tri segregované a tri separované komunity. Spolu bolo skúmaných 27 komunít. Tento výber bol urobený na základe nasledujúcich kritérií:

A. Úroveň segregácie:

1. Rómske osady, ktoré sú integračnou súčasťou lokality (dediny či mesta).
2. Rómske osady, ktoré sú s lokalitou spojené infraštruktúrou (t.j. sú na jednej ulici či v jednom susedstve v rámci dediny či mesta alebo na ich okraji).
3. Rómske osady, ktoré sú úplne oddelené od susedných miest a dedín.

B. Počet rómskych rodín v rámci danej lokality:

1. Menej ako 100.
2. 101 - 500.
3. Viac ako 500.

Pri výbere osídlení miestny tím výskumníkov takisto zvažoval nasledujúce kritériá:

1. Existencia prístupovej cesty a jej typ (dláždená, nedláždená, štrková, či žiadna);
2. Existencia vodného zdroja a tečúcej vody, ako aj odpadového potrubia (vodná nádrž, studňa, vodovod, vodné čerpadlo, resp. odpadové potrubie, žumpa, alebo nie);
3. Počet domov postavených a počet rodín žijúcich v osade.

Rómske osady a komunity boli vybrané z databázy poskytnutej Úradom splnomocnenca vlády SR pre problémy rómskej menšiny. Výskumný tím v tejto databáze identifikoval niektoré chyby, vrátane chýb v údajoch o celkovom počte rómskych osád v danom okrese a informáciách o existujúcej infraštruktúre. Treba zdôrazniť, že v okrese Rimavská Sobota boli rómske osady vybrané na základe informácií a znalostí vedúceho miestneho odboru sociálnych vecí, keďže vládna databáza neobsahovala žiadne informácie o tomto okrese.

Uplatnené výskumné metódy

Táto štúdia bola postavená na metódach kvalitatívneho prieskumu, vrátane pološtruktúrovaných rozhovorov a pozorovania 270 rómskych jednotlivcov a domácností a približne 120 kľúčových respondentov. Rozhovory boli orientované skôr na pokrytie domácností než jednotlivcov; v dôsledku toho bol celkový počet ľudí, s ktorými naši výskumníci rozprávali, vyšší ako 270. Napokon boli uskutočnené focus group diskusie s rómskymi lídrami po celej krajine.

Pre rozhovory s kľúčovými respondentmi bolo vybraných:

- 27 starostov;
- deväť sociálnych pracovníkov (traja za každý okres);
- približne 50 učiteľov z normálnych i osobitných škôl; a
- 27 ďalších kľúčových respondentov ako napr. farárov, zdravotníckych pracovníkov a lídrov mimovládnych organizácií. Pre každú skúmanú osadu bol vybraný jeden z každej kategórie respondentov (napr. ak bol vo vzorke danej osady jeden pracovník mimovládnej organizácie, ďalší vybraný respondent bol zdravotnícky pracovník).

Príloha 2: Súhrnné údaje o miestach konania výskumu

A. Stará Lubovna

Tabuľka A.1: Populácia a úroveň integrácie

Osada	Celková populácia	Rómska populácia	Počet rómskych rodín	Stupeň integrácie
Nová Lubovna	1 590 obyvateľov 2 382*	60	7	Vysoký: v susedstve žijú Rómovia spoločne s Nerómami
Jarabina	830 845*	145	21 (14 domov)	Vysoký: v susedstve žijú Rómovia spoločne s Nerómami
Hniezdne	1 395 1 355*	108 s povolením, ostatní bez	11 (odhad)	Ciastčný: 4 rodiny žijú integrovane, ostatní žijú pohromade na jednej ulici v dedine
Kamienka	1 410 1 432*	95	11	Nízky: separované (rómske) susedstvo
Jakubany	2 500 2 176*	650	113	Nízky: separovaná (rómska) časť dediny
Lubotín	1 300 1 196*	151	18	Nízky: separovaná (rómska) časť dediny
Kyjov	755 731*	165 (200)	18 (odhad)	Nízky: rómske susedstvo v blízkosti dediny
Kolackov	1 200 884*	220	25 (odhad)	Žiadny: segregovaná osada
Šarišské Jastrabie	1 088 976*	297	30 (odhad)	Žiadny: segregovaná osada
Lomnicka	1 475 972*	1 450	viac ako 100	Žiadny: segregovaná osada

* oficiálne údaje; Štatistický úrad Slovenskej republiky; Lexikón obcí v SR; 1996

Tabuľka A.2 Bytové podmienky a rómske podskupiny

Osada	Typ obydli	Vlastníctvo domov/ pozemkov	Legálnosť bývania	Rómska podskupina
Nová Lubovna 4 domy 4 x rodiny	rodinné domy, tehlové domy	súkromné/ súkromné	legálne (stavebné povolenie aj vlastníctvo pôdy)	Rumungri
Jarabina 6 domov 6 x rodiny	rodinné domy, tehlové domy, byt	súkromné / súkromné	legálne (stavebné povolenie aj vlastníctvo pôdy)	Rumungri
Hniezdne 4 domy 4 x rodiny	tehlové domy	súkromné / súkromné	legálne (stavebné povolenie aj vlastníctvo pôdy)	
Kamienka 4 domy 4 x rodiny	jeden drevený dom, ostatné tehlové	pozemky v súkromnom vlastníctve Rómov	legálne (stavebné povolenie aj vlastníctvo pôdy)	Rumungri
Jakubany 8 domov 9 x rodiny	55 tehlových domov 11 drevených chatrčí	11 domov súkromných 23 súkromných a ciastocne legálnych, 22 nelegálnych žiadna súkromná pôda (iba 11) xxx	21 ilegálnych domov bez stavebného povolenia, 23 s povolením, ale bez kolaudácie (xxx) 11 skolaudovaných 11 ilegálnych (chatrce)	Rumungri
Lubotín 6 domov 6 x rodiny	dva tehlové domy, ostatné drevené	Rómovia nie sú vlastníkmi pozemkov, ale môžu si ich odkúpiť	iba jeden dom v celej osade je legálny	Rumungri
Kyjov 5 domov 6 x rodiny	jeden tehlový dom (vajdov), ostatné drevené	pôda ciastocne obecná, zvyšná patrí Nerómom	iba jeden dom v celej osade je legálny	Rumungri
Kolackov 5 domov 8 x rodiny	drevené domy	žiadne súkromné vlastníctvo	všetky domy sú nelegálne	Olašskí Rómovia, Rumungri
Šarišské Jastrabie 14 domov 13 x rodiny	13 tehlových domov, 18 drevených domov	pôda ciastocne obecná, ciastocne vajdova, ostatné nelegálne	iba jeden dom má stavebné povolenie, ostatné sú nelegálne	Rumungri
Lomnicka 6 domov, 2 byty 9 x rodiny	väčšina – tehlové domy a byty, niekoľko drevených (1 drevený – xxx)	pôda väčšinou súkromná (odkúpená od obce) drevený dom je nelegálny	všetky domy okrem dreveného majú stavebné povolenie, byty sú súkromné	Rumungri

Tabulka A.3 Prístup k základnej infraštruktúre a komunálnej vybavenosti

Osada	Elektrina	Voda	Odvoz odpadu	Kanalizácia	Kúrenie
Nová Lubovna	vo všetkých domoch	vo všetkých domoch vodovody	dvakrát do týždňa smetiarskym autom	žumpa (2 domy) alebo vonkajšie napojenie na kanalizáciu (2 domy)	plynom v 4 domoch, drevom v 3
Jarabina	vo všetkých domoch	vo všetkých domoch (5 vodovodov a 1 studna)	smetiarskym autom	žumpa alebo vonkajšie napojenie, potrubie v dedine neexistuje	plynom v 2 domoch, drevom v 4
Hniezdne	vo všetkých domoch	2 vodovody, 1 zo studne, 1 bez vody	raz do týždňa smetiarskym autom	1 x žumpa, ostatní nie	2 palivom, 2 drevom
Kamienka	vo všetkých domoch	6 vodovodov, ostatné spoločná studna	smetiarske auto, pre ostatných kontajner (vyprázdnený niekoľkokrát do roka)	nie	drevom
Jakubany	40 domov, ostatní sa delia so susedmi	40 domov vodovody, ostatné spoločná studna	kontajner (dvakrát do roka), smeti okolo plného kontajneru	nie	28 domov (xxx čím?), ostatné drevom z lesa
Lubotín	nelegálne (2 x) pololegálne (delia sa so susedmi) – 2x	1 zo studne, ostatné spoločná studna	raz do roka smetiarskym autom (v jame)	nie	drevom z lesa
Kyjov	legálne iba vajda, zvyšok osady nelegálne	vodovod s čerpadlom z potoka (vajda), ostatní studne	do potoka	nie, do potoka	drevom
Kolackov	legálne iba jeden dom, zvyšok nelegálne	žiadne vodovody, voda z pramena	mimo osady je jeden kontajner, ktorý nepoužívajú	nie, do potoka	drevom
Šarišské Jastrabie	10 legálne, 4 nelegálne	1 vodovod z vlastnej studne, 2 spoločné studne	2 kontajnery (raz za štvrt roka)	nie, domy spovolením majú žumpy	plynom v 1 dome, ostatné – drevom
Lomnicka	vo všetkých tehlových domoch, z drevených domov iba jeden legálne, ostatné ilegálne	vodovody v tehlových domoch, v drevených nie (1 studna pre 35 domov)	2 kontajnery pre celú osadu (nestačí to, preto do potoka), smeti sú v šade	nie, do potoka	žiadny plyn, kúri sa drevom

Tabulka A.4: Výskyt ďalšieho majetku domácností

Osada	WC	Kúpeľna	Chladnica	Práčka	Televízor	Telefón	Auto
Nová Lubovna, 7 domov	3	3	4	3	4	2	1
Jarabina, 6 domov	2 (+4 latríny)	2	2	6	4	1	nikto
Hniezdne, 4 domy	1 (+3 latríny)	1	2	2	3	2	nikto
Kamienka, 4 domy	1 (+3 latríny)	3	všetci	3	všetci	1	1
Jakubany, 8 domov	3 (+5 latrín)	3	3	3	6	nikto	1
Lubotín, 6 domov	3 latríny (plus 1 spoločná pre 3 rodiny)	nikto	3	2	5	nikto	1
Kyjov, 5 domov	1 WC (vajda), ostatné latríny	iba vajda	iba vajda	2	5	nikto	iba vajda
Kolackov, 5 domov	dve latríny pre celú osadu	nikto	2	nikto	4	1 v celej osade	nikto
Šarišské Jastrabie, 14 domov	1 WC, 2 vlastné latríny, ostatné spoločné latríny	2	11	9	všetci	nikto	nikto
Lomnicka, 8 domov	spoločné latríny (pre 20 ľudí), v bytoch WC	iba v bytoch	7	4	všetci	nikto	nikto

B. Rimavská Sobota

Tabulka B.1: Populácia a úroveň integrácie

Osada	Celková populácia	Rómska populácia	Počet rómskych rodín	Stupeň integrácie
Hnúšťa – mesto	7 636 7 146*	1 439 separované osady: Kolónia (29) Meštanka (22)	V separovaných osadách: Kolónia: 5 Meštanka: 6	Čiastočný: 2 separované časti
Hodejov	1 398 1 358*	779	okolo 110	Čiastočný: v časti na konci dediny
Uzovská Panica	640 576*	320	-	Vysoký
Rybník	150 123*	okolo 100	5	Vysoký
Vyšné Valice	300 198*	90	7	Vysoký
Sása	120 915*	80	15	Vysoký
Jesenské	2 273 2 150*	okolo 400	20	Čiastočný: Rumungri, a oddelene (Olašskí Rómovia) v časti obce
Klenovec	3 300 3 470*	640	žiadne dostupné údaje okolo 50 domov	Nízky
Lipovec	98 81*	80	3	Nízky
Rimavská Píla	437	okolo 80, z nich: 38 separovaných 44 segregovaných	11	Čiastočný
Dúžavská cesta (Rimavská Sobota – mesto)	846 (700) 24 771* - celá Rimavská Sobota	3,4 % (846)	7 sedem nájomných domov	Žiadny: segregované susedstvo
Kyjatice	84 103*	11	2	Žiadny: segregovaná osada 3 km od dediny
Sirk – Šrobárka	1 045 (celý Sirk) 995*	220 (celý Sirk) (215 xxx)	26	Žiadny: segregovaná osada ďaleko od dediny

* oficiálne údaje; Štatistický úrad Slovenskej republiky; Lexikón obcí v SR; 1996

Tabulka B.2 Bytové podmienky a rómske podskupiny

Osada	Typ obydlija	Vlastníctvo domov/ pozemkov	Legálnosť bývania	Rómska podskupina
Hnúšťa 12 bytov a drevené chatrce 3 x rodiny	väčšina – byty v nájomných domoch	vlastníci pozemku sú integrovani Rómovia žijúci v rodinných domoch	legálne okrem drevených chatrcí	Rumungri
Hodejov 4 domy 4 x rodiny	tehlové domy	Rómski vlastníci pozemku alebo obecná pôda	legálne domy (iba niektoré nemajú povolenie)	Rumungri
Uzovská Panica 8 domov 4 x rodiny	tehlové domy	súkromné/súkromné	legálne	Madarskí Rómovia
Rybník 3 domy 4 x rodiny	tehlové domy	súkromné/súkromné	legálne	Rumungri
Vyšné Valice 3 domy 5 x rodiny	tehlové domy	súkromné/súkromné	legálne	Rumungri
Sása 1 dom 1 x rodiny	cast tehlového domu	7 domov, 4 legálne	4 legálne	Rumungri
Jesenské 14 domov 18 x rodiny	tehlové domy	súkromné/súkromné	legálne	madarskí Rómovia, slovenskí Rómovia (Rumungri, Olašskí)
Klenovec 1 dom 2 x rodiny	drevené domy	väčšina pôdy je ilegálna	15 z 50 je legálnych	neznáma
Lipovec 4 domy 4 x rodiny	drevené domy	ilegálne	nelegálne	neznáma
Rimavská Píla 7 domov	2 tehlové domy 9 drevených domov	9 drevených domov – ilegálne	nelegálne, bez stavebného povolenia (7 domov)	Rumungri

8 x rodiny		pôda – celá ilegálna		
Dúžavská cesta 16 bytov 18 x rodiny	byty v nájomných domoch	žiadne pozemky	legálne	Olašský Rómovia
Kyjatice 1 dom 1 x rodiny	drevená chatrc	ilegálne	nelegálne	neznámi
Šrobárka – Sirk 4 domy 4 x rodiny	tehlové domy	nájom izieb v domoch (Rómski neplatici) 140 z 220 legálne	obec alebo iný neznámy vlastník	neznámi

Tabulka B.3 Prístup k základnej infraštruktúre a komunálnej vybavenosti

Osada	Elektrina	Voda	Odvoz odpadu	Kanalizácia	Kúrenie
Hnúšťa 12 obydľí	vo všetkých bytoch (7), Meštanka: nie, ostatné chatrce áno	vo všetkých bytoch, chatrce majú studnu	z bytov smetiarskym autom, z chatrcí von dverami	v 5 bytoch zo 7, v chatrciach nie	ústredné kúrenie v 3 bytoch zo 7, v ostatných bytoch a drevených chatrciach sa kúri drevom a všetkým, čo horí
Hodejov 4 domy	vo všetkých domoch	žiadne vodovody v dedine, iba studne	do kontajnera	nie	v dedine nie je plyn, kúri sa drevom
Uzovská Panica 8 domov	vo všetkých domoch	vlastné studne	smetiarskym autom	nie v celej dedine	plynom a elektrinou
Rybník 3 domy	vo všetkých domoch	vodovody	smetiarskym autom	áno	žiadny plyn, kúri sa drevom
Vyšné Valice 3 domy	2 z 3	studna	do kontajnera	nie	drevom
Sása 1 dom	áno	áno	smetiarskym autom	áno	ústredné kúrenie nefunguje, kúri sa drevom
Jesenské 14 domov	v 12 domoch	vodovody v integrovanej časti, studna v segregovanej	smetiarskym autom	integrovaní – áno, ale vedie do potoka segregovaní – jama	elektrinou a drevom
Klenovec	1 legálny elektrometer, ostatné nelegálne – všetci využívajú jeden legálny	vodovod v 1 dome, používaný ostatnými	do potoka (kontajner je plný)	nie, odpad do potoka	drevom
Lipovec	1 legálny elektrometer, ostatné nelegálne	2 studne	do potoka	do potoka	drevom
Rimavská Píla	2 legálne elektrometre	žiadne vodovody, používa sa studna	do jamy, okolo domu	nie	drevom
Dúžavská cesta 16 bytov	9 x nelegálne	1 x studna	smetiarskym autom	áno	3 x drevom, 13 x ústredné kúrenie, v bytoch nie je plyn (znicené potrubie)
Kyjatice	nie	z potoka	von dverami	von dverami	drevom
Šrobárka - Sirk	áno	jeden vodný zdroj (nájom vody 10 Sk, ale neplatí sa)	do potoka	do potoka	drevom (ústredné kúrenie nefunguje kvôli neplaticom)

Tabulka B.4: Výskyt ďalšieho majetku domácností

Osada	WC	Kúpelňa	Chladnica	Práčka	Televízor	Telefón	Auto
Hnúšťa 12 bytov	v 5 bytoch zo 7, ostatné byty a chatrce používajú latríny	vo všetkých bytoch, v chatrciach nie	vo všetkých bytoch, v chatrciach nie	vo všetkých bytoch, v chatrciach: 1 z 5	vo všetkých bytoch, v chatrciach: 3 z 5	2 mobily, v chatrciach nikto	nikto
Hodejov 4 domy	latríny	2	2	3	3	1	nikto
Uzovská Panica 4 domy	4 latríny (sú v celej dedine)	3	všetci	všetci	všetci	2 (+1 mobil)	1
Rybník 3 domy	1 WC, 2 latríny	2	2	všetci	všetci	nikto	no
Vyšné Valice 3 domy	latríny	1	2	1	všetci	nikto	no
Sása 1 dom	latríny	nie	nie	nie	áno	nie	

Jesenské 14 domov	latríny	3 (integrovaní)	6	6	všetci integrovaní segregovaní: 3 z 5	nikto	1
Klenovec 1 dom	latríny	nie	áno	áno	áno	nie	no
Lipovec 4 domy	2 latríny	nikto	1	nikto	2	nikto	no
Rimavská Píla 7 domov	1 WC, 6 latríny	1	nikto	nikto	6	nikto	no
Dúžavská cesta 16 bytov	1 x latrína, 15 x WC	15	10	9	15	1	1
Kyjatice 1 dom	nie	nie	nie	nie	nie	nie	no
Šrobárka- Sirk	spoločné latríny (1 pre 3 domy)	nikto	nikto	nikto	málo domov	nikto	no

C. Malacky

Tabuľka C.1: Populácia a úroveň integrácie

Osada	Celková populácia	Rómska populácia	Počet rómskych rodín	Stupeň integrácie
Malacky okresné mesto	18 300 17 573*	76 legálne, spolu 500	-	integrovaní a koncentrovaní na troch uliciach
Záhorská Ves	1 460 1 412*	320 legálne, niektorí nelegálne	-	integrovaní a koncentrovaní v rómskom susedstve
Lozorno	2 615 2 514*	261	73	samosatná časť dediny (susedstvo)
Zohor	3 041 3 030*	200 separovaná osada: legálne 20 – 30, ilegálne viac ako 100	separovaná osada: oficiálne 3, v skutočnosti 10	integrovaní a separovaní nedaleko dediny
Malé Leváre	1 036 979*	140 legálne iba 1 Róm	-	separovaní nedaleko dediny
Studienka	1 600 1 455*	okolo 100	-	separovaní na okraji dediny
Jablonové	1 050 1 042*	okolo 68	spolu 17 segregovaných: 6	separovaní, súčasť dediny
Plavecký Štvrtok	2 098 1 918*	460 legálne, asi 600 ilegálne	okolo 60	segregovaní nedaleko dediny
Pernek	751 773*	46	okolo 15	segregovaní nedaleko dediny

* oficiálne údaje; Štatistický úrad Slovenskej republiky; Lexikón obcí v SR; 1996

Tabuľka C.2 Bytové podmienky a rómske podskupiny

Osada	Typ obydľia	Vlastníctvo domov/ pozemkov	Legálnosť bývania	Rómska podskupina
Malacky	byty a tehlové domy (strecha – ukradnutá xxx)	obecné vlastníctvo (budovy aj pozemky) Rómovia nemajú pôdu	76 legálne, 424 nelegálne	Slováci (Rumungri)
Záhorská Ves 4 domy 4 rodiny	55 tehlových domov	domy - súkromné, Rómovia sú bez povolenia	55 domov je legálnych	Rumungri
Lozorno 7 domov 7 rodín	tehlové domy	3 súkromné/ súkromné, ostatní na obecnej pôde	7 legálne so stavebným povolením, ostatné nelegálne	neznámi (pravdepodobne Slováci)
Zohor integrovaní: 3 domy separovaní: 4 domy	separovaní: oficiálne 7 tehlových domov xxx	separovaní: 3 rodiny vlastní pôdu	separovaní: iba 3 domy legálne	Rumungri
Malé Leváre 8 domov	asi 20 tehlových domov	obecná pôda (3 súkromné)	nelegálne (bez stavebného povolenia)	Rumungri
Studienka 8 domov	tehlové domy	armádna pôda	2 zo 6 nelegálne xxx	Rumungri
Jablonové 7 domov	tehlové domy	obecná pôda	1 zo 7 nelegálny	Rumungri (ale nehlásia sa k Rómom)
Plavecký Štvrtok Asi 60 domov	asi 60 domov xxx	pôda v reštitúcii (nový majiteľ)	20 legálne a 40 nelegálne	Rumungri
Pernek 9 (+2) domov xxx	15 domov, 2 drevené	súkromná pôda pod 4 domami	4 legálne a 11 nelegálne	Rumungri (ale hlásia sa k Slovákom)

Malacky: Rómovia odmietli odpovedať na otázky, odpovede sú založené na popisoch počas rozhovorov

Tabulka C.3 Prístup k základnej infraštruktúre a komunálnej vybavenosti

Osada	Elektrina	Voda	Odvoz odpadu	Kanalizácia	Kúrenie
Malacky	vo všetkých bytoch	vo všetkých bytoch	kontajnery ukradnuté alebo zničené (smeti von oknom)	áno, ale upchaté	ústredné kúrenie nefunguje, kúri sa drevom
Záhorská Ves	vo všetkých legálnych domoch	vodovod alebo studna	3 - smetiarske autá 1 von oknom	3 – žumpa, 1 – pred dverami	3 plynom, 2 drevom
Lozorno	vo všetkých domoch	vodovod (niekoľkí – studne)	mimo dediny 3 - smetiarske autá	potrubie v celej dedine	v dedine je plyn, ale iba v 2 rómskych domoch, ostatní drevom
Zohor	vo všetkých domoch	integrovani: všetci separovani: 3 zo 4	smetiarskym autom	integrovani: áno separovani: 2 zo 4 (2 žumpy)	drevom
Malé Leváre 8 domov 2 integrovani 6 separovani	vo všetkých domoch	polovica vodovody, ostatní studne	integrovani: smetiarskym autom separovani: iba 8 odpadných nádob, ostatní na pole	integrovani: áno separovani: 1 žumpa, ostatní von dverami	polovica plynom a polovica drevom
Studienka 8 domov 2 integrovani 6 separovani	vo všetkých domoch	v 7	pravidelne smetiarskym autom	4 žumpy, ostatní nie	1 plynom (integrovany), ostatní drevom
Jablonové 7 domov	vo všetkých domoch	žiadny vodovod, používa sa cisterna		nie, do jamy	žiadny plyn, kúri sa drevom
Plavecký Štvrtok 9 domov	v 20 domoch legálne, v ostatných nelegálne	vodovod v 4 domoch, v ostatných spoločný hydrant alebo studna	2 kontajnery, ale smeti sú všade	nie, do lesa	drevom
Pernek 9 domov	vo všetkých domoch	žiadny vodovod, používajú sa studne	každý dom má kontajner, v jednej časti žiadny odvoz	nie, 1 žumpa	drevom

Tabulka C.4: Výskyt ďalšieho majetku domácností

Osada	WC	Kúpeľna	Chladnička	Práčka	Televízor	Telefón	Auto
Záhorská Ves 4 domy 4 rodiny	3 (+1 latrína)	2	2	2	3	nikto	1
Lozorno 7 domov 8 rodín	1 (+6 latrín)	4	5	4	7	nikto	nikto
Zohor integrovani: 3 separovani: 4	integrovani: všetci separovani: 2 WC, 2 latríny	integrovani: všetci separovani: 3 zo 4	všetci	všetci	všetci	nikto	1 (integrovany)
Malé Leváre Integrovani:2 separovani: 6	integrovani: všetci separovani: 2 WC, 4 latríny	integrovani: 1 separovani: 2 zo 6	všetci	integrovani: všetci separovani: 4 zo 6	všetci	nikto	nikto
Studienka 8 domov	4 (+4 latríny)	5	6	7	všetci (v 1 dome 3x)	1 mobil	4
Jablonové 7 domov	iba latríny	nikto	všetci	3	všetci	nikto	nikto
Plavecký Štvrtok 9 domov	7 latrín, 2 do lesa	nikto	5	5	všetci	1 mobil	nikto
Pernek 9 domov	1 (+8 latrín)	2	7 (2 drevené domy)	7	8	1 (+2 mobily)	2

Príloha 3: Zoznam výskumných pracovníkov a spolupracovníkov

- Kristína Batová: Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta UK, Bratislava
- Michal Cenký: Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Barbora Cernušáková: Katedra politológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Zuzana Doválová: Evanjelická teologická fakulta UK, Bratislava
- Ján Drozdík: Fakulta záhradnej a krajinnej architektúry, Slovenská poľnohospodárska fakulta, Nitra
- Roman Eštocák: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Lýdia Gabcová: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Monika Gorolová: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Norbert Hajský: Evanjelická teologická fakulta UK, Bratislava
- Jozef Havrila: Evanjelická teologická fakulta UK, Bratislava
- Iva Havrilová: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Martina Holecová: Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Petronela Holecková: Katedra politológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Milan Jurík: Evanjelická teologická fakulta UK, Bratislava
- Barbora Kahátová: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Pavol Kelley: Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta UK, Bratislava
- Albert Kovác: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Elena Kriglerová: Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Radoslav Majerik: Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Adriana Mesochoritsová: Katedra politológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Ján Mihálik: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Katarína Pafková: Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Peter Puliš: Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Eva Radicová: Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta UK, Bratislava
- Rafael Vlado: Katedra sociálnej práce, Pedagogická fakulta UK, Bratislava
- Jana Rybová: Katedra sociológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Leo Singer: Katedra politológie, Filozofická fakulta UK, Bratislava
- Zuzana Stanová: Nadácia SPACE, Bratislava
- Paula Tománková: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra
- Ivan Tököly: Katedra rómskej kultúry, Pedagogická fakulta UKF, Nitra

Slovenská republika

**Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich
v Slovenskej republike**

Na vypracovaní tejto spoločnej správy sa podielali:

SVETOVÁ BANKA – NADÁCIA S.P.A.C.E. – INEKO - INŠTITÚT PRE OTVORENÚ
SPOLOČNOSŤ

JAZYKOVÁ KOREKTÚRA : DANA ZALUPSKÁ

KRESBA NA OBÁLKE: MARTA POPUŠOVÁ

© SVETOVÁ BANKA – NADÁCIA S.P.A.C.E. – INEKO

BRATISLAVA 2002

TLAC:

ISBN: 80-88991-15-3

EAN: 9788088991151